

*Von dem Zusammenhange unserer öffentli-
chen Gottesverehrungen, mit den größten*

Kiegészítések

Schulek M. Gáspár

(1788–1827)

életrajzához

gehalten

*am 15. October 1820, als am XX. Sonnta-
ge nach Trinitatis,*

von

M. Caspar Schulek,

der Philos. Doct. d. Z. evangelischer Prediger zu
Nyiregyháza.

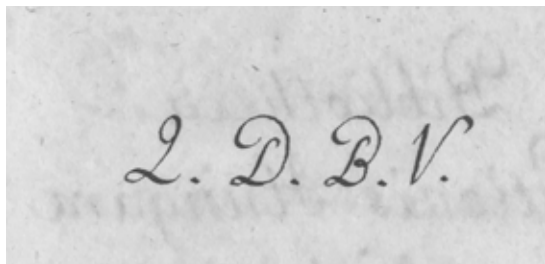

Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte

Miskolc m. Bereznai Tamás Gunsten der
dafigen Schulanstalten. Preis 56. kr. W. W.

71 1/2

Feleségemnek, Klárinak, születésnapjára,
szépapja, Schulek M. (Menyhért) Gáspár (Boldizsár),
a Wittenberg-Hallei Egyetem Magyar Könyvtára egykori őrének,
majd a Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet volt lelkészének
232. születésnapján, 2020. január 6-án,
vízkeresztkor, avagy a háromkirályok ünnepén

**Kiegészítések
Schulek M. Gáspár
(1788–1827)
életrajzához**

*Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte
Bereznai Tamás*

SZERZŐI KIADÁS
Budapest, 2020

Kiegészítések Schulek M. Gáspár (1788–1827) életrajzához
© dr. Bereznai Tamás, 2019

A szerző magánkiadása.

Forráshelyek: könyvtárak, levéltárak,
családi visszaemlékezések és internet

Nyelvi lektor: Korompay János

ISBN 978-615-00-6091-0

Borítóterv és tipográfia:
Boltos Péter

Tartalomjegyzék

Zusammenfassung	7
Bevezetés	9
Gáspár önéletrajza	10
Tübingen (1812)	15
Wittenberg (1812–1813)	19
<i>Gáspár, a tudós gondolkodó</i>	41
Tiszolc (1813–1820)	44
Nyíregyháza (1820–1824)	47
<i>Gáspár közvetlen elődje Nyíregyházán, nagybátyja, Schulek János</i>	47
<i>Az újjáépült miskolci evangélikus templom felavatása (Eine Kanzelrede, 1820)</i>	51
<i>A nyíregyházi evangélikus gyülekezetben eltöltött évek (1820–1824)</i>	57
<i>„Palackposta” a templomtorony gömbjéből (1822)</i>	61
<i>A Nyíregyházától való búcsú dokumentumai</i>	66
A Pozsonyi Evangélikus Líceum professzora (1824–1827)	69
A végső „Végbúcsú”	75
Utószó	77
Köszönetnyilvánítás	81
Irodalom	82

Zusammenfassung

Die Arbeit *Ergänzungen zum Lebenslauf von Caspar Schulek (1788-1827)* ist eine Erweiterung der früher bekannten biografischen Daten Schuleks. Er ist Sohn eines evangelischen Pfarrers augustinischer Bekenntnisses. Über seine schulische Ausbildung berichtet er in einer lateinisch geschriebenen Selbstbiographie. Er besucht die Grundschule in Theissholz, die protestantischen Hochschulen Ungarns in Käsmark, Leutschau, Preschau und Debrecen, unternimmt eine mehrjährige Studienreise nach Deutschland, studiert Medizin in Wien, Theologie und Philosophie in Tübingen und Wittenberg, wo er den Titel Doktor der Philosophie und Magister der freien Künste über die „Kant'schen Sentenzen“ über die Freiheit des Menschen erlangt.

An der Universität Wittenberg katalogisiert er die *Bibliotheca Nationis Hungaricae* (Ungarische Nationalbibliothek), eine Bücher- und Handschriftensammlung in der ersten Hälfte des Jahres 1813. Er beschreibt diese Tätigkeit und das tägliche Leben unter der Belagerung in der Stadt von den Russen in einer „Vorrede zur Entstehung des Katalogs“ in deutscher Sprache. (Der Katalog selbst ist in der Bibliothek der Universität Wittenberg-Halle erhalten). Er wird für den Pfarrdienst in Preschau ordiniert, vertritt seinen Vater in der Gemeinde in Theissholz als Diakon und übernimmt die Pfarrstelle nach seinem Tod. 1820 wird er auf die Pfarrstelle in Nyíregyháza berufen. Über diese Wirkungsperiode berichtet das handschriftliche Geschichtsbuch der Evangelischen Gemeinde in Nyíregyháza und ein Statusbericht aus dem Jahre 1822, aufbewahrt in einer Schatulle in der Kugel des Kirchturms. Eine Kanzelrede, „gehalten am 15. Oktober 1820, als am XX. Sonntage nach Trinitatis von M. Caspar Schulek“ ... „zur Einweihung der glücklich wiederhergestellten Evangelischen Kirche zu Miskolcz, welche am 20. Julius 1817, während eines öffentlichen Gottesdienstes, von einem Blitze angezündet, abgebrannt und wesentlich beschädigt war“ ist in Buchform erhalten. Die Predigt beschreibt die „Zusammenhänge unserer öffentlichen Gottesverehrungen, mit den größten Gütern der Menschheit.“ Schulek stirbt

als Doctor der Philosophie und Professor der Theologie am Lyceum zu Pressburg im Jahre 1827. Er lebte ab 1824 geschieden und lässt drei Söhne zurück.

Neben dem Inhalt der genannten Schriften von Schulek werden Ausschnitte einer Tischrede zitiert, gehalten vom Jugendfreund Leopold Sokrates Riecke anlässlich der Hochzeit eines Enkels Schulek's. Diese beschreibt frühere Begegnungen der Freunde während der Studienzeit. Weitere Einzelheiten der Erinnerungen eines weiteren Familienmitglieds Rose Liedemann geb. Riecke, ergänzen das Lebenslauf Schuleks. Insgesamt bekommt man eine Einsicht in die Gedanken, Ansichten, Wirkung, Ordnungsliebe, Arbeitswelt, Leben und menschlichen Kontakte eines mehrsprachigen Hungarus in einer turbulenten Zeit Europas nach der Aufklärung während der Napoleonischer Kriege und kurz nach der habsburgischen Gegenreformation.

Bevezetés

Gáspár (1788–1827) kitűnő koponya. Iskoláit Tiszolcon és Osgyánban kezdte, majd Késmárkon és Lőcsén folytatta. A felsőbb osztályokat Eperjesen járta (1805–1810), azután egy szemesztert Debrecenben, kettőt Tübingában, egyet Bécsben, kettőt Wittenbergben töltött, mely utóbbi helyen a magyar könyvtár rendezésével szerzett mai napig nyilvántartott érdemeket. Mint a teológia magisztere és a filozófia doktora tért haza 1813-ban apja mellé segédlelkésznek. Annak halálával ő lesz a tiszolci parochus, de már 1820-ban Nyíregyháza hívja meg nagybátyja, Süllek (így!) János helyébe. Itt sem tölt hosszú időt, mert 1824-ben elfoglalja az ősi pozsonyi lyceumnak legtekintélyesebb katedráját, a teológia tanszékét. A lelkésznevelő munkásságához fűzött reményeket azonban nem tudta beváltani, mert 1827-ben, 39 éves korában elhunyt. Életében élénk kapcsolatot tartott számos szellemi kiválósággal. A francia tudós Beudant 1818-ban Magyarországon tett ásványtani utazásáról írt könyvében emlékezik meg róla, s nagy tisztelettel és szeretettel emlegeti Ferdinánd Friedrich a „Vertraute Briefe über die aussere Lage der evangelischen Kirche in Ungarn” (1824), valamint a „Fatra, Matra, Tatra” című útikönyvében. – Nagyjából ennyit tudtunk róla Schulek Tibor munkáiból. [1,2]

Csaknem két évszázaddal halála után előkerültek további írásai vagy róla írt művek, amelyek felkeltették figyelmünket tragikusan rövid életének eseményei iránt. Jelen összeállításunkban az alkotó és gondolkodó Schulek Gáspárról szeretnénk ezeket az újabb ismereteket bemutatni.

Gáspár önéletrajza

Hadd kezdjük a legautentikusabb forrással, Gáspár Eperjesen történt felszentelése alkalmából a Tiszai Evangélikus Egyházkerület Ordinációs könyvébe saját kezűleg írt rendkívül tömör latin nyelvű önéletrajzával, ill. itt annak magyar nyelvű fordításával [3]. A Tiszai Evangélikus Egyházkerület Ordinációs Könyve (1741–1836) 313–314. oldalain található írás teljes terjedelmükben történő bemutatása lehetőséget ad Schulek Gáspár rendkívül fegyelmezett, egységes, szép kézírásának megismerésére. Itt jegyezzük meg, hogy sajnálatunkra eddig csak latin és német nyelvű kézírások szövegeket ismertünk meg. Munkánk során magyar nyelvű leveleknek csak másolatait találtuk.

„Nekem, Schuleck M. Gáspárnak - aki a Liptó vármegyei Nagypalugyán születtem 1788. január 6-án Mátyás apámtól, aki Sáros vármegyében az ágostai hitvalláshoz hozzárendelt komlósi gyülekezet lelkésze volt (1772-től 1776-ig), majd (1778-ig) a hibbei, (1791-ig) a nagypalugyai, és végül mostanáig a tiszolci gyülekezeté (és akinek apja az Árva vármegyei Velicsnán született György nagyapám), valamint a nemesi származású, tiszolci Zmesskál Julianna anyámtól - hároméves koromtól fogva, szüleim mellett a tiszteletre méltó és kiváló Kmeti Pál úr volt a nevelőm, aki jelenleg a felsőpokorágyi gyülekezet lelkésze, valamint Szmik Márton úr, aki jelenleg a tiszolci középiskola igazgatója, a kegyesen elhunyt Kánya János, és Biszкуп Tamás úr, aki most a kiétei gyülekezet lelkésze; grammatikát 1800/01-ben Osgyánban tanultam a tiszteltre méltó és híres Kollár Sámuel és Bakay János urak irányításával, szintaktikát Késmárkon a feddhetetlen Nádler Pál úrtól, akit idő előtt tanítás közben ragadott el a halál, retorikát Lőcsén a tiszteletre méltó és híres Topertzer János Sámuel úrtól és fiától, távozásuk után pedig a híres Liedemann Márton, a nagytiszteletű Fuchs János Sámuel és a tiszteletre méltó Haufer János Sámuel uraktól tanultam.

Felsőbb tanulmányokat Eperjesen kezdtem el végezni 1805-től 1809-ig a

de accepta tunc Episcopum per Reverendissimum et
 Plena Potestate Amulea Ontagh Doctoribus Licet ad hunc
 F. hunc etiam Reg. pro p. hunc et tunc et in digni p. hunc
 vultissimumque de non Comptoy hunc. F. hunc et
 diffusen confisari curavit. -

31.

M. Caspar Schulek natus Nagy-Balazgye in Comitatu Lipska
 vicis ann. 1758. die 6. Januarii, pater Mathia, Ecclesiarum A. L. T.
 Komolossiensis apud Sárosiensis (ab a. 1772. usque 1776.), Hübbersis (us-
 que 1778.) Nagy-Balazgyensis (usque 1791.) atque postremo Felsőörsensis
 ad hoc usque tempus V. M. Minister, Velebná ex Comitatu Arcafi. orium.
 do, Ave Georgis; Mater autem Juliana Praeobiti Emesthal. Felsőörsi-
 ni inde a totis etatis mea anno, praeter Genitores meos Vires Revv.
 et Cristianissimos Paulum Kmeti, nunc Eccl^a Felső-Bokoraggenensis
 V. M. Ministerium; Martinum Lemik, nunc schola majoris Felsőörsensis
 Moderatorem, pie defunctum Joannem Kánya, et Thomam Bischoffs
 nunc Eccl^a Kietterensis V. M. educatores habui; Grammatica 18^{oo}.
 Öggyanini duobus Viris Revv. et Clariss. Samuele Koller, et Jo.
 Bakay, Syntactica Keszmarkini sub viro integerrimo Paulo Vira-
 dler, poetis praenaturae crepto, Rhetorica Leutschovic sub Viris
 Revv. et Clariss. Jo. Sam. Fopertzer pater et Filio, post abitum
 autem eorum sub Clariss. Martino Liedemann, Summe Ven. Jo. Sam.
 Fuchs, et Rev. Jo. Sam. Hauser didici. Altioribus autem studiis
 Eperiesini inde ab a. 1805. usque 1809. sub Viris Clariss. quos ve-
 nerari nunquam desinam Andrea Mayer et Sigismundo Carlow.
 Vidy (quodam tempore etiam sub Rev. Mathia Lepstey) incubui.
 Ante exitum ad exteros Debrecini exercitium linguae Hungaricae
 studia Theologica Philosophica et Philologica, sub Viris Clariss.
 Episcopi Budai, Paulo Sárosi, D. Nepht. Verge, et Dan. Ertsey
 curavi.

continuari. Mense Septembri a. 1810. itinere Tubingam confecto, Vires Sum-
 me Venerabiles Schrammum, Flattius et Benzeliu in theologicis, in phys-
 icis vero Celeb. Bohnerbergerum audiri, priorem occasione antea magna
 ducatum Badensem, partem Helvetiæ et Alsatia permeari. Unde Vira
 doboram (mense Octobri 811.) redex, studia medica tractari, manduca-
 tione privatissima Virorum Experientissimorum D. Francisci Martinoli,
 D. Dan. Madäts, D. Mayer, et Illustrissimi L. B. de Jacquin in chemi-
 cis publica usqs. Mense Aprili 812. Vitebergam concessi, unde ubi,
 visitatis prius tempore Universitatibus Halensi, Gueaspi & Lipsien-
 si, nec non in astumno 812. Berlinum, Hamburgum, Lubecamque
 versus litteris mansi Baltici, theologia sub Vires Summe Venerab.
 Schlenfnero, Webere, Nitzschio, Winzere, Heubnero, philologica
 autem sub Excell. Raabe & Lobeck continuari, quo postremo incom-
 parabili Viro Propide Doctoris Philosophiæ et Art. LL. Magistri
 honores d. 17. Sept. 812. adeptus sum. Translato in Saxoniam the-
 atro belli, et Vitebergâ ipsi inde a d. 8. Martii usque d. 15. Maji ob-
 sidiione cinctâ, quo turbido tempore sola Bibliotheca Hungarorum
 qua Vitebergâ est, digerenda et ad seriem scientiarum alphabeti et
 numerorum confici Bibliothecarum magis ac olim accomode recen-
 senda occupabar, ad mentem Vocationis in Diaconum Patris mei
 ab A. Ecclesia Lipsiensi mihi 25. Febr. 813. delata, reditum in Pa-
 triam maturare requiri, ita ut die demum 15ta Julii 813. post var-
 ios casus post tot discrimina rerum Lipsiensem venirem, ac
 denique die quinta Augusti anni 1813. a Viro Summe Venerabi-
 li et Spectabili Domino Samuele Koutagh, cui ut Numen Supre-
 mum bona vite terrestis diuissime impertiri pœngat ex animo
 precor, adfidentibus Vires Admodum Reu. M. Jo. Mich. Schwarz
 & Sam. Petretsko, ordinibus sacris Espericiffini initiatus sum.

híres Mayer András és Carlowsky Zsigmond (bizonyos ideig a tiszteletre méltó Liptay Mátyás) urak irányításával, akiket életem végéig tisztelni fogok.

Külföldi utam előtt a magyar nyelv gyakorlásával Debrecenben folytattam teológiai, filozófiai és filológiai tanulmányokat a híres Budai Ézsaiás, Sárvári Pál, Varga D. István és Ertsey Dániel urak irányításával.

1810 szeptemberében Tübingenbe utaztam, ahol a teológus professzorok közül az igen tisztelt Schnurrer, Flatt és Bengel urakat hallgattam, a fizikusok közül pedig Bohnenberg urat, az iskolai szünet idején pedig bejártam a Badeni Hercegséget, Svájc és Elzász egyes részeit. Innen visszatértem Bécsbe (1811 októberében), ahol orvosi tanulmányokat folytattam, az igen tapasztalt Dr. Franz Martinoli, Dr. Daniel Madáts és Dr. Mayer urak magánóráin, valamint eljártam méltóságos de Jacquin báró nyilvános óráira. 1812 áprilisában Wittenbergbe mentem, ahol – a hallei, jénai és lipcsei egyetemek szünetidőben történő meglátogatása, valamint Berlin, Hamburg és a Balti-tenger partján fekvő Lübeck megtekintése után 1812 őszén – teológiai tanulmányaimat az igen tiszteletre méltó Schleufner, Weber, Nietzsche, Winzer és Heubner uraknál folytattam, filológiát pedig a kiváló Raabe és Lobeck uraktól tanultam. Végül ez utóbbi páratlan hitű férfiú vezetésével 1812. szeptember 14-én megszereztem a filozófia doktora és a szabad művészetek mestere fokozatot. Amikor a hadszíntér Szászországba tevődött át és Wittenberget március 8-tól egészen május 15-ig ostromzár alá fogták (s ebben a zavaros időszakban egyedül azzal foglalkoztam, hogy a magyarok wittenbergi könyvtárát elrendezzem és a könyvtárakban szokásos módon: tudományok, betűrend és kötetszámok szerint a korábbihoz képest könnyebben használhatóvá tegyem), ekkor, 1813. február 25-én érkezett meg hozzám a felkérés a tiszolci gyülekezettől, hogy legyek apám segédlelkésze, ezért nem tudtam azonnal hazaindulni, s csak 1813. július 15-én különféle viszontagságok és számtalan nehézség után érkeztem meg Tiszolcra, s végül 1813. augusztus 5-én avatott föl a szent rendekbe Eperjesen a nagytiszteletű Schwarz M. János Mihály és Sztretsko Sámuel segédletével a nagytiszteletű és méltóságú Szontagh Sámuel úr, akinek szívből imádkozom, hogy a Mindenható minél hosszabb földi életet adományozzon”¹

A fenti önéletrajz önmagában is érdekes kultúrtörténeti adatai mellett mintegy vázlatát adja Gáspár életrajza egyik fontos szakaszához.

Gáspár szüleinek – apja Mátyás (1748–1815), anyja Zmesskall Julianna (1758–1813) – kilenc gyermeke közül hat élte meg a felnőtt kort, a hatodik Gáspár és öt leánytestvére. Ez lehet az egyik magyarázat arra, hogy szülei nyilvánvalóan rendkívüli figyelmet fordítottak fiúk taníttatására. Mint a

1 Tiszai evangélikus egyházkerület lelkészavatási jegyzőkönyvei 1741–1836. 269. pdf oldal, No. 31. Interneten: https://library.hungaricana.hu/hu/view/Tiszai_1741_1836/?p=g=312&layout=s (Az Országos Fordítóiroda fordítása.)

fentebbi életrajzból kitűnik, önmagában az, hogy tudatosították benne, nem csak az fontos a tanuló fejlődése szempontjából, hogy mit tanul a növendék, hanem az is, hogy hol és kitől! Szülei és nagyapja neve mellett 34 tanár, tanító és professzor nevét találjuk az önéletrajzban! Már a magyarországi felsőbb tanulmányokat nyújtó városok listája: Késmárk, Lócse, Eperjes, Debrecen is impozáns, amit kiegészít a külföldi egyetemi városoké: Tübingen, Bécs és Wittenberg, valamint a „szünidőben” meglátogatott városoké: Baden, Svájc, Elzász, Halle, Jena, Lipcse, Berlin, Hamburg, Lübeck. Az akkori utazási feltételek mellett, még a legelőnyösebb útvonalválasztás esetén is, több ezer kilométeres távolságokról van szó, ami ma is szinte hihetetlen teljesítménynek számít. Az egyéni teljesítmények részletezése előtt megjegyzendő, hogy Gáspár apjának fitestvérei közül négy lelkész és az ötödik tanító volt, vagyis a tanulni vágyás a tágabb család minden tagjára jellemző emberi tulajdonság volt. Azaz Gáspárnak a családon belül is volt kire példaként feltekinenie.

Nem tudjuk, hogy mennyi időt töltött és mit tanult a fentebbi neves magyarországi iskola- és egyetemi városokban. Az említett iskolákról elegendő információ áll az olvasók számára a hazai neveléstörténeti irodalomban. Az alábbiakban Gáspárnak két különösen neves német egyetemi városban, Tübingenben és Wittenbergben eltöltött hónapjairól szóló írásokkal szeretnénk – egyebek mellett – ezen figyelmet érdemlő életút e szakaszát bemutatni, amelyek tájékoztatásul szolgálnak a francia forradalom (1789) utáni idők kisemberéről is.

Ide kívánczik a Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet Történetkönyvében talált Gáspárra utaló első bejegyzés. A rövid ottani tartózkodás és adománygyűjtés minden bizonnyal a fentebbi Önéletrajzban is említett debreceni tanulmányok befejezése utáni napokra esik, amikor Gáspár valószínűleg úton volt szüleihez Tiszolcra, tőlük elbúcsúzóan.

„Schulek Gáspár [aki 1810-ben 22 éves! BT] mint hittudomány jeleltje, a külföldi egyetemekre készülvén kimenni, július 14ik 's köv. napjaiban Nyíregyházán mulatott, és pártoltatás 's felsegíttetés végett némely előkelőbb házakat meg is látogatott, az Ekkklésia, mellynek később lelkésze lett, cassájából pedig kapott 5 f.”²

2 A Történetkönyv [4] 48. oldala.

Tübingen (1812)

A Riecke család 1988. évi találkozására hívogató levél adott hírt a Riecke család levéltárában, pontosabban Paul Riecke hagyatékában felfedezett Leopold Sokrates Riecke Pohárköszöntőjére, aki azt már a család legidősebb tagjaként 1872. április 2-án Schulek Frigyes és Johanna Riecke esküvőjén tartotta [5]. S mert Leopold Sokrates Riecke beszédének első fele Schulek Gáspárról szól, ezt a részt itt mutatjuk be:

„Aki sokáig él, sokat él át” – így tapasztaltam már egyetemista koromban a barátság különös boldogságát. Kérem, hogy a mélyen tisztelt asztaltársaság engedje meg, hogy erről néhány szót szóljak. A végén aztán ítélje meg, hogy a témám az esküvői ünnephez illő volt-e.

1. 1810 februárjának utolsó napjaiban egy derűs vasárnap délután egészen egyedül ültem anatómiai jegyzeteimmel és a szikével a tübingeni anatómián, hogy egy holttesten a felkar izomzatát kipreparáljam és tanulmányozzam. Egyszer csak nyílt az ajtó és két idősebb egyetemista lépett be, megtekintették az anatómiai preparátumot és csontvázakat, melyek a terem falait díszítették, azután hozzám léptek és némán figyelték munkáimat. Végül a nagyobbik érdeklődött azok értelméről. Bemutattam nekik a *musculus deltoideus*t, a *pectorális* majort és minort, a *bicipset* stb. (Ez volt az első akadémiai előadás, amelyet tartottam.) Ön honnan való, kérdezte végül az egyik, amelyik nem beszél a sváb dialektust. Azt válaszoltam: „A szüleim Stuttgartban élnek, de én Brünmben születtem és 12 éves koromig ott nevelkedtem, az anyám cipster”. Akkor mi félig honfitársak vagyunk, mondta ő. Magyar teológusok vagyunk, a szemináriumban étkeziünk és a Münz-Gasse-ban lakunk. Remélem, többször látjuk még egymást. Ez az óra váratlanul nagyon fontos következményekkel járt egész életemre nézve. Ezért a részletes leírás.

2. A magyar diákok lakhelye közel volt a Neubau-hoz, ahol én laktam, naponta találkoztunk és hamarosan szoros kapcsolat jött közöttünk létre. Néhány hónap múlva ez volt a napi és hamarosan egyetlen kapcsolatom. Az előadások meghallgatása, a szükséges egyéni tanulmányok elvégzése után a nap többi óráját az új barátommal való kapcsolattartás töltötte ki. Többnyire kettesben nyáron bejártuk Tübingen szép és kiterjedt környékét; érdekes beszélgetni valónk mindig volt. Később kisebb közös utazások következtek: Így a Fekete erdőn át Bázalbe egylovas kocsival, Niederauba, Stuttgartba, és így tovább. Hamarosan mindegyikünk közölte a másikkal saját „vita anteacta”-ját,³ fejlődési és tanulmányi útját, kölcsönös filozófiai-vallási világnézetünket minden részletében megbeszéltük és végül a politikai múltat, jelent és jövőt. Az 1810-es és 11-es évek, amelyekben ezek történtek, nagy világeseményekkel voltak terhesek. Napóleon hatalma elérte a csúcst, Mária Louise-zal kötött házassága, a római király születése, a harangok félreverése Kelet-Európában, a 80 egyetemista meglepő besorozása, amely engem is alorvossá tett, s végül az 1811-es nagy üstökös, mindezek együttvéve a legkülönösebb dolgok bekövetkezését jelenthették. Ezek akkor mind ezerszeresen jelen voltak beszélgetéseinkben.

A barátom anyanyelve szlovák volt, latint és németet csak az iskolában tanult, azt is tökéletesen. (Németül latin betűkkel írt nekünk.) Gyakran mondogatta, hogy csak a német nyelv és irodalom ismerete által ébredt fel, akár egy mély álomból, az ideális szellemi világba. Kant, Goethe, Schiller, Jean Paul, és főleg a német lutheránus teológusok írásait tökéletesen magáévá tette, Tübingenben Spinozát tanulmányozta! Erős dohányos volt, magyar módra pipázott (tőle tanultam a dohányzást). Jól zongorázott. (Születésnapján kellemes meglepetést szereztem neki egy zongorával, amelyet egy fél évre béreltem és titkon a szobájába állítottam. Nyáron többször elgyalogoltunk Stuttgartba (természetesen jó előre dicshimnuszokat küldtem a szülői házba), hogy a szeretett barátot bemutassam a családnak. Az apa (akkoriban árvaház-lelkész és iskolafelügyelő Stuttgartban), az anya, a testvérek (a legkisebb öcs még a bölcsőben feküdt) hamar felismerték a vendég szellemi értékét.

Leánytestvérem, Rosa, ideális, csuda kedves, korán nyíló rózsabimbó volt, aki az én dicshimnuszom által fellelkesítve nézett fel az érdekes vendégre. „A még teljesen érintetlen zongorán az első varázslatos akkord az volt, amellyel egy férfi a nő lelkét megérintette.” És ezek a varázshangok még tíz évvel később is változatlan erővel visszhangoztak a leány érzékeny szívében. De a férfire is kitörölhetetlen hatást gyakorolt a leány még gyermeki lényé.

3 korábbi életét

Ennek a tisztán lelki baráti és szeretet-kapcsolatnak Tübingen-beli a bő áradása kb. másfél évig tartott. Későbbi életemben még sok értékes baráttra tettem szert, de ilyen lelkes szeretettel soha többé nem néztem fel egy férfitra sem. Egy ilyen ideál-romantikus baráti kapcsolatnál nincs különlegesebb, csodálatosabb. Az egyetemeken tanuló 20 éves férfiak között ez mind bensőségesség, mind tartósság szempontjából száz változatban fordul elő.

1811 őszén eljött elválásunk napja. Cannstadt-ban könnyek között búcsúztunk el, emlékiül felöltőt cseréltünk (Leibgeber és Siebenkäs⁴ példájára). Ő Wittenbergbe utazott Luther sírjához, hogy ott a lutheránus dogmatika végleg - „in succum et sanguinem vertere” - vérré váljon benne, én Ravensburgba mentem, hogy ott a hetedik gyalogezrednél, mint alorvos a zászlóra esküdjek fel.

Legfőbb ideje most már, hogy arra a kérdésre válaszoljunk, amelyet minden hallgatóm föltenni szándékozik: ki volt ez a különös barát, aki énrám ilyen varázslatosan hatott. Az apja a magyarországi Gömör vármegyében Tiszolcban⁵ volt lelkész; egyetlen fia ő, aki január 6-án született a Háromkirályok ünnepén. Ezek tiszteletére kapta az ottani szokás szerint hármójuk nevét: CASPAR, MELCHIOR, BALTHASAR SCHULEK.

Vőlegényünk nagyapja!

3. *Ha ma, hatvan év elteltével azt kérdezem, mi vonzott engem ilyen csodálatosan ehhez a férfihoz, nehezen találok tömör, kielégítő magyarázatot. Ilyen hajlamok és érzések az emberi lélek tudattalan mélységéből erednek, éppúgy, mint a testi szerelem, amelyet a művészek gyakran vakként ábrázolnak. Vékony, magas férfi volt, érdekes arcvonásokkal, okos szemekkel, de nem volt szép. A himlő erős nyomokat hagyott sápadt arcán. A varázslatosság, boszorkányosság csak a beszéd, a társalgás által juthatott érvényre. Mély filozófiai éleselméjűség, szigorú erkölcsiség, sziporkázó szellemesség és kimeríthetetlen humor volt rá jellemző. Prózája sajátos hasonlóságot mutatott kedvenc költőjével, Jean Paullal, akit én csak általa ismertem meg.*

Canstadt-beli búcsúnk nem zavarta meg szeretetteljes kapcsolatunkat. Folyamatos és hét évig tartó lelkes levelezésünk nem engedte kihűlni a barátságot. És valóban, hosszú leveleinknek mindig volt témája. Apja utóda lett Tiszolcban, megnősült, két fiú apja lett. Én részt vettem a szászországi borzalmas hadjáratokban, kórházi főorvosként ott voltam Franciaországban a Napóleon elleni háborúban, a párizsi

4 Jean Paul regényalakjai

5 Tiszolc, mára teljesen elszlovákosodott kisváros Gömörben, Rimaszombattól északra kb. 40 km-re. Eredetileg német és szlovák bányászok alapították, vashányászatáról volt híres.

béke után Tübingenben befejeztem orvosi tanulmányomat és irodalmi tanulmányutamat tettem Bécsbe, Prágába, Berlinbe, Göttingenbe és Würzburgba, s csak 1819 tavaszán tértem vissza Stuttgartba. Csak akkor szűnt meg levelezésünk, és egészen új életfeladatok és utak nyíltak meg számomra ebben az időben.

Schulek néhány évvel azután mint a pozsonyi teológia professzora halt meg. Visszaküldték nekem hozzá írt leveleimet, amelyek az övéivel együtt hatalmas köteget tettek ki. Húsz évvel később megpróbáltam azokat még egyszer átolvasni, hiába! Már alig értettem meg azokat. Hogy az illetéktelen sorstól megkíméljem, az egészet elégettem.

4. Bécsben megszakítottam a német egyetemeket egymás után bejárt tanulmányutamat, hogy Magyarországon meglátogassam élemedett korú, sosem látott nagyanyámat Lőcsén, nagynénémet és nagybátyámat Pesten és Prekopán, valamint azon kívül még hűséges barátomat is Tiszolcon, ahol három felejthetetlen szép hónapot töltöttem. Bejártuk az igen romantikus környék hegységeit, betértünk sok nemesi és papi házba, - mindenütt magyaros vendégszeretettel fogadtak - sok nagyon érdekes ismeretségre tettünk szert, elmentünk az aggteleki cseppkőbarlangba, s hamarosan zarándoklat indult Tiszolcra. A környékről számosan elzarándokoltak a tiszolci német csodadoktorhoz, aki ingyen gyógyított, ha nem is mindig sikerrel.
5. Schulek emlékezetemben ma, fél évszázaddal halála után is felejthetetlen férfi maradt. Vízkereszti születésnapját még mindig csendes áhítattal ünnepelem. Ezen a napon ugyanakkor „egy rég elhangzott mondat, az első szerelem és barátság emlékfoszlányai merülnek fel bennem” (Goethe szavai). S ha ennek a napnak estéjén a jövőbeli, halál utáni életre gondolok, nem hiányzik imámból a kérés a maga idején való boldog halálért és a végső bíró szájából elhangzó enyhe ítéletért,⁶ valamint a mennyben apám, anyám, feleségem és barátom viszontlátásáért sem! Őt kívánnám kalauzomnak abban a számomra még ismeretlen szellemvilágban!”

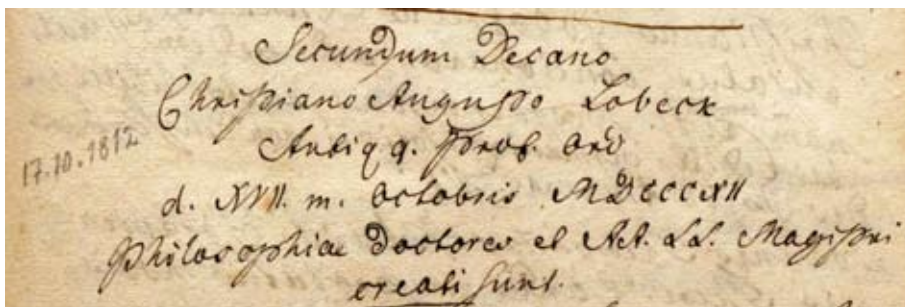
Idáig tart az idézet ebből a különös beszédből, amely a kora 19. században élő két fiatalember nem mindennapi barátságának és – hála a szerzőnek, Leopold Sokratesnek – a kornak is jellemző leírása. Ennek a szakasznak lezárásaként hadd emeljük ki a Schulek Gáspárról, mint emberről írt rövid baráti jellemzést: „A varázslatosság, boszorkányosság csak a beszéd, a társalgás által juthatott érvényre. Mély filozófiai éleselméjűség, szigorú erkölcsiség, sziporkázó szellemesség és kimeríthetetlen humor volt rá jellemző.”

⁶ Zitat aus Schillers Gedicht An die Freunde: „--- einen sanften Spruch / Aus des Totenrichters Munde!“

Wittenberg (1812–1813)

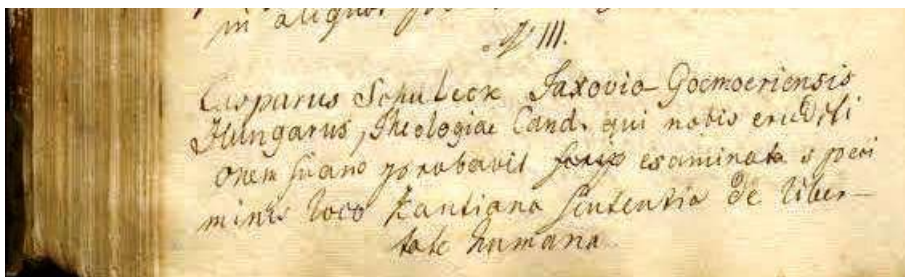
Mint az előző fejezetből kiderül, Gáspár Tübingenből, fentebbi életrajza szerint a rá jellemző kitérőkkel 1811 áprilisában Bécsbe, majd 1812 szeptemberében Wittenberg felé vette útját. Ezeknek az utaknak részleteiről kevés nyom maradt fenn, bár nem csak a jövő, hanem a múlt kutatása is tartogat meglepetéseket az ember számára. Wittenbergi tartózkodása azonban igen gyümölcsöző, meglepően jól dokumentált és elérhetőek ennek írásos bizonyítékai is.

Annak, hogy Gáspár jól hasznosította a német egyetemek és azok professzorai által kínált ismereteket, egyik legfontosabb bizonyítéka a doktori cím elnyerése. Erről tanúskodik a ma a hallei egyetem levéltárában őrzött „Dekanatsbuch” az 1800-as évekből, melynek 461/462. oldalain a következő feljegyzés látható és olvasható:

17.10.1812
Secundum Decano
Christiano Augusto Lobeck
Antiq q. Prof. Ord.
d. XVII. m. Octobris MDCCCXII
Philosophiae Doctores et Art. LL. Magistri
creati sunt.

„Secundum Decano Christiano Augusto Lobeck Antiq q Prof. Ord. d. XVII. m. Octobris MDCCCXII Philosophiae Doctores et Art. LL. Magistri creati sunt.”

azaz: „Casparus Schuleck, Taxovio-Goemoeriensis Hungarus, Theologiae Candidatus qui nobis eruditionem suam [?] probavit examinata speciminis loco kantiana sententia de libertate humana.”

Magyarul: „Schulek Gáspár, tiszolci-gömöri magyar, a teológia kandidátusa, aki nekünk tudományos műveltségét bizonyította próbatételének tanúságával, az emberi szabadságról szóló kanti nézet megvizsgálásával.”⁷

A történések jelentőségét mutatja, hogy az eseményről pár hónap késéssel a sajtó is tudósított, nevezetesen az „INTELLIGENZBLATT der Jenaischen Allgemeinen Literatur-Zeitung”⁸ 1813. márciusi száma a 114–115 oldalakon:⁹

Am 17 Oct. war die halbjährige Magisterpromotion. Der philosophische Decan, Hr. Prof. Lobeck, eröffnete die Feyerlichkeit mit einer Rede: De causis odii veterum in Grammaticos. Er creierte darauf folgende 12 Gelehrte zu Doctoren der Philosophie und Magistrern der freyen Künste: Hn. Friedr. Adolph Färschtegott Buch, Diaconus zu Colleda; Hn. Joh. Christian Zernial, Lehrer

115
am berlinisch-cöllnischen Gymnasium zu Berlin; Hn. Karl Kirchner, Lehrer am Pädagogium zu Halle; Hn. Karl Ernst Mathison, Lehrer am berlinisch-cöllnischen Gymnasium zu Berlin; Hn. Christian Gottfried Schniebes, Vesperprediger an der Paulinerkirche zu Leipzig; Hn. Joh. Gottlieb Kloss, Candidat des Predigtamts; Hn. Friedr. Traugott Friedemann, aus Stolpen, Stud. der Theologie und Philologie; Hn. Caspar Schuleck, aus Ungarn, Candidat der Theologie; Hn. Friedr. Aug. Wilh. Spohn, aus Dortmund, Stud. der Theologie; Hn. Joh. Heinr. Christian Keil, aus dem Mecklenburgischen, Stud. der Theologie; Hn. Karl Lebrecht Tränkner, Candidat des Predigtamts, und Hn. Christian Gottlob Herzog, Lehrer an der leipziger Bürgerschule.

A szakasz közepén olvashatjuk Hn. Caspar Schuleck nevét,
“aus Ungarn, Candiadat der Theologie”

7 Korompay Eszter fordítása.

8 Intelligenzblatt: http://zs.thulbuni-jena.de/receive/jportal_jpvolume_00007357

9 Martin Luther – Universität Halle-Wittenberg, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen – Anhalt in Halle (Saale)

amely szerint Christian August Lobeck professzor, a filozófiai fakultás dékánja, október 17-én, miután az ünnepi alkalmat „*De caussis odii veterum in Grammaticos*” című beszédével nyitotta meg, 12 új filozófiai doktort avatott fel, közöttük Schulek Gáspárt is. A teljesség kedvéért megjegyezzük, hogy Lobeck professzor röviddel az esemény után a háborús események fenyegetései elől Halle-ba menekült, majd rövidesen elfogadta a königsbergi egyetem meghívását, ahol aztán élete végéig működött. Gáspár életrajzában Lobecket „páratlan hitű férfiúnak” nevezte, aki ezek szerint nagy hatással volt rá. Hogy ez Gáspár legidősebb, Ágoston nevű fiának a névadását is meghatározta, nem bizonyítható, de valószínűsíthető.

Gáspár azonban jó benyomást tett az egyetem vezetőségére is: mint a továbbiakból kiderül, felkérték az egyetemre bízott tekintélyes Cassai Alapítvány évek óta elhanyagolt magyar könyvtárának leltározására és katalogizálására. Ezt a munkát Gáspár el is vállalta, csupán az volt a kérése, hogy előtte elzarándokolhasson Lübeckbe és Hamburgba. Vajon csak a tengert akarta-e látni, vagy, mint a zongora, azaz az egyházi zene lelkes hívének, Johann Sebastian Bach 1705-ben a híres lübecki kántorhoz, a St. Marien templom orgonistájához tett zarándokútja¹⁰ járt eszébe, nem tudjuk. Annyit mondhatunk, hogy Lübeck sziluettje a távolból szinte semmit sem változott Gáspár 1812 késő őszi, kora téli látogatása óta; őt is ezeknek a tornyoknak a látványa fogadta az esti napfényben (ahogy azt Franck írja).

Lübeck óvárosának látképe nyugat felől: A templomok balról jobbra: két kisebb torony után a St. Jakobi, majd a kéttornyú St. Marien, a St. Petri, a St. Aegidien, és az Óváros jobb szélén a Dóm két tornya.

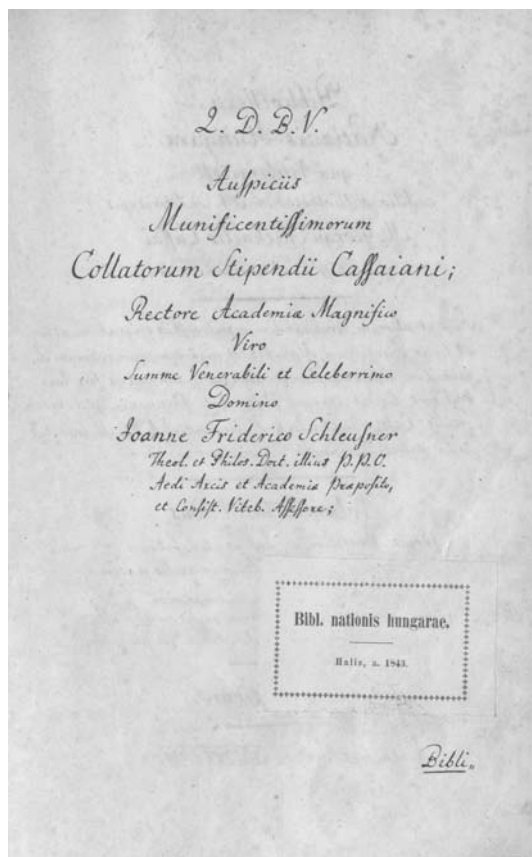
10 J. S. Bach útjáról lásd Hans Franck: *Die Pilgerfahrt nach Lübeck* (1936) c. novelláját. Magyarul csak az 1960-ban írt *Johann Sebastian Bach élete* c. könyve ismert.

Wittenbergbe történő visszaérkezése után, 1813 januárjában látott neki a magyar könyvtár katalogizálásának. Erről a munkáról a katalógus 25 oldalas előszavában számolt be részletesen, német nyelven [6].

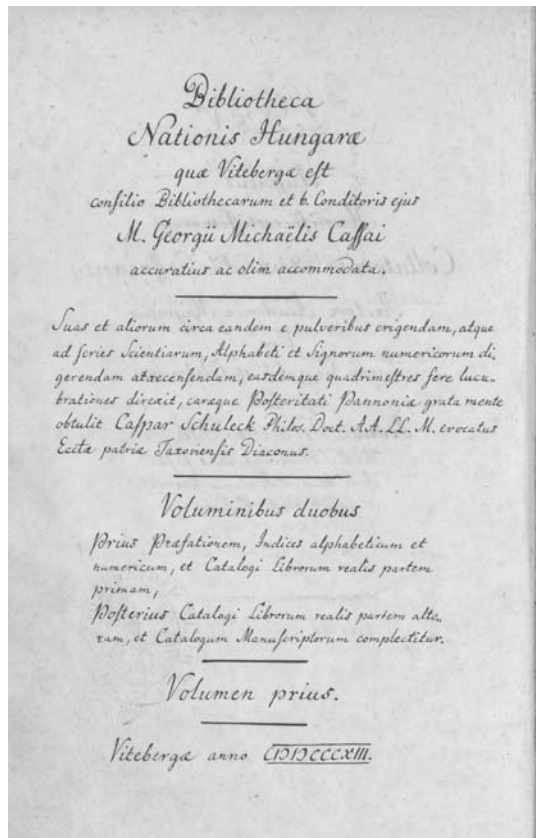
A katalógus különlegesen szerkesztett három első, latin nyelvű címlapja más-más feladatot lát el. Az első oldalon a szerző a kor szokása szerint minden címének és rangjának a felsorolásával a Kassai alapítvány akkori vezetőjét üdvözi: Joanne Friderico Schleusnert. Ő bízta meg Gáspárt a munkával, ő segítette és felügyelte a Gáspár vezetésével folyó munkát. Ő volt az egyetem rektora is. Ez jelzi számunkra a több száz éves magyar könyvtár akkori jelentőségét.

A címlapdal művészi igényességgel megformált első négy betűje, Q. D. B. V., a kor szokása szerinti fohászt jelenti: QUOD DEUS BENE VERTAT, magyarul: Amit az Isten jóra fordítson!

A címke, amiről még szó lesz, egy későbbi leltározáskor kerülhetett erre az oldalra.

A katalógus címlapja

A katalógus második oldala

A katalógus második oldala leírja, hogy itt miről is van szó: A Kassai György Mihály által alapított Magyar Nemzeti Könyvtár katalógusát tartja kezében az olvasó, amit a tudományok szerint alfabetikus sorrendben sor-számokkal ellátta Schulek M. Gáspár, a filozófia doktora, tiszolci diakónus. A katalógus két részből áll, az első a könyvállományt, a második a kéziratokat tartalmazza.

A harmadik oldal részletezi a katalógus felépítését. Ez azt jelenti, hogy abban a könyvek tudományok szerint, alfabetikus rendben és a könyvszekrényekben elfoglalt helyük és jelzetük szerint is feltalálhatók.

A katalógusnak van egy német nyelvű előszava is és a római számok, DDDCCCXIII, a katalógizálás dátumát adják: 1813.

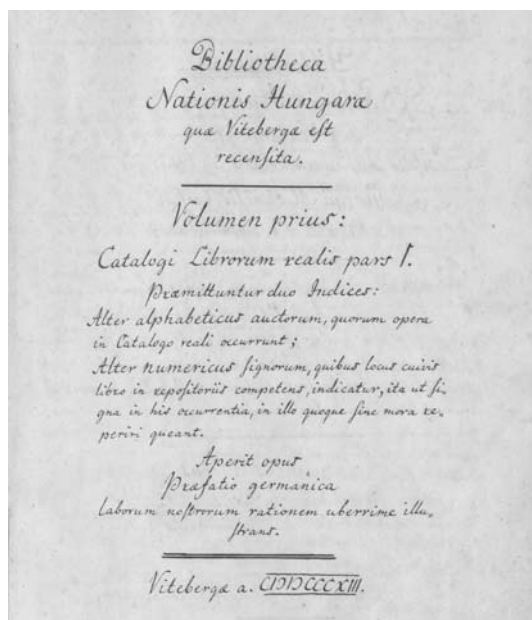
Külön említést érdemel a címdalalak művészi felépítése. Ne feledjük, a mű már a könyvnyomtatás korában jött létre, amikor a tipográfia a betűk méretei és alakja szerint könnyen szerkesztette a díszes felépítésű címdalakat. Gáspár ezzel a technikával vette fel a versenyt. A papírlapok ára

akkoriban tetemes volt, a lapok megszerkesztésének a „fejben” kellett megtörténnie. A kézzel írt címlapok hibátlan tartalma, felépítése és harmonikus külalakja nem mindennapi szellemi teljesítményre utal.

A bemutatott negyedik oldal illusztrálja a német nyelvű előszó további oldalait. Az Előszó (Vorrede) első bekezdésében – szinte mentegetőzve – előadja, miért is nem latinul írja ezt a tulajdonképpeni munkanaplót: a könyvészeti szakkifejezéseknek nincs latin megfelelője. Ebben a szövegben keverednek a katalogizálás szakmai és könyvészeti kérdéseire adott válaszok a korabeli diák- és városi élet eseményeinek leírásával. Tudni kell, hogy az 1810-es évek még a napóleoni háborúk korát jelentik.

A kézirat kb. kétharmada foglalkozik a katalogizálás érdemi, szakmai leírásával, a maradék pedig az említett akkori életkörülményekkel. Ez utóbbi sorok felidézése hozzájárulhat ahhoz, hogy kiegészítsük azt a képet, amit Leopold Sokrates Riecke rajzolt fiatalkori barátjáról. Természetesen a mai, XXI. századi fordító még a legpontosabb fordítással sem tudja visszaadni a több mint kétszáz éves szöveg hangulatát, ezért, valamint a német nyelvet bíró olvasók kedvéért, az eredeti szöveget is közöljük a magyar fordítás mellett.

A szakaszok előtti római számok az eredeti kézirat oldalszámaira utalnak.

**A wittenbergi magyar könyvtár Schulek-féle katalógusának
harmadik oldala (1813)¹¹**

¹¹ Készségesen ismerjük el, hogy a Schulek-féle katalógus fentebb bemutatott oldalai és alább idézett tartalma ma a „Martin Luther – Universität Halle-Wittenberg, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle (Saale)” szellemi tulajdonát képezik.

Vorrede.

Daß ich mich bey dieser Einleitung in den 1812. gefestigten Catalog die den künftigen Bibliothekaren eine Art von Geschichte dieser Arbeit, und der Beschaffenheit über dieselbe geben soll, der deutschen Sprache bedienen, davon liegt der Grund lediglich darin, daß ich mich bey vorkommenden Typographen - Buchst., der. u. Bibliothekar. Terminen, mit keinem Ansehen - Latein behelfen wollte; daß aber diese Vorrede, die keineswegs um von jedermann überflüssig zu werden da steht, nicht kürzer gemacht ist, dies ist theils der Beschaffenheit des Gegenstandes, theils der des Verfassers, der, wie die ganze Welt, an eigenen Werke und andern gesessen Antheil zuweilen, zuzuschreiben. So weit die Vorrede zur Vorrede.

Schon als National Angelegenheit hat unsere Ungarische Bibliothek zu Wittenberg Seiten genug, von welschen betrachtet, sie ein viermonatliches Zeitopfer von demjenigen verdient, der ihre für arme Leute allerdings sehr erhebliche Vortheile genießt, und über sie Aufsicht zu führen beedigt ist. Denn von andern Gesichtspuncten aufgesetzt, muß sie an ihren Custos nur noch größere Forderungen. — Wie sie im Jahr 1812. vor den beyden Custos, den Daniel Fovarsay, und M. Caspar Schuleck vorgefunden worden ist, was sie als ein Ganzes gar nicht zu gebrauchen, denn man konnte sie aus dem vorhanden gewesenem Catalog (der 1780. von Jo. Bobor gefestigt worden war) nicht einmal dividiren, was darin stecke; welschen Umstand gänzlich und begrifflich zu machen jeuer, jetzt antiquierte Catalog jedermann zu Diensten steht. — Es geriehet mir nicht über die Bobor'sche Arbeit, oder in beinahe 20. Jahre lange Reihe von Bibliothekaren, die sie in ihrer Unnützigkeit haben sich anschauen lassen, zu klüppeln, oder mich darüber lustig zu machen; ich könnte vermüthigen nur das Bedürfnis einer neuen Organisation diese Bibliothek den Nachfolgen zeigen wollen, worüber sie, besonders wenn die neue den Zwecke einer Organisation mehr als die alte entspricht, in keiner Abrede mit mir seyn dürften. Vielleicht ist die, durch jeuer so sehr begünstigt und im Grunde unübersehbaren Catalog begründete Ueberordnung (in irgend einem Nothfalle würde man, oder merzte das was einen nicht aufständig was geradewegs aus, und hin und wieder schickelte man einander) mit Schuld daran, daß man in dieser Bibliothek viel - darunter die besten - Bücher vernichtet, die sie doch einst wirklich besaß.

Ich habe das erwähnte Bedürfnis gefühlt, und darüber mit meinem Mit-Bibliothekar Daniel Fovarsay, der schon seit May bis Ende August 1812.

Kétnyelvű részletek az Előszóból, a katalógus létrejöttéről:

V.

Daß ich mich bey dieser Einleitung in den 1813. gefertigten Catalog, die den künftigen Bibliothekaren eine Art Geschichte dieser Arbeit, und Rechenschaft über dieselbe geben soll, der deutschen Sprache bediene, davon liegt der Grund lediglich darin, daß ich mir bey vorkommenden Typographen-Buchbinder u. Bibliothekar-Terminen, mit keinem Hußaren-Latein behelfen mochte; daß aber diese Vorrede, die keineswegs um von jedermann überschlagen zu werden da steht, nicht kürzer gerathen ist, dies ist theils der Beschaffenheit des Gegenstandes, theils der des Verfassers, der, wie die ganze Welt, an eigenem Werke auch andern großen Antheil zumuthet, zuzuschreiben. So weit die Vorrede zur Vorrede.

Es geziemt mir nicht über die Boborische Arbeit, oder über die 32. Jahre lange Reihe von Bibliothekaren, die sie in ihrer Unmündigkeit haben sich ausdienen lassen, zu schimpfen, oder mich darüber lustig zu machen; ..

VI.

Zu Ende Jänners wurde ins Zimmer, da der Winter sehr streng war, ein Windofen eingesetzt, um einen Spec. Thaler Holze gekauft, (welcher Quantitaet daher aus seinem eigenen Vorrathe nachzuhelfen, Freund Povazsay keinen Anstand nahm) Licht hergeschafft, und ich begann die Arbeit, die ich jetzt nach einzelnen Operationen durchgehen will.

V.

Annak, hogy az 1813-ban elkészített katalógus előszavában, ami a jövőbeli könyvtárosok számára ennek a munkának a történetéről akar számot adni, a német nyelvet használom, az az oka, hogy magamat az előforduló könyvészeti és könyvtári szakkifejezéseket illetően nem szeretném valamilyen „huszár-latin” használatával kiségetni. Az előszó ugyan terjedelmes, de emiatt azért senki se lapozza át, mert annak oka van. Ez részben maga a tárgy, részben a szerző, részben az egész világ azon tulajdonsága, hogy saját munkájával mások figyelmére is számít. Eddig az előszó az előszóhoz.

Úgy vélem, nem lenne illendő, ha a Bobor által végzett munkát, vagy a 32 éven át ténykedő könyvtárosok hosszú sorát méltassam, akik munkájukat szakértelem nélkül végezték, vagy hogy őket szidjam, vagy rajtuk viccelődjem ... [Egy Bobor nevű könyvtáros 32 évvel Schulek előtt összeállított egy katalógust, amelyre azonban Schulek alig-alig tudott munkájában támaszkodni. BT]

VI.

Január végén szobámba, mert a tél nagyon kemény volt, egy kályhát állítottunk be, s egy tallérért tűzifát vettünk (amihez Povazsay barátom a saját készletéből habozás nélkül hozzájárult), lámpát szereztünk, s elkezdtem a munkát, amit most az egyes műveletek sorrendjében tekintek át.

Außer der Kälte, die meine Finger erstarren machte, und außer dem Staube, der täglich an mir wie der Ruß an einem Schornsteinfeger lag, hatte ich es vorzüglich, da ich eine Sachordnung treffen wollte, mit dem Inhalte der Bücher selbst zu thun.

VIII.

...denn erst nach Verlauf ohngefähr viertelshundert (350) Arbeits-Stunden hatte ich das Zimmer voll Bücher-Sorten, die alle in Massen, wie sie zufällig neben einander zu liegen gekommen waren, auf dem Boden der Stube mit Kreide überschrieben auf andere Operationen warteten. Bey der ersten hatte ich, um die Mittags-Stunden XI. bis II. nicht zerstückeln zu müssen, um I. oder halb II. Uhr Mittags zum zweytemal gefrühstückt, u. um VI. Uhr Abend zu Mittag gespeist.

IX.

Mein Mit-Bibliothekar Daniel Povazsay, dictierte mir wie es Recht war, den größten Theil der Bücher nieder; die andere Hälfte fällt vielen anheim, ausser unserm Landsmann Puliny, der den größten Theil daran hat, standen mir bey: Schikedanz, Theol Stud. aus Zerbst beim Eintragen der protestant. Dogmatiken; Grau Stud. Iuris aus Jüterbork bey dem Eintragen der späteren latein. Dichter; Klingenstein bey dem Eintragen der theol. Streitigkeiten mit kleineren Partheyen, der cathol. Polemiken, und bey der Anordnung der Iurisprudenz; ich selbst stand mir mitunter auch bey.

Az ujjaimat elmerevítő hidegtől és a naponta mint egy kéményseprőre rám rakódó portól eltekintve kiválóan éreztem magam, hiszen könyvek tartalmával foglalkozhattam a megvalósítandó szakmai rend érdekében.

VIII.

Az első menetben, körülbelül 350 munkaóra után, szobám tele volt mindenféle, véletlenszerűen egymás mellett fekvő könyvekkel, amelyek a szoba földjén halmokban, fajtánként krétával megjelölve vártak a következő műveletekre. Hogy a déli 11 és 2. óra közötti munkaidőt ne tördeljem szét, úgy döntöttem, hogy fél 2-kor még egyszer reggelizek és csak este 6-kor ebédelek.

IX.

Povázsay Dániel könyvtáros társsal rendszeresen lediktálta nekem a könyvek nagyobbik felének adatait; a másik rész többünknek lett feladata: Pulinyira, hazámfiára esett a munka java, de mellettem állt még a zerbsti teológus Schikedanz a protestáns dogmatikusok leírásánál, a jüterborki jogázhallgató Grau a kései latin költőknél, Klingenstein a kisebb pártok teol. vitáinál, valamint a katolikus polémiák és a jogtudományok elrendezésénél; néhol viszont magamra maradtam.

XV.

Es gieng nicht so leicht, sie in geordnete Reihen zu bringen, denn das Anordnen eines jeden Haufens nach dem Formate, wiewohl es meist Mechanik ist, erfordert viel Geduld. Um dieses Anordnen haben sich: Friedrich Beni. Mühle aus Milkel bey Bautzen Theol. Stud. und unser Landsmann Puliny wesentliche Verdienste erworben.

Ich habe so manche Pfeiffe Taback bey dem Speculieren, Calculieren, Ausmessen (mit Bindfäden) und bey dem wirklichen Aufstellen der Bücher nach obigen Indicationen verbracht.

XVI.

Da kein grosser Repositorium zu kaufen war: schenkte Madame Carolin Schkuhr geborene Porse, die mich und meine Landsleute mit ausgezeichnete Güte behandelte, deren Schuldner ich wenigstens immer bleiben muß.

Über dem Repositorium J. find unsere 2. Fahnen die man sonst in den Winkel zwischen dem jetzigen C. und D. zu stecken pflegte, kreuzweis übereinander geschlagen, über ihr hängt der B. Alex. von Rewa'sche Säbel, der in der Stube herum, heute hier morgen dort, hospiziert hatte, - eine stattliche Bedeckung der Nationalität dieser Bibliothek.

XVII.

Und vielleicht wird mir die etwas spätere Nachkommenschaft, wenn sonst meine Bemühungen sie erleben werden, für die Veranstat-

XV.

Nem volt mindig egyszerű a könyveket rendezett sorokba elhelyezni, hiszen az egyes halmok formátum szerinti elrendezése technikai probléma volt és sok türelmet igényelt. Ennél a munkánál komoly szolgálatot teljesített a bautzeni teológus Friedrich Beni. Mühle, valamint Pauliny hazámia is.

Jómagam jónéhány pipadohányt elfüstöltem a könyvek végleges elrendezésén tűnődve, számítgatva és kötöző fonállal méregetve őket a fentebbi indikációk szerint.

XVI.

Mivel nem lehetett nagyobb Repozitóriumot vásárolni, Carolin Schubkuhr született Porse asszony rendkívüli jósággal volt hozzám és honfitársaimhoz, s ajándékozott nekünk egy könyv-szekrényt. Ezért örökös hálával tartozom neki.

A korábban a mostani „C” és „D” közötti sarokba rejtett két zászló egymást keresztezve a „J” jelzésű könyvszekrény fölött talált helyet, fölöttük csüng a b. Alex von Rewa-féle kard, amely eddig a szobában szanaszét hevert - derék bizonyítékként a könyvtár nemzeti hovatartozásának.

XVII.

Lehetséges, hogy azok a kései utódok, akik megélik fáradozásaim eredményeit, ha ezeket az 1813-ban írt adalékokat valamikor (vagy ami

tung, daß sie die Beyträge seit 1813. bald (oder was noch besser ist: nicht bald) übersieht, sogar Dank wissen.

XVIII.

Doch wie ward es uns, als wir gerade im besten Verfolge dieser Arbeit eine beschwerdenvolle Vergangenheit im Rücken, eine dunkle Zukunft vor uns, den 6-ten April 1813. das Friedericianum urplötzlich räumen mußten?! So oft hatte mich im Mantel gehüllt, in einer Staub und Rauch-Wolke, in einer Kälte, die mir nur das Bewußtseyn Gutes zu thun erträglich machte, die Mitternacht am Repositorium überrascht, ich ließ sie vorüberziehn und nach nahm noch eine Reihe vor. So oft sahen oder hörten wir dem Kriegsgetümmel aus diesem friedlichen Zimmer zu. So erschreckt wurden wir, als (den 8. März 1813) die feindliche Cavallerie die das Grenier'sche Corps verfolgte, einer Abtheilung desselben bey dem Luthersbrunn ein kleines Gefecht lieferte, oder als wir zu Ende desselben Monat, die, in dem Gehölze an der an der rothern Mark bey dem Fällender Pallisaden, verwundete Soldaten bey unserm Fenster vorbey, in's Augusteum fahren oder geführt werden sahen.

So oft hatten meine Freunde mich gemahnt, die Anordnung der Bibliothek, weil es ja um ihr Daseyn bald gethan seyn dürfte, in ihren Keimen ersticken zu lassen. So sehr fand ich mich durch die Vocation, die mich am 25. Febr. 1813. gerade bey der Anordnung der politischen Geschichte in der Bibliothek fand,

még jobb lenne: rövidesen) átnézik, talán még köszönettel is lesznek a rendezésért.

XVIII.

De mi minden történt is velünk, amikor a munkálatokkal legjobban haladtunk, a múlt nehézségeivel a hátunkon, a sötét jövő előtt állva, 1813. április 6-án a Friedericianumot hirtelen ki kellett ürítenünk?! [Friedericianum: az egyetem azon épülete, ahol addig a könyvtár és a magyar könyvtárosok is elhelyezést nyertek, BT] Mily gyakran történt, hogy kabátomba takarózva, por és füstfelhőben, hidegben, itt ért az éjféli, amikor a helyzetet csak az a tudat tette elviselhetővé, hogy valami jót cselekszem, de nem törődve az idő múlásával, folytattam a dolgomat, s nekiláttam még egy sornak. Oly gyakran láttuk vagy hallgattuk a háború zajait ebben a békés szobában. Mennyire megijedtünk, amikor (1813. március 8-án) az ellenséges lovasság a Grenier-féle csapatot követve, egy alegység Luthersbrunnnál [ma Wittenbergnek egy városrésze, akkor egy közeli falucska, BT] összecsapott, vagy amikor ugyanazon hónap végén, a vörös Mark-nál [épület vagy városrész az akkori Wittenbergben, BT] a cölöpsor kidöntésénél megsebesült katonákat vették vagy vezették őket az ablakunk alatt az Augusteum épülethez [ez is az akkori egyetemen tartozó épület volt]. Barátaim gyakran figyelmeztettek, hogy a könyvtár rendezését, ami akkor már rövidesen befejeződött volna, hagyjam abba. 1813. febr.

aufgefordert, meine Abreise zu beschleunigen. – Ich ließ mich nichts unterbrechen, oder irre machen, oder verdrießen. Und jetzt sollte es also doch eintreffen, wofür man mich oft gewarnt hatte, daß ich die Bibliothek in einer noch größern Unordnung, als die alte war, zu räumen, und im Stiche zu lassen, genöthigt seyn werde? – Ein Gedanke, den ich jetzt nach verrichteten Tagwerke noch weniger ertragen kann. – Seit d. 8. März war die Communication mit allen Dorfaschaften disseits der Elbe abgeschnitten. Jetzt (d. 4. April) als die Russen den Brückenkopf auch jenseits der Elbe zu blockieren drohten, mußte unser Platz-Commandant an eine ernstliche Vertheidigung der (unterdessen ansehnlich befestigten) Stadt denken, und also die Vorstädte ringsum planieren. Die Kranken, die im Armen-Hause vor dem Schloßthore lagen, wurden daher in's Fridericianums geworfen, und dies alles so schnell, dass die 1-ste und 2-te Etage im vordern Gebäude des Fridericianums, binnen Zwey Stunden den 5. April. abends um 7. Uhr geräumt werden mußten. Es war eine unaussprechliche Verwirrung. Povázsay und ich durften noch da übernachten, (wir wohnten in der 2-ten Etage nach der Gasse heraus Pozsavay das 4-te und 5-te, ich das 6-t und 7-te Fenster von der Seite nach dem Schloßthore zu, die Bibliothek steht jetzt noch da, 2-tes u. 3.tes Fenster) und nun konnten wir den Familien und den Studenten,

25-én a történelmi események idején a könyvtárban magam is éreztem azt az ösztönzést, hogy elutazásom idejét előbbre hozzam. De a munkát nem hagytam abba, nem jöttem zavarba, nem hagytam magam sajnálatni sem. S éppen most kellett annak bekövetkeznie, amivel többször ijesztgettek, hogy a könyvtárt még nagyobb rendetlenségben hagyom majd vissza, mint amilyenben annak idején találtam; s lehet, ha tényleg így lesz, kényszerűségből cserben kell hagynom? – Ez olyan gondolat volt, amelyet most, az elvégzett munka végén még kevésbé tudok elfogadni. 1818. március 8 óta minden kapcsolat megszakadt az Elbán inneni falvakkal. Most (április 4-én), amikor az oroszok az Elba túl oldalán a hídfő elfoglalásával fenyegették a védőket, a városvédő parancsnoknak (az időközben már láthatóan megerősített) város védelmének további komolyabb megerősítésére kellett gondolnia, ami a külső városrészek épületeinek lerombolását jelentette. A betegeket, akik a Kastélykapu előtti szegényházakban feküdtek, áthelyeztette a Friedericianumba. Így az első épület alsó két emeletét április 5-én estefelé két óra alatt ki kellett ürítenünk. Mindez elbeszélhetetlen zűrzavarhoz vezetett. Povázsay és én még ott éjszakázhattunk (az utca felőli oldalon a második emeleten laktunk, Povázsay a Kastélykapura néző 4. és 5., én a 6. és 7. ablakoknál; a könyvtár ablakai a 2. és 3. számúak voltak.) Így most nyugodtabban tudtunk segítő kezet nyújtani az azonnal távozni kényszerülő családoknak és diákoknak.

XIX.

die auf der Stelle fort mußten, desto ruhiger an die Hand gehen. Einige Studenten, deren Stuben man in Besitz nahm, waren nicht zugehen. Wir nahmen ihr Eigenthum in unsere Bibliothek auf, weil diese von der Hand der sicherste Platz im Fridericum war. Uns so ward sie binnen ½ Stunde mit Betten, Büchern u. sonstigen Studenten-Gerätschaften ganz vollgepfropft. An diesem jüngsten Abende kam denn auch der Staub über unsere Bücher wieder, den die ersten Nachfolger vorfinden werden. Tags darauf (d. 6. April 1813.) wurden die Vorstädte mit dem frühesten Morgen in Brand gesteckt. Es qualmte und flackerte fürchterlich. Nachdem es uns aber gelungen war für unsere Bibliothek eine Saue Garde auszuwirken: zogen wir an demselben Morgen, obgleich troslos, doch ruhiger als wir es sonst vermocht hätten, mit unsern Sachen von dannen (tova, BT) - Die Noth erprobt den Freund: in meiner Schlafkammer lag alles das, was jetzt im Repos G. (welches wir vor dem nicht hatten) steht, weil wir bey dem kurzvorhergegangenen Ausklopfen der Bibliothek ihr Zimmer wegen der beständigen Heraus und Hereintragens der Bücher, geräumiger als sonst gemacht werden mußte. In meiner Stube lagen alle unsere Manuscripte, und alles was wir in den Winkeln der Bibliothek aufgefunden hatten, bereits halb sortiert, denn in der Bibliothek selbst war zu dieser Arbeit kein Platz. Jetzt mußte nun mit einem Schlag alles aus der Kammer

XIX.

Nem volt jelen néhány olyan diák, akinek a szobáját igénybe vették. Az ő holmijukat elhelyeztük a könyvtárban, ami a Fridericianum legbiztosabb helye volt. Így az fél órán belül tele volt pakolva ágyakkal, könyvekkel és mindenféle diákeszközökkel. Ezen az estén így könyveinket újra befedte a por, amit utódaink fognak rajtuk megtalálni. Másnap (1813. április 6-án) az elővárosokat kora reggel felgyújtották. Lobogva égett és szörnyű füst gomolygott. Miután sikerült könyvtárunk számára védelmet kijárni, azon a reggelen holminkkal mi is kiköltöztünk, vigasztalanul ugyan, de nyugodtabban, mint előtte gondolhattuk volna. - A szükségben mutatkozik meg az igazi barátság: a hálókamrámban feküdt minden, ami most a „G” könyvszekrényben van (ami korábban nem létezett), mert a könyvtárnak röviddel ezelőtti kiporolása, s a könyvek állandó ki és behordása miatt helyet kellett csinálni a szobában. A szobában feküdtek a kéziratok és még mindaz, amit a könyvtár sarkaiban találtunk, félig már rendszerezve, mert a könyvtárban már semmi hely nem volt. S most egy csapásra mindent el kellett távolítani a kamrából, a szobából, mert az új lakók már vártak helyükre. Mindenki saját teendőivel volt teljesen elfoglalva. Jo. Aug. Klingenstein otthagya saját dolgait, jött és segített nekem, erősen és kitartóan. Én csak sajnálkoztam azon, hogy jómagam Povázsayval együtt a kéziratok felét már osztályoztam, ami most leírhatatlan összevisza-

und aus der Stube, denn die neue Einquartierung paßte schon darauf. Jeder hatte mit sich selbst voll auf zu thun. Jo. Aug. Klingenstein ließ seine eigene Sachen im Stiche, und kam, und half mir mit Kraft und Ausdauer. Ich jammerte nur darüber, daß ich in Povazsay's Gemeinschaft die Manuskripte bereits halb sortiert hatte, denn jetzt mußte alles unbeschreiblich bunt durcheinander kommen. Es gieng wie toll her. Binnen etwa 2 Stunden war meine Kammer und Stube vollständig geräumt, und in der Bibliothek zwey formlose Haufen aufgeworfen. Dank sey es dem braven beiden Freunde für seinen bis zur Ermüdung thätigen Beystand zur rechten Zeit. – Meine beyden Landsleute hatten sich bey dem Hrn Kaufmann Klingner, ein Zimmer ausersehen, in welches ich aber nicht hinein mochte, weil es mir unbequem schien. Den halben Tag lief ich ohne Obdach auf der Strasse herum; ein Zufall machte mich dem Herrn Prof. Gruber, bey dem ich unserer Landsleute noch von Jena her gut angeschrieben gefunden hatte, begegnen. Kaum erfuhr er woran ich sey: so bot er mir ein in seinem Logis leergewordenes Zimmer an, welche ich auch bis zu meiner Abreise von Wittenberg umsonst bewohnte. Seine Collegien belehrten mich und besserten mich, wie sein häuslicher Umgang, dessen von ihm gewürdigt zu seyn ich mich glücklich schätze. Ich habe ihm unendlich viel zu verdanken.

ságba került. Úgy ment itt minden, mint egy bolondokházában. A kamrá és a szobám alig két órán belül üres volt és dolgaim a könyvtárban két alaktalan halomban felhalmozva. Köszönet mindezért a két derék barátoknak, akik a szükség idején a teljes kifáradásig tevékeny segítséget nyújtottak. – Két honfitársam Klingner kereskedő úrnál talált egy szobát, ahová én azonban nem szívesen mentem volna, mert szűkösnek és kényelmetlennek tűnt. Fél napon át jártam az utcákat fedél után kutatva, amikor véletlenül Gruber professzor úrral futottam össze. Amikor meghallotta, hogy miben fáradozom: házában felajánlott egy megürült szobát, amelyben ingyen lakhattam Wittenbergből való elutazásomig. Társai bevezettek és kijavítottak engem a ház szokásait illetően, nagyon szerencsésnek érzem magam, hogy méltó lehettem minderre. Végtelenül sokat köszönhetek neki.

XX.

Der Lärm und die Gefahr, den am 17. April 1813 ein hitziges Gefecht, (das, durch einen Ausfall der hiesigen, damals über 2000. Mann starken, Besatzung veranlaßt, von 3 Uhr früh an, bis 1. Uhr Mittags besonders auf den Ruinen der Vorstadt vor dem Schloßthore, u. jenseits der Elbe am Brückenkopfe gedauert hatte, - es war der Sonnabend vor Ostern -) verursachte, unterbrach uns beym Abschreiben des Buchstaben G. Den 18-ten April aber (am Ostertage) schickten uns die Russen von den Weinbergen her sehr entbehrliche Oster-Geschenke zu, - eine ganze Menge Granaten und Kugeln. Diese schwarzen Oster-Eythen zündeten und schmetterten, daß es eine Freude war an eine Zeit der Ruhe zu denken. Der erste Schuß war etwas vor $\frac{3}{4}$ auf 9. vor Mittag gefallen. Die Pretiosen unserer Bibliothek waren in einem feuerfesten Keller, wir selbst in der Stadt zerstreut, auf Orten wo wir am sichersten zu seyn glaubten. In das Haus, in dessen Keller ich nebst dem Herrn Prof. Gruber, der Frau u. Drin Schkuhr, und anderen Familien den größten Theil des Vormittags zubrachte, kamen ein Paar Granaten mit hineingeflogen, die eine sprang im Zimmer parterre, ein Stück davon (welches etwa 10. Schritte vor einen Menschenmasse unter der ich mich auch befand, niederfiel, und welches ich als ehe es verkaltet war, aufhob) habe ich dem kleinen schwarzen Kästchen, nebst zwey Granaten-Fragmenten aus dem VII. jährigen Kriege, die der

XX.

1813. április 17-én egy heves ütközet zaja és veszélye megszakított minket a „G” betűnél a könyvek leírásában. (Ezt az itteni védők kezdeményezték, akiknek a száma akkor 2000 fő volt, a harc hajnali 3-tól déli 1 óráig tartott, főleg az előváros romjain a Kastélykapu előtt és az Elba túloldalán a hídfőnél - húsvét előtti szombat volt.) Április 18-án (húsvét napján) az oroszok a szőlőhegyekről egy igencsak nélkülözhető húsvéti ajándékot küldtek a városnak - egy nagy csomó gránát és golyó formájában. Ezek a húsvéti fekete tojások tüzesek és zajosak voltak, úgy hogy az ember örömmel emlékezett vissza a nyugalom idejére. Az első lövedék délelőtt $\frac{3}{4}$ 9 körül csapódott be. Könyvtárunk legnagyobb értékei egy tűzbiztos pincében voltak, mi a városban szétszóródva, ki-ki különféle biztosnak vélt helyen. A házba, amelynek pincéjében jómagam, Prof. Gruber és Dr. Schkuhr és mások társaságában a délelőtt nagy részét eltöltöttem, becsapódott néhány lövedék, egy a földszinti szobába, egyik darab oda esett le (kb. tíz lépésre attól a tömegtől, melynek én is tagja voltam, és amelyet, mielőtt teljesen kihűlt volna, magamhoz vettem), ennek a húsvétnek az emlékére betettem abba a kis fekete dobozba, amibe az akkori könyvtáros, a megboldogult Madáts D., a VII-éves háború idején néhány gránáttörmelékkel félretett. Csaknem olyan volt ez a nap, mintha a végétélet jött volna el. Ha ki merészelt menni az ember a becsapódások közé az utcára:

sel. D. Madáts, damals hier Bibliothekar aufhob, zum Andenken dieser Ostertages aufbewahrt. Es war bald wie am jüngsten Tage. Wagte man sich zu den Spritzen und auf die Strasse: so sah man lauter Schreckens-Gesichter, und es sauste einem über dem Köpfe ganz gewaltig. Fünfmal war Feuer entstanden, doch da es zum Glück schneyte und regnete zugleich, und da die Canonade noch vor 12. Uhr Mittags aufhörte, bald wurde gedämpft. Auch war es nur Einmal zum rechtem Ausbruch gekommen. – Drey Tage drauf brachten wir in einer Verfassung zu, die sich kurz

XXI.

kurz nicht beschreiben läßt. Man aß weder, noch trank noch schlief man ruhig, und von Geschäften konnte keine Rede seyn, denn in der Regel hatte jedermann den Kopf voll Granaten oder Faschienen, zumal da vom 19.-ten April um Mitternacht (auf Veranlassung eines brennenden Schiffes das die Brücke anzustecken die Elbe herab geschwommen kam) wider General-Marsch geschlagen wurde. Erst am Donnerstag nach Ostern holte ich den alphab. Index aus dem Keller wieder hervor, und wir machten, daß wir et. 23. April. mit der Abschrift desselben fertig waren.

Da man jetzt (zu Ende Aprils 1813.) am wenigsten fort konnte: so vereinigten wir alle sich freundschaftlich anbietenden Kräfte mit den unsrigen, die rückständigen Operationen, so gut und so bald als möglich, zu verrichten. Mit anspruchlo-

mindenfelé csak rémült arcokat láttott, és feje felett csak úgy zúgtak a lövedékek. Ötször is tűz tört ki, de szerencsére havazott és az eső is esett egyszerre. Az ágyúzás még 12 előtt megszűnt, elcsendesedett. Csak egyszer tört ki igazán. Három napig olyan állapotban voltunk, ami röviden

XXI.

nem írható le. Nem ettünk, nem ittunk, aludni sem tudtunk nyugodtan, a munkára gondolni sem tudtunk, mindenkinek szabályosan gránátokkal volt tele a feje, meg rőzsekötegekkel, merthogy április 19-én éjjél körül (egy az Elbán lefelé úszó égő hajó miatt, aminek az lett volna a dolga, hogy a hidat felgyújtsa) újra általános mozgósítás volt. Csak a húsvét utáni csütörtökön hoztam fel a pincéből újra az alfabetikus könyvjegyzéket, amellyel aztán április 23-án el is készültünk.

És mert most (1813. április végén) távozásra gondolhattam, minden rendelkezésünkre álló baráti erőt egyesítettünk, hogy amilyen gyorsan csak lehet, befejezzük a munkát. Minden ellenszolgáltatás nélküli részvételi szándékkal csatlakozott hozzánk: M. Carls Ferd. Schleusener (az akkori Rektornak, nagyságos es-

ser theilnehmenden Bereitwilligkeit schlossen sich an uns: M. Carl Ferd. Schleusner (Sohn des diesmaligen Rector Magnificus Herrn Probsts D. Schleusner's) und der oft erwähnten Freund Klingenstein. Außerdem führte uns das Glück auch an dem Hrn Jo. Gottlob Graubel, der sich als Buchdrucker in Deutschland und in England, und in engl. Kriegsdiensten auch in Westindien umgesehen hatte, einen eben so geschickten als thätigen und ausdauernden Helfer zu. Er hat die Signaturen durchgängig mitgemacht, und sich um unsre Bibliothek auch dadurch ein Verdienst erworben, daß er ihr wie der Augmenten-Catalog ausweist, ein Paar Bücher, eine Baumwollenknospe (die er selbst aus Indien mitbrachte) und ein Paar Stücke chinesisches Papier zum Geschenk machte. – Auch hatten wir noch einen kleinen Mercurius, der sich uns offeriirt hatte, Boten lief, Pfeifen stopfte, Wasser holte, Kleister bestellte u.s.w. – ein 17. jähriges Bürschlein das ehemals bey dem Hrn Klingner Bier schenkte, jetzt aber mit mir nach Ungarn marschirt, Carl Iaurius ist sein Nahme.

XXIII.

Die Universität hatte mir für die Mühe um unsere Bibliothek eine durch mich weder explicite noch implicite veranlaßte Gratification von Zehn Thalern, aus dem Fiscus des Cassaischen Stipendiums, in einem Decrete vom 27. März, zukommen lassen. Da ich die Einleitung dieser Geschäfte, und den größten Theil derselben ohne irgend eine Rück-

peres úrnak, D. Schleusnernek a fia) és a már gyakran említett barátunk, Klingenstein. Azonkívül a szerencse hozzánk vezette Németországból és Angliából Jo. Gottlob Graubel könyvkötő urat, aki angol katonaként még Nyugat-Indiát is megjárta, s aki nagyon ügyes és tevékeny, valamint kitartó segítségnek bizonyult. Végig segített a könyvjelzetek munkálatainál és könyvtárunknak még azzal is nagy szolgálatot tett, hogy mint a beérkező könyvek katalógusa feltünteti, néhány könyvet, valamint néhány Indiából magával hozott gyapotbimbót és kínai papírlapokat is ajándékozott. Továbbá kaptunk még egy kis Merkurt, aki maga ajánlkozott küldöncnek, pipáinkat megtönni, vizet hozni, ragasztót keverni és így tovább – egy 17 éves fiatal legénykét, aki korábban Klingner úr kocsmájában sört csapolt, most azonban velem szándékozik Magyarországra gyalogolni, a neve pedig Carl Iaurius.

XXIII.

Az egyetem március 27-i határozatával a könyvtárunkért tett fáradozásaimért a Kassai-féle alapítványból eljuttatott tíz tallérral jutalmazott, amit azonban én sem kifejezetten, sem bármilyen célzással nem kezdeményeztem. Mivel én a munkát kezdettől fogva és folyamatosan, ellenszolgáltatásra soha nem gondolván (eltekintve attól, amiben a munka

sicht auf Belohnung (ausser derjenigen, die mir durch die Arbeit selbst und ihre Nutzbarkeit zu Theil werden sollte, übernahm, und trug: so beschloß ich obige Zehn Thaler nach meiner Einsicht zum Besten der Bibliothek zu verwenden. Diesem nach ließ ich die kleinere Hälfte der selben (die größere erhielt eine andere Bestimmung) bei dem Hrn Seibdt, die Zeichen, die jedes Buch und alles was der Bibliothek zugehört, mit dem Worten: „Ex Bibliotheca Nationis Hungar. Viteb. Signat. 1813.“ als ihr Eigenthum bewähren, (und also nur für ehrliche Leute gemacht sind) drucken; deren ganze Auflage 7. Bogen feines Papier, (den Bogen auf 24. Zettel gerechnet) 4. Rthlr 8. gr. kostete, u. geflissentlich so reichlich veranstaltet wurde, daß einiger Vorrath von der gleichen Eigenthums - Signatur - Zetteln, (die meisten mit der Signations - Jahreszahl DDDCC.; einige aber mit DDDCCCXIII.) auch für die löbliche Nachwelt übrig blieb. Sie sind hundertweise in Bändchen in zwey Schachteln in dem kleinen mit grünen Papier überzogenen Schranken verwahrt. - Diese Zettel wurden nun in jedes Buch, auf die vordere Decke desselben inwendig, und wo dies wegen eingeschriebener Notizen (denn dies müssen, sie mögen uns so unbedeutend scheinen, jedesmal respectirt werden) nicht angien, auf die Kehrseite des Titelblattes, war hier kein Platz, dann erst auf die hintere Decke des Buches, oder an sonst einen freyen zuerst in die Auge fallenden Platz angekleistert.

során és hasznossága révén részem volt) vállaltam és végeztem: elhatároztam, hogy a fentebbi tíz tallért legjobb belátásom szerint a könyvtár javára fogom felhasználni. A kisebb felét az összegnek (a nagyobbik felé más célra határozottat) arra fordítottam, hogy Siebdt úrnál nyomtatam egy jelzést, amelyik a könyvtár mindegyik könyvébe és mindenre, ami a könyvtárhoz tartozik, beragasztatik a következő szavakkal: „Ex Bibliotheca Nationis Hungar. Viteb. Signat. 1813.“, (ami tehát csak becsületes embereknek készült, [már-mint a könyvtár, BT]). Az egész nyomtat 7 ív legfinomabb papírra készült (egy ív 24. cédulát adott) és 4 tallér 8 gr-ba került, és szándékosan oly bőségben készült, hogy ezekből a tulajdont jelző cédulákból (a legtöbb a DDDCCC évszám jelzéssel, de néhány mégis a DDDCCCXIII évszámmal) az érdemes utókor számára is marad. Százas kötegekben vannak két dobozban a kisebb, zöld papírral befedett szekrényben félretéve. - Ezek a cédulák kerültek tehát minden könyvbe beragasztásra, az első fedőlapon belülre, és ahol a beírt feljegyzések miatt (melyeket minden esetben respectálni kell, még ha számkra jelentéktelennek tűnhetnek is) nincs hely, akkor a könyv hátsó fedőlapjára, vagy egyéb olyan szabad helyre, amelyik első pillantásra szemünk elé kerül.

Und mit der Fertigung dieses Index sah ich den VIII. May früh um 8. Uhr die Bibliothek in den Stand gesetzt, in dem sie vor der Hand einer ungewissen Zukunft überliefert werden wird. Durchdrungen von der reinsten

XXVIII.

reinsten Freude, umarmte ich meinen Freund, der an den langweiligsten nahrunglosesten Arbeiten so viel Antheil genommen hatte, und Stand in einer Art von Hochgefühl vor seinem Angesichte, und dachte nicht an das Kriegsgetümmel und nicht an das Vaterland. Der herrliche Gedanke: Überstanden ist es, summte allein wie ein Triumph in meinem Kopfe.- Schon jene Stunde hat mich für die Aufopferungen, die ich dieser Anstalt freywillig und ohne irgend Ansprüche dreigebracht habe, hinlänglich entschädigt, ja überschwinglich belohnt. Denn obgleich ein anderer der in Geschäften dieser Art mehr als ich geübt, der in der Literatur besser bewandert ist, den Wünschen mehreren entsprochen, und vielleicht ich selbst in Ruhe und Musse etwas Befriedigenderes geleistet haben würde: so ist doch auch diese Arbeit, als (wofür sie sich allein ausgiebt) Vor-Arbeit nicht unbrauchbar, und kann daher als eine interimistisch-bleibende Verfassung dieser Bibliothek functioniert werden. Nach einigen Jahren müßte ich selbst diesen Catalog in einem anderen Lichte erblicken. Mögen ihn demnach diejenigen, die ihn früher oder später brauchen werden, billig

És ennek a jegyzéknek a befejezésével május 8-án reggel 8 órakor a könyvtár olyan állapotba került, hogy átadható a reá váró bizonytalan jövőnek.

XXVIII.

Igazi örömtől áthatva öleltem meg barátaimat, akik a legunalmasabb és legkevesebb [szellemi, BT] táplálékot nyújtó munkában oly nagy részt vállaltak, és ott álltam lelkesedéssel a látvány előtt, és nem gondoltam sem a háborús forratagra, sem a házára. A 'túl vagyok rajta' uralkodó gondolat zsongott fejemben győzelmesen. - Már ez az egy óra kárpótolt minden áldozatért, szinte túlradóan megjutalmazott. Mert hát valaki, aki talán ezen a munkaterületen járatosabb, aki az irodalomban tájékozottabb, mint én, s talán jó kedvében és nyugodtabb körülmények kötött sokak számára eredményesebb munkát végzett volna: mégis ez a munka (egy fajta elő-munka, aminek tekintem) igazán nem használhatatlan, és ezért ebben az átmenetinek tekinthető állapotában is funkcióképes. Néhány év múltával ez a katalógus is más fényben látszik majd. Kérem azért mindazokat, akik előbb vagy utóbb használni fogják, ítélik meg jószágon és kíméletesen, és legyen majd szívügyük magyarországi protestáns egyházunk java, hogy ezt a könyvtárt, mely a Wittenbergben tanuló magyar teológusok képzésére hivatott, erejüknek megfelelően támogassák. Mert az első csapást meg-

und nachsichtig beurtheilen, und es sich ebenfalls angelegen seyn lassen, das Beste unserer protestantischen Kirche in Ungarn durch eine zweckmässigere Einrichtung dieser Bibliothek, die ihrer Bestimmung nach in die Bildung ungarischer Theologen in Wittenberg so tief eingreifen kann, nach Kräften zu befördern; denn der Anschlag, jener, auch auf diesem Wege Vorschub zu leisten, war ein wissenschaftlich gebildeter Mann, Wohltäter, dessen Andencken Tausenden heilig ist, des sel. M. Georg Michaelis Cassai, gewiß würdig. Was sind wir denn, wenn wir seine wohlerwogene entschieden wichtige Stiftungen wieder eingehen lassen, oder uns für sie nur nach Art der Tagelöhner interessieren? – Die kleine dreyzackige Landsmannschaft, die den Winter 1812/13 in Wittenberg zubrachte, wünscht, daß man es ihr an Bemühungen um das Emporkommen dieser Bibliothek, von Generation zu Generation zuvorthun möge.

Es dauerte noch etwa 3. Wochen (bis Ende Mays 1813.), daß es immer noch Neben-Geschäfte gab. Ich habe die Bibliothek u. den Catalog ganz durchgesehen, und dieses eingeborne Kind mit Titeln und Vorrede nach Möglichkeit ausgestattet. Der Buchbinder-Meister Herr Protorius thut das seinige auch, er zog ihm ein halb-hunds-lederes Kleid an, und versah es mit Binden und allem was ich haben wollte. Als es von ihm nach Hause wiederkam, (und lange durfte es freylich nicht ausbleiben)

tevő személy, aki ezen az úton előmunkálatot végzett, tudományosan képzett ember, jótevő volt, akinek az emléke ezrek előtt kedves, a néhai M. Georg Mihaelis Cassai (Kassai György Mihály), arra kétségtelenül méltó. – Mifélek lennénk mi, ha az ő jól mérlegelt és fontos alapítványát megszűnni hagynánk? A háromtagú magyarországi csapat, amelyik 1812/13 telét Wittenbergben töltötte, az kívánja, hogy fáradozásuk ennek a könyvtárnak az előrejutásán, generációkon át javukra szolgáljon.

Még további három héten át (1813. május végéig) adódtak további mellékes tennivalók. A könyvtárat és a katalógust még egyszer teljesen átnéztem, és ezt a sajátjának tekintett gyermeket amennyire lehetett címmel és előszóval láttam el. Protorius úr könyvkötő mester is megtette a magáét: ráhúzott egy fél-kutyabőrös ruhát és ellátta kötésekkel és mindennel, amit csak kértem tőle. Amikor újra hazajött (mert természetesen nem maradhatott ki sokáig)

XXIX.

dann-dann hatte erst der Vater rechte Freude. Jeder Band kostet für 1. Rsth. 12. gr. – so viel kann aber mein Sohn wenn es darauf ankommt auch wieder abverdienen. Mein Zweck ist erreicht. Die Bibliothek ist in Einheit gebracht und brauchbar gemacht worden. Ihre Übersicht ist erleichtert. Sie kann von einem flinken Menschen binnen 2. Stunden ziemlich genau revidiert werden.

Das Beste der Bibliothek und mein eigenes Interesse haben mich veranlaßt, die Versicherung: daß ich bey diesem Geschäfte gewissenhaft zu Werke gieng, in ihrem ganzen Umfange, eidlich von mir zu geben. Sämmtliche Originalien der Verhandlungen über diese Puncte sind in den Universitäts-Acten aufbewahrt. Eine glaubwürdige Abschrift zweyer davon, (als der hauptsächlichen) ist unsern Acten beygeschlossen. Eine andere ebenfalls beglaubigte, nehme ich mit, und kücke getrost aus der goldenen Freyheit meiner Jugend dem Ernste des Lebens entgegen.

Geschrieben zu Wittenberg,
den 29. May DDDCCCXIII. M. Caspar
Schuleck Custor der Bibliothek

XXIX.

akkor – akkor aztán igazi volt az atya öröme. Minden kötet 1 Rsth (Reichsthaler) és 12 gr. (Groschen) –ba került, de ezt a fiam, ha arra kerül a sor, újra megszolgálhatja. Elértem célomat. A könyvtár egységessé és használhatóvá lett. Könnyen áttekinthető. Egy fürge ember 2 órán belül meglehetősen pontossággal áttekintheti.

A könyvtár java és saját magam érdekében is szükségesnek tartom a következő esküvel hitelesített nyilatkozatot megtenni: ennél a munkánál mindig és teljes mértékben felelősséggel jártam el. Az e pontok feletti tárgyalások jegyzőkönyveinek eredeti példányai az egyetemi iratok között vannak elhelyezve. Egy hiteles másolat (a lényeges pontokról) a mi irataink közé is besorolódtak. Egy további, ugyancsak hiteles példányt magammal viszek, és bizakodva tekintek fiatalságom arany szabadságából az élet komolysága felé.

Írtam Wittenbergben,
DDDDCCCXIII. május 29. Schuleck
M. Gáspár, a könyvtár őr

Gáspárnak a katalogizálással kapcsolatos megfontolásait, elképzeléseinek munka közbeni alakulását nem tartottam szükségesnek idézni, de a teljes eredeti szöveg másolata és leirata is elérhető. Valószínűleg minden olvasónak más és más tűnik érdekesnek a naplószerű leírásból, amelyből kifejezésre jut, hogy milyen felelősségteljesen végezte és vezette a vállalt munkát. Lelkesedésével szinte magával ragadta munkatársait, sőt egész környezetét. Ezt bizonyítja, hogy több ott tanuló német diák a háborús események napjaiban is „önkéntes munkatársként”, járult hozzá a munka időben történő befejezéséhez. Gáspár fontosnak tartotta a „Naplóban” neveik megörökítését és az általuk végzett munka megnevezését is. Személyiségével magyarázom azt az önzetlen segítséget is, amit a kilakoltatás után kapott az említett Gruber professzortól. A Cassai alapítvány megbízott felügyelőjének, Schleussner rektornak fia heteken át részt vett a munkában, ami önmagában is érdekes és figyelemre méltó, hiszen mindez nyilván a rektor tudtával történt. Egészen különös a 10 talléros extra juttatás sorsa. A Gáspár által tervezett, s a könyv tulajdonosát jelző „cédula” egy későbbi példánya látható a katalógus latin nyelvű címoldalán is, „jól látható helyen”.

Szeretném itt külön kiemelni és megemlíteni a könyvtár részét képező kéziratgyűjteményt, melynek katalogizálásról Pálffy Miklós önálló műben számol be [7]. Elismerő méltatását hadd idézzük a kétnyelvű (magyar, német) mű 14. oldaláról: „A Hallei Magyar Könyvtár első, könyvtári szempontból is szinte tökéletes, még ma is jól használható katalógusát Schuleck Gáspár magyar kusztosz készítette el 1813 tavaszán. Ez a katalógus végre minden kéziratot részletesen jegyzékbe foglal (MS 4) és 196 kéziratot sorol fel.”

Az eredeti Schuleck-féle „Signatur” – Foto Gábor Ildikó (Hg.) könyvének külső hátoldaláról: Bibliotheca Nationis Hungariae. Die ungarische Nationalbibliothek in der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt, Verlag Georg Olms, Hildesheim, 2005.

Gáspár, a tudós gondolkodó

A katalógus elkészítése különleges feladat elé állította Gáspárt: az elhanyagolt wittenbergi magyar könyvtár, a könyvek és kéziratok sorsán keresztül érintve volt a reformáció óta Németországban tanuló nagyszámú magyar, magyarországi hungarus tudatú, jobbára protestáns hitű diák. Közöttük a 24 éves Gáspár. Németországban akkor már évek óta háborúk dúltak, Wittenberg környéke is hadszíntér volt, folytak az 1813. október 16–19. között, azaz csak néhány hónappal Gáspár hazaindulása után lezajlott Lipcse környéki csata, más néven a népek csatájának előkészületei. Ez az ütközet „A napóleoni háborúk utolsó, legvéresebb felvonása az 1813. október 16–19. között lezajlott lipcsei csatája (volt). A franciák közel 200 ezres erejével szemben ugyanis a svédek, a magyarok, az oroszok, az osztrákok és a poroszok által kiállított 340 ezer katona vette fel a küzdelmet. A harcokban közel 100 ezer ember veszett oda. Az I. világháborúig a népek csatája volt a legnagyobb ütközet.” [11] Gáspár alábbi fejtegetésének, és az általa is leírt feltételek között, a katalógus felelősségteljes elkészítésének ténye külön elismerést érdemel.

Nem tudjuk azt sem, milyen formai és tartalmi követelményei voltak a kapott doktori cím elnyerésének. Mivel, mint az már említettük, disszertációja nem maradt vissza, feltételezem, hogy egy, vagy több „vizsgaszerű beszélgetés” alapján győződött meg Lobeck professzor a jelölt tudásáról. Az alábbi kikristályosodott gondolatsor feltételezésem szerint része lehetett a Gáspárral folytatott „filozófiai értekezéseknek”. Az egyik mondatban felismerhető kanti „das Ding an sich” kifejezés használata kifejezetten utal a „filozófia doktora” cím odaítélésének alapjaira.

Az alábbi, értelmezésem szerint ma az ismeretelmélet tudományágának körébe sorolható gondolatsort a könyvtárban talált könyvek szakmai besorolása körüli „nehézségek” ébreszthették fel Gáspárban. Természetesen mindezek meghaladják a katalógizálás szorosan vett munkájának feladatkörét, de nem korlátozták Gáspár gondolatait, amelyeket szükségesnek tartott az „utódok” (Nachkommenschaft), azaz számunkra is, rögzíteni.

„Gáspár’s Rechnung“ – IX.–X. Seiten der „Entstehung des Catalogs“

„Bevor ich von den übrigen Operationen Nachricht gebe, muß ich über die Anordnung des Real-Catalogs der löblichen Nachkommenschaft, der ich am allerwenigstens etwa schuldig bliebe, meine Rechnung vorlegen.

Was erstes die Zerfällung des Ganzen in die 2. Theile betrifft: So bin ich darüber längst mit mir selbst einig, daß die christliche Offenbarungslehre,

als solche (als Lehre nämlich , deren Inhalt durch die Vernunft nur negativ bestimmt werden kann, und an der der Charakter des Übersinnlichen, das sie in ein genau fixiertes Verhältnis mit dem Sinnlichen setzt, unauslöschbar haftet) einen eigenen, zwar selbstständigen, doch aber in dem ersten Eintheilungsgrunde unserer gesammten Erkenntnis (ihrer Quelle) enthaltenen Zweig unseres Wissens bildet. Der andere diesem coordinierte Zweig sind demnach alle rationale und alle empirische Erkenntnisse.

Diese beyden Sprößlinge des ursprünglich Einen Stammes schließen einander als Coordinata aus, und halten also diese Probe einer rechtmäßigen Eintheilung (die ohnedem jedesmal dychotomisch seyn muß) aus. - Man kann gegen diese Eintheilung nicht einwenden: dass die Offenbarungslehre auch nur nach Art der rationalen und empirischen Lehren erkannt und behandelt werden muß, oder daß diese in jene eingreifen, und von ihr also nicht getrennt werden können. Denn das Erstere belangend (in dem ich es als ausgemacht voraussetze, dass die christl. Offenbarungslehre wirklich das ist, wofür sie sich ausgibt, so) machte ich zum Eintheilungsgrunde weder den Inhalt, noch die Methode unserer Erkenntnisse, sondern ihren Ursprung in sofern er objectiv seyn muß, d.h. in sofern unsere Erkenntnis nicht blos von dem einen Factor derselben (unserer Erkenntnißfähigkeit, und den Formen der Sinnlichkeit und des Verstandes) sondern zugleich von einem zweyten (dem Dinge an sich, das den objectiven Grund aller Erscheinung in sich notwendig enthält, uns aber weiter nicht angeht) resultiert. --- Das Letztere betreffend, daß nemlich die christliche Offenbarungslehre von den übrigen Disciplinen nicht isoliert werden könne: so ist es ja nie der Zweck einer philosophischen Eintheilung unserer Erkenntnisse die Grenzen ihrer Gebiete so anzugeben, daß den zugegebenen Bestimmungen zu Folge eine Wissenschaft mit den übrigen nichts Gemeinschaftliches behielte, und mit ihm in gar keinen Wechsel bliebe; denn unsere gesamte Erkenntniß ist, so gut wie ihr Vermögen, eine Einheit. Die sämmtlichen Theile jenes Vermögens: Sinnlichkeit, Verstand, Einbildungskraft, Gedächtniss, etc. müssen zu der geringfügigsten Vorstellung concurrieren. Alle diese Eintheilungen sind mithin von einem, lediglich logischen Gebrauche und Nutzen.“

A szöveg magyar fordítása:

„Gáspár számvetése.” – „A katalógus keletkezésének” 9–10. oldala.

Mielőtt az egyéb műveletekről beszámolnék, szükségesnek érzem, hogy a Real-katalógus elrendezéséről való számvetésemet bemutassam az arra érdemes utódoknak, mivel a legkevésbé sem szeretnék adósuk maradni.

Ami az egésznek két részre bontását illeti: már régen azon a véleményen vagyok, hogy a keresztyén kinyilatkoztatás tan, mint olyan (tehát mint tan), amelynek tartalmát az értelem csak elutasítani tudja, és a természetfeletti

jellegét (karakterét), ami ezzel egy pontosan rögzített és feloldhatatlan viszonyba kerül az érzékletessel (érzékeltetővel), sajátos, s bár önálló, mégis, minden tudásunk felosztásának alapjaihoz (annak forrásához) tartozó ágat képez. A másik mellérendelt ág e szerint racionális és empirikus ismereteink összessége.

Az eredetileg egy törzs két ága egy koordináta rendszert alkot, és ennek a jogos besorolásnak a próbáját megállják (aminek e nélkül mindig elágazónak /dychotomisch/ kellene lennie). – Ez ellen a beosztás ellen nem hozható fel, hogy akkor a kinyilatkoztatás tanát is csak a racionális és empirikus tanok által elismert módon kell kezelni, és hogy azoktól így nem választható el. Ami az előzőt illeti (aminél én nyilvánvalóként elfogadottnak tekintem, hogy a keresztyén kinyilatkoztatás tana valóban az, aminek tartja magát) nem teszem a besorolás alapjául sem ismereteink tartalmát, sem annak módszerét, hanem annak eredetét. Ennek folytán ennek objektívnek kell lennie. Ez azt jelenti, hogy ismereteink nem csupán egy faktortól (nevezetesen ismeretszerzési képességeinktől és annak érzéki formáitól és értelmünktől), hanem ugyanakkor egy másiktól is függenek (pl. a „Ding an sich”-től, ami minden jelenségnek objektív alapja, és amit az ill. tárgy /etc./ szükségszerűen magában foglal, ami azonban minket tk. nem érint). Ez utóbbira érvényes ugyanis: a keresztyén kinyilatkoztatás tana a többi tantól nem választható el; egy filozófiai felosztás célja soha nem lehet ismereteink határainak terét úgy meghatározni, hogy ez a meghatározásból következően a tudomány a társtudományokkal semmi közöset ne tartalmazzon, s ebből következően azokkal semmiféle kölcsönhatás nem lenne lehetséges, hiszen ismereteink egésze kerek egész. Ezen képességünk részei ugyanis: érzékelés, megértés, elképzelés, emlékezés és így tovább; az egésznek ezek a logikus és hasznos részei szükségszerűek és lényegében konkurálnak egymással.”

(Ezeket a filozofikus, nehéz mondatokat valahogy így sikerült megértenem és lefordítanom. Biztosan van más fordítási lehetőség is, ami talán könnyebbé tenné a katalógus naplójának e rövid, szinte „idegen testként” beiktatott szakaszának megértését. Ezért közöljük itt is az eredeti szöveg leiratát, de az egészet mégis külön tárgyalva a többi, munkanaplószerű szövegrészekről.)

Tiszolc (1813–1820)

A hazaút Wittenbergből – az életrajz szerint – „különféle viszontagságok és számtalan nehézség után” 1813. július 15-én ért véget. Röviddel ezután következett a lelkésszé avatás 1813. augusztus 5-én Eperjesen, a magyarországi evangélikus lelkészképzés egyik fellegvárában. Ez nyilvánvaló szükségszerűség volt, hiszen egy 25 éves fiatalembernek a filozófiai doktrátus sem akkor, de még ma sem jelentene feltétlenül biztos megélhetést.

Gáspár hazaérkezése után röviddel meghalt édesanyja (1813. november 24.), s mert a paplak nem maradhatott asszony nélkül, még ugyanezen év (1813) december 14-én házasságot kötött Klauser Karolinával, Klauser Károly eperjesi vaskereskedő leányával. A szükségszerű és az elkerülhetetlen események gyors egymásutánisága szinte még gondolkodási időt sem adott számára. S a sorscsapások sora folytatódott: alig másfél évre rá, 1815. június 27-én elhunyt édesapja, Mátyás is.

Egészen édesapja, Mátyás haláláig Gáspár tk. a gyülekezet káplánja volt. A központilag és törvényileg nem szabályozott egyházi nyugdíjrendszer hiányában valószínűleg ez volt a lelkészi állások utódlásának egyik írott, vagy íratlan rendje. Ezt erősíti meg a tiszolci gyülekezet mai (2019. márciusát írjuk) lelkészének a gyülekezet kézírásos történetkönyvéből kapott szlovák nyelvű két (25. és 26.) oldalának másolata, miszerint a szolgálattevő lelkészek sorában „19. Matej Sulek (1781-1815)”, majd „20. magister Gaspar Sulek (1815-20)” szerepelnek. A következő évek eseményeiről csak a két idősebb fiú születése, Ágoston (1814. X. 8.) és Jenő (1816. V. 13.) kínál pontosabb időpontot.

Ezekre az évekre esik a családtörténet eddigi szakaszában még kivételes eseménynek számító képi megörökítés, melynek időpontja a művész szignója (Joan Franc Witkay) melletti dátum: 1818. június 12.¹² (Rögzítsük itt a

12 A festmény digitális lelőhelye: <http://www.locseitemeto.eoldal.hu/fenykepek/8-arckepecsarnok/arckepecsarnok/> - e helyt is külön köszönet illeti Czenthe Miklóst, a Magyar Evangélikus Egyház Evangélikus Országos Levéltárának igazgatóját, aki felhívta figyelmünket a festményre.

tényt, hogy a tiszolci gyülekezettől kapott információk szerint Schulek Mátyásról is létezik egy hasonló portré.)

Schulek Gáspár tiszolci lelkész arcképe, 1818-ból

A festmény minden kétséget kizárólag Gáspárt ábrázolja. Létrejöttének körülményei, a művész személye és Gáspárhoz fűződő kapcsolata, valamint a kép jelenlegi tárolási helye is ismeretlenek.

A tiszolci évek eseményei között fontos megemlíteni Gáspár württembergi barátjának, Leopold Sokrates Riecke-nek és valamivel később a barát húgának, Rose Liedemannnak, akkor még Rieckének, tiszolci látogatását. Mindkét látogatás feltehetően 1819 tavaszára tehető. Utóbbiról Rose a következőképp számol be [8]:

„A zipszer útra vőlegényemmel és új sógornőmmel, Marie-val indultunk el. Az akkori utazási lehetőségek még nem kínálták a mai kényelmet [Nem tudjuk pontosan, mikor is írta Rose a visszaemlékezéseit. BT], úgy hogy egy úgynevezett Bernen-kocsival [már bizonyos rugózással is ellátott kisebb méretű, személy és teherszállításra is alkalmas lovaskocsi, BT] indultunk Tiszolc felé, ami ugyan egy kis kerülő utat jelentett Lócse felé, de ez volt a kérésem. Már sötétedett, amikor a parókiához értünk. Schulek lelkész az ablaknál ült és újságot olvasott, a felesége egy díványon hevert. Amikor vőlegényem és mi is bemutatkoztunk, nagyon elzékenyültem, amikor a barátságos asszony átölelt, rögtön letegezett és elmondta, mennyire vártak már rám. Nagyon jó hangulatban telt az este, de a háziak még nem tudtak a mi eljegyzésünkről.

Schulek tartózkodó volt, s mert rögtön láttam, hogy gondolatai egészen más irányúak voltak, gyorsan elmondtam, hogy Liedemann úr a vőlegényem. Bátyám (Leopold Sokrates) ugyanis Tiszolcon, csakúgy mint nekem is korábban, a sógornőről Marie-ről oly nagy lelkesedéssel beszélt, hogy Schulek azt gondolta, hogy ő talán bátyám menyasszonya lenne és most engem elkísér Lőcsére nagyanyámhoz. Vőlegényemnek meg kellett ígérnie, hogy még a következő napot is Tiszolcon töltik, s megígérték, hogy engem majd elkísérnek Lőcsére. Így is történt. De alig hogy ők aztán visszaindultak Pestre, a lelkész felesége ágynak esett és megszülte harmadik fiacskáját. Így aztán még két hétig ott maradtam. A gyermekágyas nagyon jól volt. Maradtam, mert én lettem a gyermek keresztanyja. Időközben beutaztam a romantikus környéket, megismertem több lelkészbarátot és igazán nagyon jól éreztem magam. Aztán megérkezett Tiszolcra a keresztapa is Lőcséről. A gyermek Leopold bátyám nevét kapta¹³ és a keresztelőre is nagyon vidám társaság jött össze. Mikor aztán mindez megtörtént és a gyermekágyas asszony is újra jól érezte magát, ragaszkodtam hozzá, hogy tovább kell utaznom Lőcsére. Schulek özvegy nővére, Frau Kmety, aki a gyermekágyas hű gondozója volt, kísért el az útra. Meghatódottan vettem búcsút a kedves családtól. A rólam egész úton nagyon kedvesen gondoskodó kíséremmel ugyan nem tudtam egyetlen szót sem váltani, mert ő csak szlovákul értett, de mi mégis jókedvűen utaztunk a gyönyörű vidéken végig. Csak amikor délben pihenőre megálltunk, láttam, hogy milyen jól el vagyunk látva, amikor kísérom kinyitotta a kocsiládát és kivette belőle a megpucolt csirkét, a finom kenyeret, süteményeket – még a szükséges tányérokról és evőeszközökről is gondoskodott. Ugyanilyen jó volt az éjszakai ellátás is. Kocsink befutott egy pajtába, kinyitottunk egy bőrből készült ágyneműzsákot és a kocsin nagyon jó ágy állt rendelkezésünkre. Kiválóan aludtam. Kora reggel hű kíséremtől újra nagyon jó kávét kaptam, és délre szerencsésen megérkeztünk Lőcsére, ahol nagymamám és Schröter nagynéném fogadtak nagy szeretettel. Négy hétig maradtam a Szepességen (Zipszerföldön) és megismertem az egész Liedemann és Elhard családot.”

A fentebbi útleírás ugyan csak részben foglalkozik hősünkkel, Gáspárral, de közvetve mégis betekintést nyújt a család életébe, egy vidéki papcsalád korabeli életviszonyaiba. A Schulek, Riecke és Liedemann családok kapcsolata generációkon át fennmaradt.

13 Leopold (Lipót I.) később, még csecsemőként elhalálozott.

Nyíregyháza (1820–1824)

Gáspár ismertsége messze túlterjedt Tiszolc és Eperjes körzetén. Nyíregyházán a Schulek név azonban tőle függetlenül is ismert volt, hiszen egyik nagybátyja, János,¹⁴ ekkoriban, az 1820-as években, már 30 éves nyíregyházi szolgálatra tekinthetett vissza. A Történetkönyv részletesen rögzíti Gáspár meghívásának történetét és párhuzamosan az akkor már nagy beteg János utolsó hónapjait, de érdekes módon sehol sem beszél a két Schulek közötti rokoni kapcsolatról. Természetesen a könyvben a gyülekezet történetéről van szó, de ez nem jelenti azt, hogy ez ne adott volna módot a történetírónak a szóban forgó személyek életéről, munkájáról írva, azok teljesítményei, eredményei mellett a lelkészek erényeiről és gyengéiről is szót ejteni. Mint ahogy ezt meg is tették, hol kritikusan, hol panaszosan, hol elismerően. Mindez érvényes Schulek Jánosra is, akinek szimpatikus és önmagában is érdekes személyisége megér egy kitérőt.

Gáspár közvetlen elődje Nyíregyházán, nagybátyja, Schulek János

Schulek János (1757–1820) említésre méltó „mellékszereplője” Schulek Gáspár életének. János nem csak nagybátyja, hanem nyíregyházi szolgálati helyén közvetlen elődje volt. Azonkívül mindaz, amit Jánosról tudunk, hozzájárul annak a kornak a jellemzéséhez, melyben Gáspár is élt.

A fentebb már említett „Történetkönyv” (kézírásos változata), amely a nyíregyházi evangélikus gyülekezet 1820 és 1847 közötti történetét őrizte meg számunkra, rögtön harmadik oldalán így ír: *„Nemcsak a Ns Ekklesia, de maga Tiszteletes Schulek János Prédikátor Úr által is el-ösmertettvén az beteges és hivatalbeli kötelességének tellyesíthetését gátló beteges állapottya;*

14 Schulek János Gáspár nagybátyja volt, édesapjának, Mátyásnak az öccse. János felesége, Zmesskall Anna, pedig édesanyja, Zmesskall Juliannának húga.

ki is annál fogva tulajdon házában leendő költözködését jelentvén; magát a Ns Ekklesia további szívességjébe és diszposíciójába ajánlotta, mellyre határozatott:

Hogy tekintetbe vévén a Tiszteletes Schulek János Prédikátor Úrnak nemcsak az ezen Ns Ekklesiára, de az egész publikumra 's megyére nézve is közönségesen tudva lévő érdemeit, – fájlalva tapasztalja ugyan a Tiszteletes Úrnak beteges és hivataláról lemondani kényszerítő állapotját; mindazonáltal hogy a Ns Ekklesia érdemei erényába való háládatosságát aminéműképp bizonyíthassa a fent tisztelt úrnak állandó és esztendőnként hólta napjáig tartó fizetést /:pensiót:/, és pedig nevezetesen: Kézpénzben háromszázötven, No 350 Frt-okat váltóczédulában; Gabonát tizenkét, No. 12 Köblöt; Búzáhat, No.6 köblöt; Bort háromszázhatvanöt, No 365 ittét; Fűtőt négy, No 4 szekérrel, – rendelt”.

Mint a Nyíregyháza történetét leíró forrásokból tudhatjuk, a város csak az 18. század közepén indult fejlődésnek, amikor gróf Károlyi Ferenc tárgyalásai a békési szlovákokkal sikerrel jártak. Így adódott, hogy 1753-ban 300 család indult el Szarvasról és környékéről Nyíregyházára. Ők adták az evangélikus gyülekezet magvát. A templom építésére azonban csak II. József trónra lépése után gondolhattak.

Nem érezzük feladatunknak a kezdeti küzdelmes évek felidézését, ennek a kérdéskörnek ma már gazdag irodalma van. Schulek János az 1789. évben került Nyíregyházára. Ottani munkásságát a Történetkönyv a 26. oldalon az alábbi módon ismerteti:

„Schulek János lelkész halála. – Míg illy örvedetes és nagy hasznú változások (... az Ekklesia ott, ahol egy szín állott, építetett a paplakhoz még két szobát, mellynek egyikében Schulek Gáspár és roppant könyvtára, másikkban, de tsak később, Káplán lakott. Ezen épületre tett költség felrúgott mintegy 2000 f-ra, 1824ik óta egyik szobában az Eklesia pénztára és gyűlések tartatnak. Több tekintetben fontos azon kis tér, hol ezen épület áll!) történtek, ez a tisztas öreg a köszvényben vala mindig feküdt, de lelki vidámsága és elmés tréfásága őt soha el nem hagyta. Jun. 1 éjjel mintegy két óra tájban odahagyván a paplakot, hol mindeddig Farbaký Dániel Úrral lakott, sírásókkal viteté el magát tulajdon házába a régi temető szomszédságába! Élénk, de szomorító ábrázatán vitetik ki egyikünk a másika után földi munkálkodása köréből a temető kertbe, 's élettelen hamvait sírásók teszik le sajátlagos lakába nyugalomra.

Schulek János született 1754-ben¹⁵ Velitsna helységben, volt egyike azon öt derék pap 's egy osztanító testvéreknek, kik az Evang. Egyháznak valódi díszére szolgáltak – atyja György, anyja nemes N. Susanna őt gondosan nevel-

15 A Történetkönyv dátuma hibás! A Tiszai Ev. Egyházkerület Ordinációs Könyve (1741–1836. 145–146. oldalán található saját kezűleg írt latin nyelvű önéletrajzában születési dátuma 1757. december 8.)

ték, a honban dicséretesen bevégezvén oskolai pályáját 1783 esztben a papi hivatalra felszenteltetett melyet legközelebb Kameniczán Sáros megye helységében viselt egy évig és hat hónapig, az után Kun Taplorzán hivataloskodott 4 évig és hat hónapig. De miután Egyházunk legfelsőbb helyről engedelmet nyert egy másik rendes papot is tartani, ide hívatott meg, és 1789-ik oktob. 20-án szokott szertartással be is igtattatott, 's így életének 66-odik helybeni hivataloskodásának 31-edik évében Oct 26-ik napján felsőben temettetett el. Végső tiszteletére ezen nagyérdemű férfiúnak tartott gyászbeszédet Farbaký Dániel lelkész, mellyben azt emelte ki, hogy „**ha valamelly hivatal, bizony mindenek felett a papi megérdemli az emberek szeretetét s tiszteletét: minthogy a lelkes pap vallás tiszteletére vezeti a népet, ez erényt és jó erkölcsöt terjeszt, és az élet nyomoraiban béketűrésre vezet és vigasztal**”. És valóban illy pap, illy igaz lelkész volt ő is a szónak teljes értelmében, e mellett jeles mathematicus és latin költő, de az egész vmegyében is pomologiai¹⁶ is, méretei, különösen szép és majdnem mindég sikerült óltása által tevé magát híressé és érdemessé.”

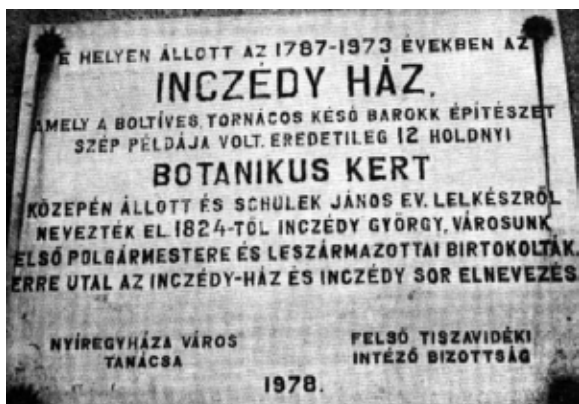
Hadd emeljük még ki az utolsó mondat három érdekes adatát: az elhunyt jeles **matematikus, latin költő** és híres **pomológus** is volt. Különösen váratlan a matematikára való elismerő utalás, aminek háttere és indoklása ismeretlen maradt. Elképzelhető azonban, hogy a gyümölcsfa-nemesítéssel összefüggésben matematikai ismeretekre is szükség lehetett. A pomológia terén elért sikerei még Kazinczy Ferenc¹⁷ figyelmét is felhívták, mint erről Nyíregyháza neves helytörténész és irodalmár tanára, Katona Béla így ír erről: „A legérdekesebb nyíregyházi vonatkozású bejegyzés - Naplójában - 1805. április 21.-én kelt. Megtudjuk belőle, hogy itt meglátogatta Schulek János prédikátor kertjét. Sajnos arról nem írt, hogyan került kapcsolatba a prédikátorral, de nagyon valószínű, hogy hosszabban időzhetett nála, mert még német nyelvű kertészeti szakkönyveit is cím szerint emlegeti: *Versuch einer systematischen Beschreibung in Deutschland vorhandenen Kernobstarten von Autor / Hrsg.: Diel, August Friedrich Adrian, Frankfurt am Main, 1799; Kraft Pomola Austriaka (Kísérlet a Németországban található almatermésű gyümölcsfajták rendszeres leírására, Ausztriai gyümölcskert.)*

A Kazinczy által prédikátorként emlegetett kerttulajdonos Schulek János (1754-1821) evangélikus lelkész volt, a környék első neves pomológusa, aki Tessedik Sámuel hatására gyümölcsöst és arborétumot telepített a város keleti szélén, a mai kórházkert és rendelőintézet helyén, és vele szemben, az akkor még nem létező Bocskai utca túlsó oldalán. A 12 holdas kert közepén állott Schulek János háza, a később Inczédy-háznak nevezett műemlék-jellegű

¹⁶ Gyümölcsstermő fákkal és cserjékkel foglalkozó tudományág, a gyümölcsismeret tana.

¹⁷ Kazinczy Ferenc (Érsemjén, 1759. október 27. - Széphalom, 1831. augusztus 23.), 1769. szeptember 11-étől tíz éven át volt a sárospataki kollégium tanulója.

épület, melyet hosszú huzavona után 1973-ban bontottak le. Akik szerették volna megmenteni ezt a romos állapotában is rendkívül szép házat, azzal érveltek, hogy állítólag Petőfi is járt valaha benne. Ha Petőfi nem is, az elmondottak alapján bizonyos, hogy Kazinczy valóban megfordult a nevezetes épületben. A kert és a ház emlékét ma már csak egy márványtábla őrzi az Inczedy-sor és a Bocskai utca sarkán épült bérháza és gyógyszerház falán.”

Márványtábla Schulek János ev. lelkész nevével

Eddig az idézet Katona Bélától és a könyvében bemutatott emléktábla többek között Schulek János nevével. Az emléktábla és a régi Schulek-ház sorsával egy másik mai helytörténész, Ilyés Gábor is foglalkozik a *Beszél a márvány – Nyíregyháza emlékjeleinek története* (Nyíregyháza, 2003) c. művében. Tőle tudjuk még a következőket: „Utódát, Schulek Gáspárt azonban nem érdekelte a gyümölcsös. Először bérbe adta azt, majd megvételre kínálta Inczedy Györgynek, aki 1825-ben jóhiszeműen meg is vásárolta. Emiatt évekig volt pereskedés a város és Inczedy között, míg az 1830-as éveke elején rendezték az ügyet.” – Tőle tudjuk még, hogy a tábla az Inczedy sor 11/b alatti épület falán áll. Valamint azt is, hogy „Az eredeti tábla egy 60 cm magas és 80 cm széles fehér márványtábla volt, amely ma törött állapotban a Jósza András Múzeum (Benczur tér 21.) egyik raktárában található.” A fenti, Katona Béla könyvéből átvett kép ezek szerint az eredetiről készült. Az Inczedy sor 11/b falán egy fekete alapon fehér betűkkel írt, az eredetivel azonos tartalmú tábla látható.

Mint tudjuk, Schulek Gáspár tudós ember volt, nem csoda, hogy nem ért rá a nagybátyától örökölt gyümölcsösrel foglalkozni. Az is nyilvánvaló, hogy a Pozsonyba történt átköltözéshez és az ottani újrakezdéshez jól jöhetett számára a házért és a kertért kapott összeg. A város és Inczedy György közötti per kérdésében csak a peranyag ismeretében lehetne állást foglalni. Azt vélhetjük azonban, hogy Schulek Gáspár is legalább ugyanannyira jóhi-

szeműen kínálta megvételre az „örökölt” birtokot, mint amilyen jóhiszeműen azt Inczedy megvette.

Visszatérve még a Katona Béla által felvetett kérdésre, honnan ismerhette Kazinczy Schulek Jánost, utalni szeretnénk Schulek Jánosnak az ordinációja alkalmából írt önéletrajzára, ami arról tanúskodik, hogy tanulmányai során Sárospatakon is tanult, mint írja: *„majd Sárospatakon négy református professzortól”*. Oda valószínűleg úgymond „magyar szóra” ment a felvidéki, szlovák anyanyelvű diák. Tanulmányait végül Eperjesen fejezte be és 1783. szeptember 5-én szenteltek lelkésszé. Könnyen elképzelhető, hogy a két évvel fiatalabb Kazinczy, aki 1769 és 1779 között 10 éven át diákoskodott Patakon, ott ismerte meg az akkor már felsőbb, tehát teológiai tanulmányokat folytató Schulek Jánost. A pataki kollégiumi diákélet szellemiségét ismerve természetesnek tűnik a régi diáktársak barátsága – hadd legyünk merészek ezzel a szóhasználattal.

Visszatérve Schulek János 1820. október 26-i temetésére, amelyen Farbaký Dániel végezte a szertartást, felmerülhet valakiben a kérdés, miért nem az unokaöcs Schulek Gáspár volt a szolgálattevő? Ezzel kapcsolatban azzal a feltételezéssel élhetünk, hogy Gáspár távollétében nem, vagy csak késve szerzett tudomást nagybátyja haláláról. Ezekben a napokban ő ugyanis Miskolcon tartózkodott, ahová meghívták a három évvel korábban súlyosan megrongálódott templom újrászentelésére és felkérték az ünnepi istentisztelet szónokának.

Az újjáépült miskolci evangélikus templom felavatása (Eine Kanzelrede, 1820)

Az újra felszentelés szükségességéről a következőket olvashatjuk a miskolci gyülekezet honlapján: *„A gyülekezetalapító és templomépítő ősök közül még számosan megélték azt a nagy csapást, amely a hatalmas áldozatokkal felépített templomot 20 év múlva elérte. 1817. július 20-án, a vasárnap délutáni istentisztelet alatt villám sújtott a templomba. Risz Pál lelkész éppen a szószéken imádkozott. A villámcsapás őt, valamint több hívét megsebesítette. A templom tetőzete kigyulladt, és teljesen leégett, a fából készült mennyezet elpusztult. Az oltár és néhány pad kivételével, amelyeket kihordtak, a templom egész felszerelése porrá égett, a tűz a puszta megerperzselt falakon kívül mást nem hagyott meg. A gyülekezet újból templom nélkül maradt.*

A hívek azonnal hozzáfogtak a templom újjáépítéséhez, és azt három év alatt, 1820-ra be is fejezték. A korábbi, deszkából készült mennyezetszerkezet helyett kőboltozatos mennyezetet építettek, a faoltár helyén kőoltárt emeltek.” (Prof. Végvári Lajos művészettörténész¹⁸)

¹⁸ <https://miskolc.lutheran.hu/tortenet.htm>

Az ünnepi istentisztelet prédikatori szolgálatára az akkor már nyíregyházi lelkész Schulek Gáspárt kérték fel. Ez nem volt véletlen, hiszen a 32 éves lelkésznek minden adottsága megvolt az ünnepi beszéd megtartásához: éveket töltött német egyetemeken, Wittenbergben doktori címet szerzett, ami az akkori időkben lelkészek között kivételes ritkaságnak számított.

A németül elhangzott prédikáció kitüntetett jelentőségét több tényező is aláhúzza: A könyv alakban megmaradt szöveg [9] címlapján (lásd alább) a „Kanzelrede” (szó szerint: szószéki beszéd) megnevezést használják. Ez a ritkábban használt megnevezés Németországban manapság a rendkívüli, a szokásostól eltérő alkalomra meghívott, különleges személy által elmondott, tulajdonképpen persze mégis csak prédikáció jellegű beszédet jelent. Schulek Gáspár szóban forgó prédikációjának jelentőségét mutatja, hogy azt könyv alakjában is kiadták és terjesztették. A bevételből a gyülekezet iskolaépítési terveit szándékozták előmozdítani.

A könyvecske a Budavári Országos Széchényi Könyvtár állományában található. A beszéd érdekessége, hogy bár a templomépítő gyülekezetben a német nyelvűek kisebbségben voltak, mégis német nyelven tartatott. Ez várhatóan a könyvet remény szerint megvásárló adakozók nemzetiségi hovatartozása magyarázhatja. A könyv, azaz a prédikáció fordításának csatolása méretei miatt meghaladja jelen munka kereteit, ezért itt csak főbb gondolatokat ismertetjük.

Már a címlap sok mindent elárul a prédikáció tartalmáról, a különleges alkalomról és magáról a prédikátorról is.

A CÍMLAP MAGYARUL

Nyilvános és közös istentiszteleteinknek az emberiség legnagyobb javaival való összefüggéseiről. – Prédikáció a szerencsésen újjáépített miskolci evangélikus templom felavatása alkalmából. A templomot az 1817. július 20-i istentisztelet alatt egy villámcsapás gyújtotta fel, leégett, megrongálódott és súlyosan megsérült.

A prédikációt 1820. október 15-én, Trinitatis utáni XX. vasárnap, Schulek M. Gáspár, a filozófia doktora, ez idő szerint nyíregyházi prédikátor tartotta.

Nyomtattatott Miskolcon a Szigethy Nyomda betűivel, az itteni iskolák javára. Ára 56. kr. W.W.

A prédikáció felépítése olyan, mint egy filozófiai dolgozaté: a szerző felállít egy bizonyítandó tételt, majd kifejti azt, felsorolja az állítását alátámasztó tényeket, szempontokat, amelyek végül is bizonyítják állítása érvényességét, majd levonja az ezekből adódó következtetést. Mindezt biblikus alapokon, a felvilágosodás legnemesebb gondolatai, a történelem tapasztalatai figyelembe vételével és a józan ész segítségével.

TÉTEL

Nyilvános istentiszteleteink a legszorosabban összefüggenek az emberiség legnagyobb javaival. (Ezek a javak: a felvilágosodás, az erényesség, és következképp az a közjó, amelyik – nyilvánvalóan – az emberiség javai, de nem egyenlők az egyes ember javaival = értékeivel.)

BEVEZETÉS

A bevezető gondolatait Pál apostolnak a korinthusbeliekhez írt első levele 3.16-ban található verséve indítja: „Nem tudjátok-e, hogy Isten temploma vagytok, és az Isten lelke lakozik bennetek?” Gyorsan eljut a szokatlannak tűnő hasonlathoz: „Az igaz Jézust megvalló és őt követő, valójában csak azért és az által istenfélő, mert Jézustól és Jézus által a szükséges és elégséges világosságot megkapja, ami által minden dolgában és viszonyaiban rendbe jön. Bensője úgymond Jézus tanításainak színtere, úgy, mint egykor tulajdonképpen a jeruzsálemi templom volt.”

A BELSŐ ÉS KÜLSŐ ISTENTISZTELET

Ebből következik számára a „belső istentisztelet” természete, amikor: „Legbensőnkben tiszteljük Istent, szellemünkben (értelmünkben), lelkünkben, helyes ismeretekhez jutunk, és megalapozott meggyőződésben hűségesen

és becsületesen azon fáradozunk, hogy neki mindenben tetszésére legyünk. Akkor, igen, akkor jutunk az Ő szent közösségébe, s a mi vele való kapcsolatunk akkor válik kútforrásává és foglalójává a mi üdvözülésünknek.” De mert az a belső istentisztelet csak része az egésznek, ezért nélkülözhetetlen a gyülekezet közös istentisztelete: „A külső nyilvános istentisztelet ugyanis elsősorban a belső istentisztelet gyümölcse; mert a bensőnkben levő ismeret és istenszeretet, szavakban és tettekben kell, hogy megnyilvánuljanak és igazolódjanak, ha valódiak; másrészt ezek egyszersmind a belső istentisztelet számára táplálékul szolgálnak; mert közös éneklésünknek és imádkozásunknak, prédikációinknak, és azok meghallgatásának mind az a célja, hogy jó gondolatokat indítsanak el és azokat mozgásban tartsák, érzelmeinket megérintsék és táplálják.”

A fentebbi tételt két részben magyarázza a (miskolci) templom újjáépítésének az alkalmához választott textus alapján: „Mert lelkem köztetek marad, ne féljete! ... Enyém az ezüst, enyém az arany, így szól a Seregek Ura. Nagyobb lesz e későbbi templom dicsősége, mint a korábbié volt, mondja a Seregek Ura, és ezen a helyen békességet adok! – így szól a Seregek Ura.” (Haggai II. 6, 9–10)

A FELVILÁGOSODÁS

A felvilágosodás egyik legfontosabb fegyvertényének a babonaság elleni küzdelmet tartja: „Adottságaink, szükségjeink, az emberiség egész lényé kiáltja: **Világosságot! Világosságot!** Az emberiség meg akar ismerni téged, hogy rendeltetését felismerje, betölteni igyekszik ismereteinek hiányosságait és sejtí tudásának végtelen fejlődését, eljut a tudás egyes részei közötti összefüggések felismeréséhez, és akaratlanul is törekszik egész tudásának egységére és összhangjára. Csodálatra méltó, hogy minden ember felismeri az egyetértésre törekvést, az alapelveket, a harmóniát; s az emberiség minden területen, minden időben, tudásának kiterjedését kiterjeszteni, ennek okait meghatározni, vagy megszüldíteni, s mindent, amit csak tud, alkalmazni törekszik.”

A társadalom egészét tekintve e területen felismeri és hangsúlyozza az egyház szerepét és lehetőségeit: „Volt-e azonban valaha is egy intézmény alkalmas vagy képes, igazságokat terjeszteni, vagy azokat egyáltalán az alacsonyabb néposztályok számára ismertté tenni, volt-e valamilyen intézmény az egyes embert, mint az összesség egy tagját, önálló gondolkodásra felszólítani, az ő gyakran szunnyadó szellemi erejét, a közösség javára felébreszteni és erősíteni; volt-e intézmény hivatott a tudókat és tudatlanokat az ő igazi érdekükkel megismertetni: úgy és akkor, tagadhatatlanul, a mi nyilvános istentiszteleteink ilyenek.”

Felismeri „a Szentírás által vezetett komoly és méltóságteljes nyilvános

oktatás”, azaz az egyházi iskolák alapításának és fenntartásának szükségességét. És felhívja a lehetséges veszélyekre is a figyelmet:

„És vizsgáljátok meg továbbá a történelmet! Kétségbevonhatatlanul ugyanezt a választ adja. Ahol a nyilvános istentisztelet eltorzul: ott mindig a sötétség, vagy egyfajta hibás felvilágosodás veszi át a hatalmat; s ahol a jó és világosság veszendőbe jut, az ember szelleme szétfolyik, ott a nyilvános istentisztelet mindenütt elfajzik. A felvilágosodással, az emberiségnek ezzel az örök javával, feloldhatatlanul összefüggenek.”

AZ ERKÖLCS

Hangsúlyozza a társadalom életképességének és az erkölcsösségnek az összefüggését. E tekintetben a mai olvasónak érdekesnek tűnhet elfogultsága az emberiséggel, mai szóhasználattal talán mondhatnánk, a társadalommal szemben, amikor azt írja: *„A tudás egyedül (az erkölcsstan helyett) gyakran elégnék tűnik az embernek; de az emberiséget ez nem tudja és nem fogja sohasem kielégíteni. A pusztá okoskodás és annak lelketlen követése kielégítheti az egyes embert; de az emberiség nem fogja magát sohasem ennek az istentelen szellemnek megadni. Az erkölcsösség a második legfontosabb java az emberiségnek. Az emberiség adottságai, szükségletei és a teljes lénye azt kiálltja ezért: **Erény és Becsületesség! (Jórahalóság!)** Az emberség ... feltétlenül becsületességet és hűséget jelent, nem tettett szeretet és barátságot; megköveteli a kötelességből származó áldozatot; feltételezi a szentségnek az ősképét, ami számára egy megvalósítandó példát jelent.”*

E gondolatmenet kapcsán jut el a mai szemmel is fontos felismeréshez, a kötelességtudás és az emberi méltóság kapcsolatához és a köztük lévő kölcsönösség feltételeihez: *„...tulajdonképpen mire is lenne szüksége az emberiségnek, hogy kedve és ereje legyen ahhoz, hogy a kötelesség parancsának engedelmességedjen. Nem úgy találjuk-e a dolgok megfelelő vizsgálatánál, hogy a mi nyilvános istentiszteleteink ennél a pontnál nem azt nyújtják-e, amire egyetlen más intézmény sem képes? Igen! Azt teljesítik, ha minden teljes mértékben, Jézus és a Biblia értelmében történik. Ha az ember jó és egyre jobb, ha erényes és mindig erényesebb kell, hogy legyen: akkor emberi méltósága érzésének tudatában kell lennie. Ez az érzés ott keletkezik és növekszik, ahol az ember úgy érzi, hogy tudatos, szabad és magasabb dolgokra hivatott, értelmes adottságokkal rendelkező, és önmagával legmélyebben azonos lényként kezelik.”*

Végző következtetésként jut el a megállapításhoz: *„Semmiféle intézmény sem kínál nekünk elégségesebb, kielégítőbb, és teljesebb oktatást az emberi nem valódi szükségéről, semmi sem nyújt erősebb hajlandóságot ahhoz, semmi sem biztosít ezekből csodásabb következményeket, mint a mi istentiszteleteink. Abban ugyanis, hogy az emberi törvényeknek e földi hatását*

előírja: így a maga módján egyetlen intézményként vezeti az egyént a közösségre, az érzéket a természetfölöttire, és a halandó embert az örökkévalóságba; ...

A prédikáció **második részében** a keresztyén embernek a fentiekből fakadó feladataival foglalkozik. Felvilágosodás ide, felvilágosodás oda, nem akarja a „múltat eltörölni”: *„értékelnünk kell mindazokat a tartalmas szokásokat, amiket apáinktól, s ők az ő őseiktől örökölték, s amelyek hol egy hitéleti tant, hol egy erkölcsi viszonyt, hol pedig Istennek egy adományát teszik jelenvalóvá és szemléletessé; s az érzékelő embert szüntelenül figyelmeztetik, hogy az Isten házában van, és a szentséggel van dolga.”*

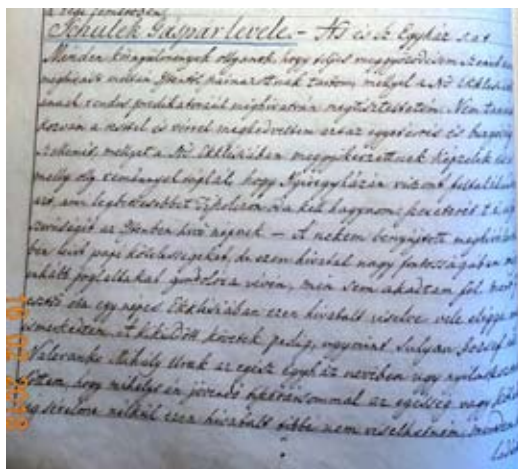
Újra kitér az oktatás jelentőségére, felismerve azt az igazságot, hogy az istentiszteleten való hasznos és értelmes részvételnek előfeltételei vannak. Tudnunk kell, mi történik ott és mi miért! A nevelésnek és oktatásnak ezért gyermekkorban el kell kezdődnie. Hangsúlyozza a házi áhítatok fontosságát is. Végül eljut az emberek Isten előtti egyenlőségének megfogalmazásához: *„Szívleljük meg, hogy nyilvános istentiszteleteink az emberiség minden osztályának/rétegének értékesek és fontosak: Uralkodók és alattvalók, nemesek és polgárok, gazdagok és szegények, tanultak és képzetlenek, nem emberek vagyunk-e mindnyájan? Nem vagyunk-e mind keresztyének?”*

Kimondatlanul ott van ezen előfeltételek számbavétele és a szükségességük hangsúlyozása mögött, hogy a keresztyén élet jó rendben kell, hogy történjen. S a jó rend szükségessége kiterjed az egész emberiségre. Hálával tartozunk ezért mindenkinek, akik a társadalom, az ország, az egyház, a család, vagyis az élet minden területén ezt a rendet biztosítják, támogatják és fenntartják. Mindezt és a templom felépítésénél nyújtott támogatásokért köszönetet is mond az avatáson jelenlévő társceházak és a város vezetőinek, képviselőinek. A közjó kérdéskörét nem részletezi a szerző. A néhány vele foglalkozó mondatból arra következtethetünk, hogy a felvilágosodás ideális eszméi, az erkölcsösség, az egyház és iskolái, ezek működése és rendje előfeltételeit jelentik a társadalomban általuk megvalósuló közjóknak.

Emlékeztetünk még arra a tényre, hogy harmincegy évvel vagyunk a francia forradalom és alig 25 évvel a Martinovics-féle összeesküvés vádlottjainak kivégzése után. II. József balsikerű társadalmi reformkísérleteinek bukása után az uralkodásra alkalmatlan II. Lipót, majd az óvatos, félnék, eleinél jobb indulatú, de a napóleoni háborúk zűrzavarában vergődő I. Ferenc idejében élt Gáspár és kellett magának eligazodnia és kellő óvatossággal vezetnie híveit a szószékről. Higgadságáról tanúskodnak írásai, pályája és döntései.

A nyíregyházi evangélikus gyülekezetben eltöltött évek (1820-1824)

A Történetkönyv a 120-121. oldalakon a 1820. évben Schulek Gáspár levelének másolatával az alábbi szavakkal őrzi az állásra történő meghívás és annak elfogadásának körülményeit:

Schulek Gáspár levelének másolata a Nyíregyházi Ev. Gyülekezet Történetkönyvében: „NT és Sz. Egyház s.a.t.” (töredék)

„Minden körülmények olyanok, hogy teljes meggyőződésem szerint azon meghívást méltán Istentől származottnak tartom, mellyel a NT. Ekklesianak rendes predikátorául meghivatván megtiszteltetem. Nem tanácskozáván a testtel és vérrel megkedveltem azt az egyetértés és buzgóság szellemét, amely a Ns Ekklesiában meggyökerezettnek képelek és amelly oly reménnyel táplál, hogy Nyíregyházán viszont feltalálandom azt, amit legbetsesebbet Tiszolczon oda kell hagynom: szeretetét t. i. és jószívűségét az Istenben hívő népnek. – A nékem benyújtott meghívó levélben leírt papi kötelességeket, de ezen hivatal nagy fontosságában még inkább foglaltakat gondolóra vévén, min sem akadtam fel. Mert 7 esztendő óta egy népes Ekklesiában ezen hivatalt viselve vele eléggé ismerkedtem. A kiküldött követek pedig, úgymint Sulyan József és Nalevankó Mihály Urak az egész Egyház nevében úgy nyilatkoztak, hogy mihelyt én jövőndő tisztársammal az egészség vagy köteleesség sérelme nélkül ezen hivatalt többé nem viselhetném, minden haladék nélkül [folytatás a 121. oldalról] segédpap vagyis káplán fog mellénk adadni. A temetési prédikációk nagy számának leszállításáról pedig akkor leendő szó, ha majd a ny Ekklesia állapotját 's módját magam és jövőndő tisztitársam is jobban megismerjük. Tsak az az egy marad hátra, hogy Istennek Sz. lelke szíves

szándékaimnak áldást, lelki testi tehetségemnek pedig erőt adjon, miszerint oly terjedelmes szöllejen hasznos munkása lehessen. A meghívó levélben kitétt jövedelem tekintetében szükségesnek találtam csak a következő pontokat megváltoztatni. 1. hogy különbség nélkül minden temetésről 30 xy [?] stola fizettség, és a temetési prédikációtól ezen stolan felül rf. mint szokás minden Ekklesiában mellyet ismerek. 2. a négy öl tűzifa helyett, mi igenis kevés, több adassék, még pedig annyi, mennyit eddigi használatom – mert erdős tájékon laktam és szoros szükségem ’s mérsékelt kívánságaim figyelembevételével fog elégnék látszani. 3. a meghívó levélben világosan kitéssék, hogy minden stólák oly pénzben fognak fizettetni, mellyben a nép a maga adóját és portzióját fizeti. – A Deputatus Urak nyilatkoztak, hogy mind ezen pontok nem fognak akadályt ’s nehézséget találni, azért a meghívó levelet úgy fogadtam el, mintha már azok valóban benne foglaltatnának és a Tiszolczi Ekklesiámnak további haladék nélkül szándékomat be is jelentettem. E mellett a deputált urakkal az iránt is bizonyosságra léptem, hogy Farbaký Dániel úr, ki jelenleg Berzeviczy Gergely Egyházkerületi Felügyelő úr egyetlen fíjának nevelője ’s Rozsnyón lakik, másik rendes papnak fog próbára meghívatni. És mihelyt azt a tisztelt Úrral való viszonyai megengedik, Nyíregyházára menend, hogy őt a Ns Ekklesia láthassa és megismerhesse. Ezt a jeles férfiút én mind tudománya, mind erköltse, mind egyéb talentumaira nézve oly jól ismerem, hogy őt teljes szívemből tisztitársamnak óhajtom, s egyszersmind a Ns Ekklesiának is igaz szívvel ajánlhatom, s.a.t. Költ Rozsnyón, a hova a kiküldöttséggel Farbaký úr látogatására jöttem Mart 15-én 1820. Schulek M. Gáspár Philos. Doctora.¹⁹

Ezen levél elég világosságot sugározta, a történetek sorára csak azt jegyezzük meg, hogy Schulek Gáspár úr csak húsvéti ünnepek után ígérkezett ide, ’s ez alatt rendbeszedvén házi dolgait bútsút vett a Tiszolczi Ekklesiától.”

Az új lelkészek beigtatását (sic) így jegyezte fel a Történet-könyv írója:

„... Ezen katekizálás után megkezdődött a visitatio munka ’s kérdezett mindenek előtt az Ekklesiának eredete/: lásd e könyv első lapjain:/ és viszontagságai. Ezen szentegyház az utolsó visitatio óta sok változásokon esett keresztül, még pedig:

Lelkészekre nézve: mert T. **Schulek János** aggkora és évig szüntelen tartott betegeskedése miatt hivataláról lemondott, kinek helyébe jött T. **Schulek Gáspár** 1820-ban.

Nem sokára T. Nagy Sámuel is meghalálozván, helyébe T. **Farbaký Dániel** választatott.

Mind ketten Apr. 30. 1820-ban igtattak (sic.) be.”

¹⁹ További levéltári kutatómunkát igényel annak felderítése, hogy a levél eredetije fellelhető-e a Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet levéltárában.

Schulek Gáspár nyíregyházi éveiről a Történetkönyvben az alábbi bejegyzéseket találtuk és vettük át a jelen összeállítás olvasói számára:

„Bibliotheka. – Ennek építése május havában kezdődött, legközelebb sürgeté annak szükségességét **Schulek Gáspár** lelkész, ki nem tudta hova rakja nagy könyvtárát, 's kért az Ekkltól egy szobát. De különben is a helybéli Conventek tartására mindekkorig nem volt bizonyos hely, azok vagy a paplakban, vagy a Professori oskolában tartatván, 's azon felül még a segédpap részére is szükségkép kívántatott egy szoba. Eszerint a NT Ekklesia ott, hol ekkor egy szín állott, építtetett a paplakhoz még két szobát, mellynek egyikében **Schulek Gáspár és roppant könyvtára**, másikban, de tsak később, Káplán lakott. Ezen épületre tett költség felrúgott mintegy 2000 f-ra, 1824-ik óta egyik szobában az Eklesia pénztára és gyűlések tartatnak. Több tekintetben fontos azon kis tér, hol ezen épület áll! –

[135. old.] – ... Most leginkább Schulek Gáspár únszolására hat tagból álló iskolaigazgatóság neveztetett ki, kik közül többen még életben vannak. A terv szándék ugyan magában jó lehetett, de nem sikerült. Kiki a neki jutott befolyással önbelátás szerint akart élni a különböző vélemények 's akaratok nem gyéren egymással ellenkeztek, a honnét csak egyenetlenség 's vitatkozás folyhatott. Nem sokára tapasztaltatott, hogy mennél nagyobb az igazgatók száma, annál nehezebben és akadozva forognak a mozgony kerekei. Ha minden dologban, bizonyosan a nagyfontosságú iskolaiban is a helyes ítézésre nem elég csak a józan ész, de kívántatik a dologhoz értés és tapasztalás. Itt sok van, mondja Jézus, mit néktek kellene mondanom, de mostan el nem hordozhatjátok!

1821. 129. old. **Passio könyvecske**. – Következik újabb adat az Ekklesiába beharapózott újításvágyra. Ekklesiánk eddig is volt jó bőven ellátva a Passionálik című tót könyvetskével, de Schulek Gáspár lelkész szükségének látta annak módosítását 's újabb kiadását; tartatik e tárgy felett tanácskozás a Professori oskolában. A Passionálik újabb kiadása határozatba jó; a tisztelt lelkész tisztitársával együtt dolgoznak a könyvnek lehető megrövidítésén 's szívre hatóbbá tevésén, mellynek kinyomtatása Ekklesiánknak ezer forintjába került. Igaz, húsz év óta használtatik már, 's azóta a régi haszonvehetetlenül hever, de 1841-ben a passsiók éneklése eltöröltetni rendeltetett, de ezen rendelet daczára a passio megtartatott.

1821. 131. old. Helybeli oskolák. **ABC könyv**. ... Hiányzott ekkor ami oskoláinkba való ABC könyv is, sőt még máig sincs olyan, melly óltsó és gyermekeink szükségéhez szabva volna; volt és még a mai napig van a legkisebb oskolákban tán ötféle ABC is, rossznál rosszabb, holott itt főképp kellene egység a mind a tanítóra, mint tanítványokra nézve, kik egy és ugyan azon pályán indulva bizonyosan jobban vetélkednének. Ezt az Oskigazgatóság átlátva rendelt Novemb 1-e napján egy tót magyar ABC könyvet készíteni

oskoláink számára és az Ekklesia költségére, mire Schulek Gáspár lelkész szívesen ajánlkozott. És ezen könyvetskének nyomtatására mindjárt a helyszínen 44 tag által tett ajánlásokból begyőlt 86 f. Ez sokkal hasznosabb, bár nehezebb, munka lett volna a Passiokönyvetskénél. De fájdalom, mind eddig napvilágot nem látott. Vajha az osk. igazgatóság ezen szükségét voltaképp méltatná és ezen elemi könyvecskét mielőbb megszerezzené!”

Mint a fentiekből kivehető, az újat kezdeményező ember sorsa sohasem volt egyszerű. Egyúttal arra is utalnak ezek a sorok, hogy az oktatás ügye Schulek Gáspárnak mindig is a szíven feküdt.

„A nyíregyházi oldaliskolák múltja. 1821-ben négy oldaliskolát állítottak, ... a nyíregyházi oldaliskolák érdekes múltra tekinthetnek vissza. Nagy Sámuel töredékjegyzetei (melyet Lukács Nyíregyháza történetének megírásánál forrásmunkául használt) s az ev. egyház avult irathalmazából összeszerőtt adatok alapján megállapítható, hogy a most még működő u. n. oldaliskolák (Debreceni-, Nádor-, Körte-utcai és Szegényház-téri) az 1821-ben keletkezett »rendkívüli oldaliskolák«-ból sarjadtak. Miután a központtól távollakó apró gyermekek különösen télviz idején egész télen át mulasztottak, a tanács elhatározta, hogy a város távolabbi részein iskoláknak alkalmas helyek szemeltessenek ki s oda mesterekből lett tanítók alkalmaztassanak a legkisebb gyermekeket »az olvasásig elvezetendők«. E végre Nt. Diósy Tamás és Benkő István nevezettek ki azon meghagyással, hogy a távolabb lakó presbytereket magukhoz véve ezen célra szolgáló házakat kiszemeljék. »Oldaltanítók«-nak a következő mesterek választattak meg : Tóth József szűcs, Habdák István aranyozó, Benkő István szűcs és Ballás Mihály csizmadia. Fizetésük : havi 8 pengő forint és behatáskor minden tanítványtól 1 váltó forint volt. A tanítás módszerét elsajátítandók, előbb Schulek Gáspár lelkészhez, utóbb a tanítókhöz jártak és pedig Király-, Kommani, Tregjárhoz (a későbbi polgármesterhez) »minden heti raportra«. (Nyírvidék²⁰, 1924 (45. évfolyam, 1-26. szám) 1924-01-23 / 19. szám)”

De más témakörben is találkozhatunk Schulek Gáspár nevével:

„A város régi levéltárában 1821-ből találjuk az első adatokat a mostani vasúti temetőről. Az 1821. évi június hó 6-án kelt latin nyelvű folyamodvány a „Senatus et Presbyterium Ecclesiae Aug. Conf. Additorum Nyíregyházensis” (a nyíregyházi ág. h. ev. egyházköztség előjárósága és tanácsa) nevében id. Kovács Mihály egyházfelügyelő és dr. Schulek Gáspár lelkész adtak be egy hosszan megindokolt kérvényt az „uriszékhez”, melyben a „keleti régi temető kibővítését s a város nyugoti oldalán újnak kijelölését” kérelmezték (Nyírvidék, 1913 (34. évfolyam, 27-52. szám) 1913-04-10 / 29. szám)”

20 A Nyírvidék itt hivatkozott két írásáért feleségem unokatestvérének, Flórián Lászlónak tartozom köszönettel.

„Palackposta” a templomtorony gömbjéből (1822)

Igen gazdagabb és érdekes a már említett, s a templom gömbjében, vagy ahogyan a templomépítő ősök mondták: „a templom gombjában” talált kézirat a gyülekezet 1822-edik évbeli állapotáról.

Gáspár szolgálati helye: a nyíregyházi evangélikus templom, a tornyán „világító” gombbal

„Palackposta” a gyülekezet 1822. évi állapotáról, Schulek Gáspár kézírása (saját felvétel)

A latin nyelvű irat tartalmát Demcsákné Balczó Ildikó röviden ismerteti a Nyíregyházi ev. Gyülekezet már idézett kiadványában, valamint a Nagytemplom történetét ismertető könyvben. De mert itt Schulek Gáspárról van szó, hadd idézzük őt, a latin nyelvű irat magyarra fordított teljes szövegével. A fordítás Koroknai Gyulának, a nyíregyházi evangélikusok Kossuth Lajosról elnevezett gimnáziuma volt latin tanárának a munkája:

AMIT AZ ISTEN SZERENCSELTESSEN

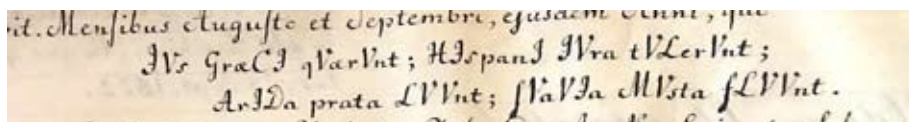
Krisztus születése után az 1822. évben Őfelsége első Ferenc Magyarország királya uralkodásának harmincegyedik évében a nemes Magyar Királyság-beli ágostai hitvallású egyházak és iskolák felügyelője kegyelmes tótprónai és blatnicai báró Prónay Sándor úr, a legszentebb császári és apostoli királyi felségének kamarása, aransarkantyús vitéz, stb.; ennek a Tiszán inneni és túli egyházi kerületnek főfelügyelője, nagyságos zádorházi Sturmán Márton királyi tanácsos úr; ugyanennek az egyházkerületnek a püspöki méltósága néhai főtisztelendő Szontágh Sándor úr teológiai doktor és több nemes vármegye táblája ülnökének a f.é. július 6. napján bekövetkezett halála után üresedésben van; ennek a szubmontán azaz hegyaljai szeniorátusnak a szeniori felügyelője tekintetes tarkói Dessewffy Tamás úr; szeniora pedig a főtisztelendő és kiváló Risz Pál úr a miskolci ágostai hitvallású egyház VB lelkipásztora.

A nyíregyházi ágostai hitvallású egyház tornyának a sisakját, melyet az 1820. évben a középső tartóoszlopa elkorhadván, a dühöngő szél ledöntött, helyreállította és díszessé tette, fehér és zöld festékekkel újjólag megerősítette, a mester utasította, s az a torony belsejét emennyire lehetett, a közbiztonság szempontjából megerősítette. Ennek az évnek augusztus és szeptember hónapjaiban, mikor

*A görögök jogot keresnek, a spanyolok elvitték,
Kiszáradt mezők bűnhődnek, édes must csorog.²¹*

Főtisztelendő Schulek Gáspár bölcsész-doktornak és a tiszántúli Hegyaljai esperesség dékánjának, korábban tiszolci, most április 28-ától és tisztelendő Farbaky Dánielhez hasonlóképpen ugyanezen iskolák dékánjának a lelki-

21 A mondatból hiányzik az évszám, amit nem akart megismételni, ezért azt a versben rejtette el. A megfejtést a számokat is jelentő latin nagybetűk összeszámlálása adja:

Egy M, egy D, egy C, három L, 13 V és 7 I = 1822. (Ennyi játékosággal, úgy érezte, tartozott Gáspár az utókornak!)

pásztorsága alatt. Tanítók: tisztelendő Greguss Tamás (az 1806-ban alapított/ tanár, egyszersmind diakónus; Kollmann Sámuel 1817 évtől a nagyobb fiúk iskolájában, Tregjár Pál a nagyobb lányok iskolájában és Király Sámuel 1803. évtől a mindkét nembeli kezdők iskolájában s egyúttal kórusvezető. Azonkívül be van állítva a mezőváros távoli részein mindkét nembeli zsenge korúakhoz a körületekintő és becsületes Tóth József szűcs a keleti, Balázs Mihály csizmadia a déli, ifj. Benkó István szűcs a nyugati, végül Habdák István aranyműves az északi részen. Az Egyház szenátorai: nemes. Reguly Gábor ht felügyelő, Moravszky Márton ht kurátor, nemes Sexty András nemes Szabolcs vármegye földmérője, nemes Benedicty Dániel segédorvos, továbbá nemes Dióssy Tamás kereskedő, nemes Drasskóczy János a mezőváros ügyvédje és Králevánszky András sótiszt, az iskolák felügyelői, Kovács András, nemes Szabolcs vármegyének esküdtje és biztosa, Mányik Péter ht, a mezőváros bírása, Sulyán József a mezőváros albírása, Miskolczy Mátyás a mezőváros jegyzője, Sulyán Ádám aljegyző, nemes ifj. Kovács Mihály, Naljavankó helyesebben Juhász Mihály, nemes Trsztyánszky Mihály, id. Benkó Mihály, nemes Márkus Balázs, nemes Kovács Pál és György, Barto József, Blanhunka János és Gráf Sámuel. - Mesterek: Horváth István tokaji építész, Ducsay János kovács, Safarik György kovács és Szűcs János dorogi festő, kinek munkája a gömb bearanyozása.

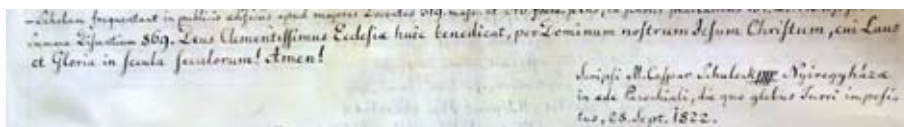
PRO MEMORIA

Miután az emberiségnek ama kiváló művelője, a haza polgára és igazi atyja, néhai kegyelmes és méltóságos Károlyi Ferenc gróf úr a maga és a haza javáról tanácskozáskor, Nyíregyházát, mely akkor nem volt különb, mint egy hitvány falu, 1753 őszén, ahogy ékesen szólva óhajtott, ágostai hitvallást valló szláv lakosokkal kezdte betelepíteni, az történt, hogy mindenünnen, de különösen Szarvasról és Csabáról ide telepedő családokkal Nyíregyháza igen virágzó mezővárossá lépett elő. A királyi privilégium 1787. január 30-án látta el éves vásárral és heti vásárral és 1803. december 1. napjától az örökváltsággal a középmezőnybe került.

Ez az ágostai hitvallású egyház 1753-tól néhai tiszteletes Wandlik Márton lelkipásztorsága alatt volt; és 1766. évben tisztelendő Beck János hivattott ide Szepesből Toporcról és 1768. évben március 26. napján itt halt meg; tisztelendő Tirtsch János György 1768 évben június 6-án Gömör vármegyéből Gecelfalváról hozatott ide és itt 1769. február 18. napján ugyancsak elhunyt; tisztelendő Topolcsáni Györgyöt a kövini egyháztól 1770. év 22. napján hozták el és itt az üldözések miatt letéve hivatását 1783. szeptember 26-án, az 1784. évben december 17. napján eltemették. Az egyház az üldözések állandó viharai ellenére annyira kezdett gyarapodni, hogy néhai tisztelendő Schmal Sámuel lelkésze, ennek a szeniorátusnak a szeniora alatt, ki 1783. év

szeptember 26. napján Felsősjóról lett ide meghíva, a dicső emlékezetű második József császári és királyi öfelsege Türelmi rendeletének erejénél fogva a templom és a torony alapjait 1784. év március 25. napján megvetették és a munkát bevégezvén, 1786. év október 26. napján ezt a templomot ünnepélyesen felavatták. – A nép száma naponként növekedvén, Schmál tisztelendő mellé rendeltek egy másik lelkészt is, nevezetesen néhai tisztelendős Schulek Jánost, kit Kuntapólcáról hoztak 1789. év október 20. napján. Schmál tisztelendő 1801. év február 21-én eleget működvén, őt néhai Nagy Sámuel tisztelendő követte, ki Kassáról 1801. március 15. napján utazott ide és 1820. év március 8. napján távozott az élők közül. Néhai Schulek János tisztelendő 1820. év április 1. napján hosszú és gyógyíthatatlan betegségtől megtörtén bűcsút mondott és kevéssel utána az Egyháztól nyugdíjjal ellátva, 1820. év október 25. napján meghalt. Együttal nyomukba léptünk mi, a fentebb megnevezett VD lelkipásztorok 1820. év április 28. napján,

Az Egyház állapota, mint az az 1821. december 31. napján az általam, Schulek Gáspár m. által befejezett összeírásból kiderült, a következő: kivéve Hugyaj és Geszteréd népesebb filialékat, melyek néhány évvel ezelőtt ágostai hitvallású, ebbe az egyházba ünnepélyesen felvett lakosokkal népesültek be és melyek nincsenek a cenzusba felvéve, szét lévén szórva a környező falvakban és tanyákon, csakúgy, mint a mezőváros kebelében más hitvallásúaknál szolgáló egyének sincsenek, akiknek a száma felmehet könnyedén akár 600-ra. Ez az Egyház tízezer ötszáz huszonegy azaz 10521 lelket számlál, és pedig 5238 férfit és 5283 nőt. – Ebben a számban foglaltatik 3372 gyóntatható férfi és 3455 nő, összesen 6827-en. Ezek 1346 különböző udvarban laknak és 1517 fekhelyen, külön kenyéren élő családot alkotó szám 2014. – Egyvallású házasságban él 2094, bármilyen más vallásúval vegyesen 66 – összesen 20160. Természetes anya 30, tisztátalan 21, özvegy férfi 111, özvegy asszony 366. – Az élet fenntartásának a módja: gazdálkodó 780, iparos mester 388, legény 86, inas 647, napszámos, akik tudni illik napi munkával keresik élelmüket, mindkét nembeli 647, családos és nem házasságos szolgák, szolgáltatók 718, ágostai hitvallású koldus mindössze 17. Középkülső iskolába jár a nagyobb tanítók elé 319 fiú, 246 lány, a külső iskolákba 157 fiú, 137 lány. A tanulók száma 869.

A „Palackposta”utolsó sorai Gáspár aláírásával

(„A hevenyészett fordításban nem tudtam minden rövidítést feloldani, valamint egy latin helynevet sem, a levéltár pedig zárva volt. K. Gy.”) [– a fordító, Koroknay Gyula megjegyzése, akire hálás szívvel gondolunk és itt is köszönjük fordítói munkáját!

A kérdéses helységnév: Taxovia = Tiszolc.]

Az irgalmas Isten áldja meg ezt az Egyházat a mi Urunk, Jézus Krisztus által, kinek dicséret és dicsőség mindörökkön örökké, ámen!

Írtam Schulek Gáspár m. sk Nyíregyháza a parókia épületében azon a napon, amikor a gömböt feltették, 1822. szeptember 28.”

Schulek Gáspárnak a torony „gombjába” az késői utókor számára írt jelentése korára jellemző szerkesztésű, átgondolt, pontos, gondos és szép, mondhatnánk: nagyon szép és nemes munka. Kitűnik belőle az elődök és az ország valamint az egyház vezetői iránti elismerés és tisztelet.

Az első bekezdés ismerteti az országos méltóságokat, megnevezi a királyt és az evangélikus egyház vezetőit.

Ez után beszámol arról, mi adott okot a beszámoló írás összeállítására: a vihar által megrongált torony sisakjának a felújítása.

Felsorolja a gyülekezet előjáróit: lelkészeket, tanítókat, segédtanítókat, presbitereket (foglalkozásukkal együtt), majd a munkát végző iparos emberek nevét és származásukat. A nemrégén még falunak számított Nyíregyházának nem volt még minden szakmában szakembere.

A Pro Memoria címmel kezdődő fejezet első bekezdésében leírja az újabb kori Nyíregyháza létrejöttének történetét.

A következőben leírja a Gyülekezet történetét minden elődjének, a nyíregyházi evangélikus gyülekezetben korábban ott szolgált minden lelkész eredetének és szolgálati idejének felsorolásával. Itt találjuk a templom építése történetének a leírását is. Nem mulasztja el az „üldöztetések állandó viharainak” megemlékését sem.

Az utolsó bekezdésben a gyülekezet állapotáról számol be a saját maga által végzett, s a korábbi esztendő utolsó napján érvényes statisztikai összefoglalás (cenzus) adatainak ismertetésével. A gyülekezet, mint láthatjuk, hatalmas méretű volt a maga több mint 10 ezer fős létszámával. Az írás tanúsága szerint Schulek Gáspár lelkési szolgálatát azzal kezdte, hogy első szolgálati évében gyülekezte minden tagját otthonában meglátogatta. A mai olvasó számára egyébként nagyon érdekes adatok elemzésével nem szeretnék foglalkozni. Egy szóval jellemezhetőek: elgondolkodtatóak!

Az irat utolsó sora áldáskérés a gyülekezetre.

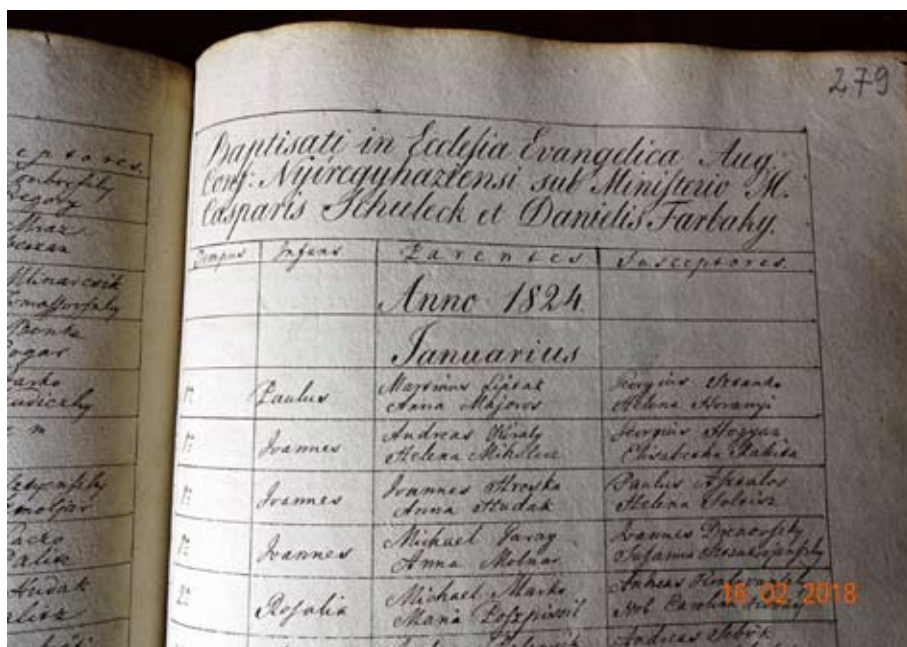
Három év múlva lesz kétszáz esztendeje, hogy Schulek Gáspár írása elkészült és felkerült az evangélikus templom 50 méter magas tornyának gombjába. Hálásak lehetünk Istennek, hogy ez az „Üzenet” ott a XX. századi „idők viharait” átvészelte, s ma akár eredetiben is olvashatjuk eleink e jeles személyiségének keze írását.

A Történetkönyv egymondatos bejegyzése az 1823. évben: „*Miután Ek-léssiánk küldöttsége visszatért Késmárkról ahol a szuperintendens felszen-*

telése alkalmából Schulek Gáspár is tartott beszédet, alig történt az Ekl-ban megjegyzésre méltó dolog, ...”

Témánktól függetlenül idézek még egy töredékes, de jelenünkre nézve talán érdekes mondatot a Történetkönyvből: „...nézve különös azért, hogy abban többnyire csak a helybeli Convent határozatait találjuk. Léteznek ezek ugyan a levéltárban, de tót nyelven, nem lehet felesleges azokat a tán még magyarabb utókorra magyarul leírva hagyni.”

Alábbi képünkkel a két lelkész, Schulek Gáspár és Farbaky Dániel által bevezetett új formátumú anyakönyvek egy oldalát mutatjuk be az olvasóknak. Ezt az újítást több esetben is elismeréssel említik a Történetkönyv írói.

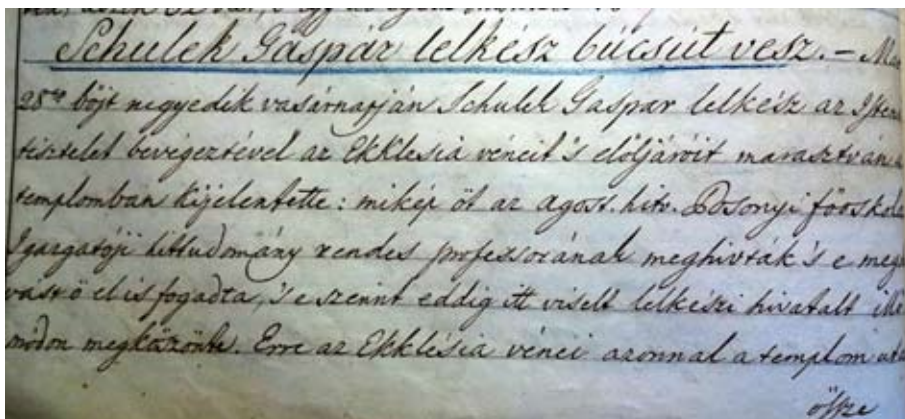

A Schulek Gáspár és Farbaky Dániel által bevezetett új formátumú anyakönyv egy lapja

A Nyíregyházától való búcsú dokumentumai

A nyíregyházi szolgálati idő a tervezettnél rövidebb lett. A Történetkönyvben ezzel kapcsolatban a következő bejegyzést találjuk:

„Március 28-án böjt negyedik vasárnapján Schulek Gáspár lelkész az istentisztelet végeztével az Eklésia véneit 's előljáróit marasztván a templom-

A Történetkönyv híradása Schulek Gáspár távozásáról

ban kijelentette: mikép őt az ágost. hitv. Posonyi főiskola Igazgatóji (a) hit-tudomány rendes professorának meghívták 's e meghívást ő el is fogadta, 's e szerint eddig itt viselt lelkészi hivatalt illymódon megköszönte. Erre az Ekklesia vénei azonnal a templom után összegyülekezvén (Történetkönyv 153. okd) a tisztelt lelkész nyilatkozatát 's megköszönését óhajtvá de mint-hogy ez a Posonyi főiskolának ez a széke a maga nevében az első és a mi édes hazánkban az ágostai hitvallású iskolai hivatalok közt főrangú, erre nézve tehát, nem különben az ágostai hitűek közjáváért elfogadták és akaratjuk és válaszukat ez iránt a tisztelt lelkésznek egy Küldöttség által is kijelentették, melynek tagjai ezek valának: id Miskolczy Mátyás, Ns. Diósy Tamás, id. Sulyán József, Nahvankó Mihály Gondnok, egész tisztelettel megköszönlvén neki eddig tett szolgálatát, munkáját és fáradozásait. Schulek Gáspár azonban még holmi bajos házi viszonyai és egyéb akadályok miatt nem ment el, de még két hónapig itt tovább mulatott, többé nem működvén."

T. Schulek Gáspár eltávozását a Történetkönyv 155. oldalán „végbúcsúlevele” az alábbi módon írja le:

„Ez a széles tudományú lelkész, ki Ekklesiánkban négy évet töltött, Máius 30-án Dominica Exaudi [húsvét utáni 6. vasárnap, BT] búcsúzó sz. beszédet tartott és Jun. 24-én Posonyba elutazott. Több jó és bölts nézetei szerint sokat akart kivinni, amit valóban ő és tisztvársa által több czélszerű újítások is tétettek ezen Sz. egyházban. Mert az ő tervük szerint újabb renddel irattak az anyakönyvek, Evang. hívek összeírásata is tartatott, (:melly egy külön könyvben látható:). Schulek indítványára alkottatott a rend és presbytérium, a gondnoki hivatalhoz a felügyelői kapcsoltatott, azon feljül még 6 tagból álló oskolaigazgatóság. De a sok igazgatók sokban ellenkezének ővele, miből természetesen gyakran keserű viszátkodások származtak. Így a köznapi

reggeli könyörgés óráját is későbbre tévén önkényesen megváltoztatta, ami kivált az ájtatos öregeknek nem tetszett. Sokakkal az előkelők közül szerfelett bizodalmas volt, úgy hogy bibliothecájában gyakran éjfélig is velük mulatott [értsd: mulatott, azaz időt töltött, BT]. De utóbb keserű tapasztalás jutott neki részül, azokról kevésbé becsültetik és szerettetik. T.i. aki önkényi akar gyakorolni, senkit se emeljen elébb, hogysem önállását igazán biztosította volna. Ezekhez járult még a házasságbani szeretetlensége is. Posonyba ment három fíjával és Biskup Nátán eperjesi tanulóval.”

Feltételezésünk szerint az ebből a feljegyzésből kivehető nézeteltérések Schulek Gáspár és a presbitérium egyes tagjai, valamint a hívek egy része között, a „bajos házi viszonyokról” nem is beszélve, hozzájárulhattak a pozsonyi meghívás elfogadásához. A bajos házi viszonyok alatt az értendő, hogy Gáspár és felesége, Klauser Karolina a „B” nemzetségi családfa adatai szerint, 1823-ban elváltak. A válás okairól természetesen semmiféle hiteles írás, feljegyzés, de még csak mende-monda sem maradt fenn, ill. ilyesmikről nincs tudomásunk. A Történetkönyv rövid mondata a „házasságbani szeretetlenségről” és az azt követő tény, miszerint Gáspár mindhárom fiát magával vitte Pozsonyba, beleértve a Nyíregyházán született, s akkor négy éves Károly Lipótot is, nem sok jót sejtet a válás körülményeiről. A feleség további sorsáról csak annyi ismeretes, hogy a nyíregyházi városi főorvos, Posonyi János felesége lett, s 1849-ben halt meg Nyíregyházán, de kapcsolata gyermekeivel nem szakadt meg teljesen.²²

Hadd zárjuk a nyíregyházi gyülekezeti tagok visszaemlékezéseit az utóbbi, inkább szomorú hangokat ütőkkel szemben egy merőben pozitívval, amire a Történetkönyv 125. oldalán akadtunk, **Tregjár Pál tanító** életrajzának befejező részében:

*„Csekély kiképeztetésemet, tisztelt tanítóimon kívül, szegénységemnek, melly dolgozni és az igazat követni tanított, **Schulek Gáspár úrnak, ki bennem, magányban tanulni való vágyat felébresztett**, és az Istennek, ki ahoz erőt és kedvet naponként nyujtogatott, köszönöm, mellyet eddig ember társaim javára miként fordítottam légyen az ő igazságos ítéletére bízom. Irám NyEgyházán 842. Mart. 4.én.”*

22 Kujbusné Mecsei Éva írja: „... 1837-ben ...Pozsonyi János nyíregyházi orvos által támogatott Schulek Károly Lipót (eperjesi tanulmányairól) maradt fenn bejegyzés”; in „Nyíregyháza és az Eperjesi Kollégium kapcsolata 1753 és 1848 között” - Új Nézőpont IV. évf. 4. szám (2017).

A Pozsonyi Evangélikus Líceum professzora (1824–1827)

Gáspár életének kiemelkedő eseménye volt a Líceum teológiai professzori katedrájára történő meghívás. A történelmi hűség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy két évvel korábban már szóba jött neve az akkor megalakulóban lévő bécsi „Protestantisch-Theologische Lehranstalt” ugyanezen posztjára [10], amit akkor nem tudott elfogadni. Nem lett volna ugyanis méltányos az alig két évvel korábban elfogadott nyíregyházi lelkeszi állást elhagyni.

Sajnos, ebből a rövid három évből semmiféle, Gáspár által saját kezűleg írt feljegyzést nem sikerült (eddig) találnunk, így nincs értelme a dokumentumok nélküli spekulációknak. A pozsonyi kinevezés tényét megerősítik még a császári udvar számára akkoriban szokásos művek, mint pl.:

Kaysерlicher Und Königlicher Wie auch Ertzhertzoglicher Dann Dero Haupt- und Residentz-Stadt Wien Staats- und Standes-Calender, Auf das Gnaden-reiche Jahr 1825. Mit einem Schematismo gezieret. Cum privilegio Caesareo speciali ...

Az könyv bibliográfiai adatai és címoldala:

„Bibliografische Informationen

Titel	Kaysерlicher Und Königlicher Wie auch Ertzhertzoglicher Dann Dero Haupt- und Residentz-Stadt Wien Staats- und Standes-Calender, Auf das Gnaden-reiche Jahr ... Mit einem Schematismo gezieret. Cum privilegio Caesareo speciali
Verlag	Johann Baptist Schönwetter, 1825
Original von	Österreichische Nationalbibliothek
Digitalisiert	1. Okt. 2015”

Hadd mutassuk be az 1475 oldalas könyv 1182. oldalát is, a Pozsonyi Evangélikus Lyceum tanári karának névsorával:

**Evangelisch-lutherische und reformirte höhere Schul-
 anstalten in dem Königreiche Ungarn.**

a) Evangelisch-lutherische Schulanstalten.

Oberschuleninspector. Herr Stephan Gezy v. Garan-Szeg,
 k. Rath und Administrator der Ugosfer Gespannschaft.

In der Superintendentenz dießseits der Donau.
 Lyceum zu Preßburg.

Localinspector. Herr Jonas Kettner, Bürgermeister.

Rector. Herr Johann Groß, zugleich Professor.
 Professoren an den höheren Classen.

Herr Paul Bilniga, Prof. der pract. Theologie, des Natur- und
 Kirchenrechtes.

— Johann Groß, Prof. der pract. Philosophie, der Geschichte
 und römischen Literatur.

— Samuel Bsigmondy, Prof. der theoret. Philosophie und
 Rhetorik.

— Gabriel Kovacs-Martini, Prof. der Mathematik und Physik.

— **Caspar Schulek**, Doctor der Philosophie, Prof. der Theo-
 logie.

— Georg Valkovits, außerordentl. Prof. der slavischen Sprache
 und Literatur.

— Carl Szelezky, Mitglied der philologischen Gesellschaft zu
 Jena, außerordentl. Prof. der französischen, englischen
 und italienischen Sprache.

— Gottfried Schröder, außerordentl. Prof. der deutschen Sprache
 und Literatur.

Az egyszerűbb olvashatóság kedvért latin betűkkel is:

„Evangelisch-lutherische u. reformierte Schulanstalt in Ungarn.
Evangelisch-lutherische und reformierte höhere Schulanstalten in dem
Königreiche Ungarn.

a) Evangelisch-lutherische Schulanstalten.

Oberschuleninspector: Herr Stephan Geczy v. Garan-Szeg,

k. Rath und Administrator der Ugocser Gespanschaft.

In der Superintendenz dießseits der Donau.

Lyceum zu Preßburg.

Localinspector. Herr Jonas Kettner, Bürgermeister.

Rector. Herr Johann Groß, zugleich Professor.

Professoren an den höheren Classen:

Herr Paul Bilnitsa, Prof. der pract. Theologie, des Natur- und
Kirchenrechtes.

- Johann Groß, Prof. der pract. Philosophie, der Geschichte und
römischen Literatur. -

- Samuel Zsigmondy, Prof. der theoret. Philosophie und Rhetorik.

- Gabriel Kovacs. Martini, Prof. der Mathematik und Physik.

- Caspar Schulek, Doctor der Philosophie, Prof. der Theologie.

- Georg Palkovits, außerordentl. Prof. der slavischen Sprache und
Literatur.

- Carl Szelezcky, Mitglied der philologischen Gesellschaft zu Jena,
außerordentl. Prof. der französischen, englischen und italienischen
Sprache.

- Gottfried Schröer, außerordentl. Prof. der deutschen Sprache und
Literatur.

Lehrer in den unteren Classen:

Herr Joseph Grailich

-Joseph Kuhn.

- Johann Szluchowiny

- Anton Hlatky.

- Johann Raiter.”

A figyelmes olvasónak feltűnhet, hogy Schulek Gáspár az egyetlen doktor a neves líceum tanári karában! Mivel a császári udvar itt idézett adat- és név-katalógusában az akkori Magyarország minden nevesebb református és evangélikus közép- és felsőfokú tanintézményének tanári kara fel van sorolva, adódott a kérdés, milyen is a többi tanári kar összetétele? Késmárktól Brassóig és Soprontól Pápán át Kolozsvárig, beleértve természetesen a két neves református kollégiumot, a sárospatakit és a debrecenit is, az 1825. évben csak még egy professzornak volt doktori fokozata az egész országban:

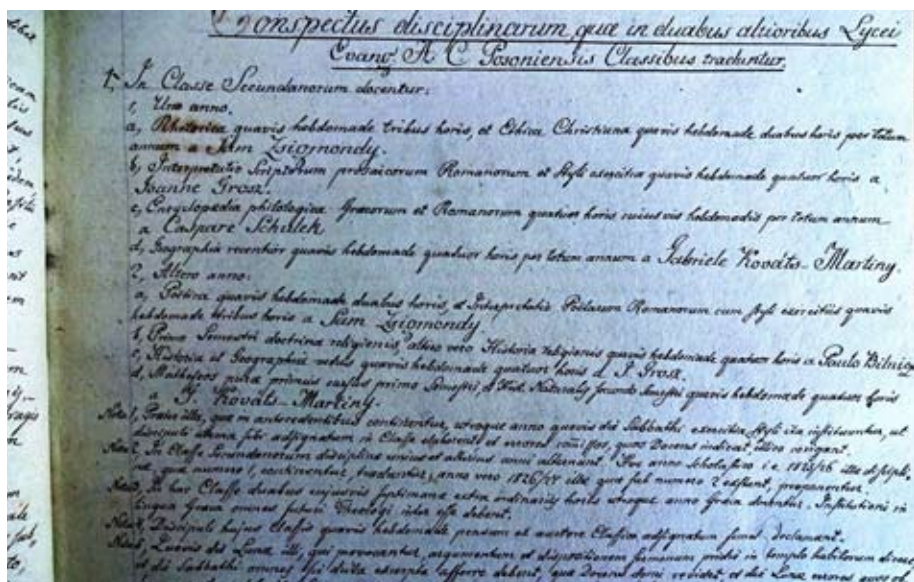
a Gáspár önéletrajzában is megnevezett Sárvári Pálnak, a Debreceni Református Kollégiumban.

Ennél a kijelentésnél nem vettem tekintetbe a pesti egyetem és természetesen a az ország különféle katolikus iskoláinak a tanári karát sem.

A fentebbi könyvet lapozgatva önkéntelenül is elismeréssel kell adóznom az elvégzett szervezési, adatgyűjtési és nyomdai szerkesztési munka mennyisége láttán. A Monarchia országainak különböző nyelve, közigazgatása, hagyománya és egyéb viszonyai mellett a XIX. század elején ilyen magas fokú szervezettség bizonyítása bámulatos a laikus olvasó számára.

Nem kisebb meglepetést jelent az a tény, hogy az Osztrák Nemzeti Könyvtárnak 2005-ben volt anyagi lehetősége és munkatársa, és egyáltalán, hogy fontosnak ítélte ennek és hasonló munkáknak a megvalósítását.

Bemutatásra érdemes a líceum Naplója (Diarium, ab An. 1807), ami-
ben megtalálható a bejegyzés Gáspár megérkezéséről, és hogy augusztus 19-én már vizsgáztatott is. Majd a tantárgyak felosztása az öt professzor (Zsigmondy Sámuel, Grósz János, Schulek Gáspár, Kováts-Martiny Gábor és Bilnicza Pál) között:

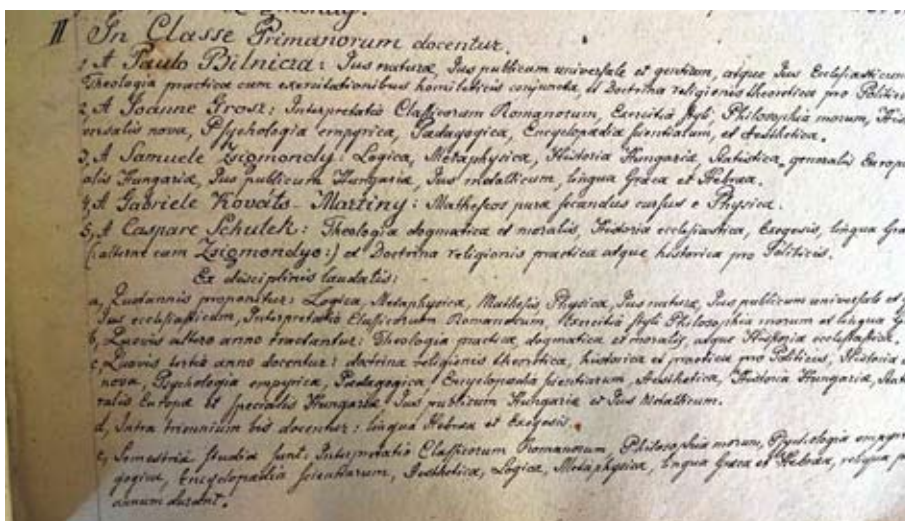

**Két kép a Pozsonyi Evangélikus Líceum Diariuma oldalairól
Schulek Gáspár nevével**

Schulek Gáspár az ún. Secundanorum osztályaiban (a három alacsonyabb osztályról van szó!): Görög és római enciklopédikus filológiát oktat.

A Classe Primanorumban (a felső három osztályban) Gáspár dogmatikát, erkölctant, egyháztörténetet, írásmagyarozatot (exegézis), görögöt és hébert (felváltva Zsigmondyval), valamint gyakorlati egyháztant és egy mai

szemmel is modernnek tekinthető tárgyát: gyakorlati és történeti vallástudományt a politika szolgálatában (Joób Máté fordításában). Hogy ez a „tantárgy” tartalmilag mit jelentett Gáspár korában, nem tudhatjuk. Ha a császári udvarnak a bécsi líceum létrehozásával kapcsolatos elképzeléseire, az egyházak XX. századi történetére, vagy akár mai szerepére gondolunk, akkor nem kell csodálkozni, hogy a líceum tantervében ez a látszólag XXI. századi kérdéskör is felmerül.

Az oktatóndó tárgyak további részletes, és valószínűleg nagyon érdekes leírásának (ex disciplinis laudatis: ...) bemutatása meghaladja ezen beszámoló kereteit.

Gáspár élete utolsó állomásának, a régi líceum épületének kívülről elhanyagolt, de belső terének már gondosan renovált állapotot mutató fényképe. (A szerző felvételei 2018-ból.)

Az egykori német nyelvű istentiszteleteknek helyet adó pozsonyi nagytemplom, Gáspár utolsó szolgálatainak helye

A régebbi, Gáspár korában a szlovák, ma a magyar és német nyelvű istentiszteletek helye. Gáspár biztosan prédikált erről a szószékről is.

A végső „Végbúcsú”

A végső, az élettől történő búcsúzásról címdoldalán az alábbi rövid hírrrel ad hírt a Pressburger Zeitung 1827. június 22-én:

Nro 19.

Städtische Preßburger - Zeitung.

Freitag den 22. Juni 1827.

Preßburg.

Das in der 24sten, am 18ten d. M. gehaltenen, Reichstags-Sitzung berathene und befähigte Nuncium im Betreff des Salzwesens gelangte noch während der Sitzung an die Magentafel, die es sogleich in Beratung zog, und den Ständen melden ließ, daß sie, einige Veränderungen ausgenommen, der Representation über diesen Gegenstand nicht mehr entgegen sey.

Die Representation wurde nun entworfen, am 20ten in der 24sten Dittal-Sitzung berichtet und der ersten Lesel übersandt, worauf später auch noch ein Nuncium über die Allerhöchste Resolution vom 28ten v. M. — die Reichsbeschwörden betreffend, folgte.

Gestern hatte die 24te Reichstags-Sitzung statt, in welcher, nach erfolgter Sitzung beider Leseln, die obige Representation auch in der ungarischen Uebersetzung bekräftigt wurde.

Die wenigen Worte an das Ritzgefühl unserer Leser, womit wir im vorigen Blatte unserer Uebersetzere das Leidenbezugsniß der zu Coään verstorbenen evangl. Predigers Blaskovits begleiteten, haben ganz gefanden und theilnehmende Herzen zu schöner That bewahrt. Schon gestern früh wurde dem Herausgeber dieser Blätter eine, von ungenannt bleiben wollenden anständigen Preßburgern, theils durch freiwillig angebotene Beiträge, theils durch

Sammlung erzielter, Summe von 305 fl. 30 kr. W. W. zur Ueferung an die Belegte übergeben, die auch unverzüglich dahin besordert werden soll, wo ihrer erwartete Ankunft gewiß vielfältige Freuden- und Dankesöhnen erwecken wird. Was brüderliche Rücksichten auch ferne noch diesem Zwecke widmen dürfte, wozu den wir dankbar annehmen und ebenfalls gewissenhaft abliefern.

Das hierige evang. Pöerum hat am 20ten d. M. einen seiner ersten Lehrer und mit ihm die Gemeinde ein bravet, achtungswürdiges Mitglied verloren. Am Morgen dieses Tages um 9 Uhr starb, nach einem dreimonatlichen Krankenlager an der Luftpöerenschwindsucht, im 41ten Lebensjahre, Hr. Caspar Schuler, einl Prediger zu Treibholz im Kia-Honthier, und dann zu Nyiregyháza im Szabolcser Comitat, seit 3 Jahren aber Professor der Theologie an hiesigen Pöerum, welche Stelle er mit vorzüglicher Hingebung und großer Gewissenhaftigkeit bekleidet hat.

M i t t e n.

Er. k. k. Majestät haben mit einem, an den k. k. ersten Obersthofmeister, Fürsten v. Trauttmansberg, erlassenen Allerhöchsten Cabinetts-Befehle vom 22ten Juni d. J., dem k. k. Hof-Rathen, kaiserlichen Confidencial-Rath zu Wien, Ueber der stätig:

a minket érintő rész kinagyítva és magyar fordítása:

Das hiesige evang. Lyceum hat am 20ten d. M. einen seiner erstern Lehrer und mit ihm die Gemeinde ein braves, achtungswürdiges Mitglied verloren. Am Morgen dieses Tages um 9 Uhr starb, nach einem dreimonatlichen Krankenlager an der Luftröhrenschwindsucht, im 41ten Lebensjahre, Hr. Caspar Schulek, einst Prediger zu Theißholz im Kis-Honthers und dann zu Nyiregyháza im Szabolcs-Comitat, seit 3 Jahren aber Professor der Theologie am hiesigen Lyceum, welche Stelle er mit vorzüglicher Hingebung und großer Gewissenhaftigkeit bekleidet hat.

Az itteni evangélikus Líceum e hónap 20. napján elvesztette egyik első tanárát és vele a Gyülekezet egyik **derék és nagy tiszteletet érdemlő tagját**. Ezen nap reggelén 9 órakor meghalt, három hónapos súlyos betegség után (TBC), életének 41. évében, Dr. Schulek Gáspár, aki korábban a Kis-Hont megyei Tiszolcon, majd a Szabolcs vármegyei Nyíregyházán lelkészként, az utolsó három évben pedig mint az itteni Líceum teológia professzora működött. **Utóbbi állását rendkívüli odaadással és nagy lelkiismeretességgel töltötte be.**

Tiszolc még ebben a rövid nekrológban is említésre került!

Megkaptuk egyébként a pozsonyi evangélikus gyülekezet halottaskönyvéből is a Gáspárra vonatkozó adatokat. Sajnos csak annyival tudtunk meg többet, hogy a temetés költségeit a gyülekezet viselte, a bejegyzés erről mindössze egy szó a megfelelő rubrikában: „Gratis”.

A Líceum latin nyelvű naplója sem tartalmazott további, számunkra felismerhető bejegyzést.

Utószó

Utolsó napjaiban családja és nővérei bizonyára most is mellette álltak. A hátramaradt fiúgyermek sorsáról kevés konkrét adatot ismerünk. Rose Liedemann fentebb már idézett Naplójából (27. oldal) tudhattunk meg néhányat: *„Később egy fiút is kaptam, de aki természetesen már nem volt kisgyermek. Schulek lelkész, aki később Pozsonyban lett a teológia profeszszora, amikor meghalt, három fiát barátainál helyezte el. Az egyik, Jenő, a gyermektelen lőcsei ügyvédhez, Fabrici²³ úrhoz került. A legfiatalabb, Lipót, a nagyon szeretetre méltó és ugyancsak gyermektelen Josephi szuperintendens²⁴ úr családjához Tiszolcra. A legidősebb, Ágoston, némi kerülőutak után, hozzánk. Ágoston 13 éves volt, egészséges, jó testalkatú, jó felfogású és életerős (voll Geist und Leben). Elmondhatatlan örömben volt részem benne.”*²⁵

A fiúk nevelőszüleinek kiválasztása akaratlanul is a közmondásra emlékeztetheti az olvasót: „Madarat tolláról, embert barátjáról”!

Gáspár kimagasló egyéni tehetsége (zenei, nyelvi, gondolkodásbeli, szépérzéke, rendszerető, rendteremtő, vezetői, társasági, kapcsolatot létrehozó képességei, humora, és ki tudja, milyen tulajdonságai még, amikről nincsenek dokumentumok), csak részben, kis területeken valósulhattak meg. Nyelvtudását, szakmai felkészültségét, széleskörű világlátását a pozsonyi líceumban bizonyára hasznosíthatta volna, ebben azonban korai halála megakadályozta őt.

Végül is Gáspárt a Schulek család tragikus kulcsembereinek tekinthetjük.

23 Fabriczy Sámuel (Poprád, 1791. március 18. – Lőcse, 1858. március 18.) ügyvéd, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, evangélikus egyházkerületi felügyelő.

24 Joseffy Pál szuperintendens, majd püspök (Verbóc 1775 – Tiszolc 1848) Tiszolcon; 1830-ban a jénai egyetem teológiai díszdoktora.

25 A Napló természetesen még további információkkal is szolgál Ágoston életének további alakulásáról, amelyek azonban már nem tartoznak szorosan ennek az életrajznak a témájához.

Kis túlzással, de mégis reálisan nézve: három önmagában is rendkívüli tehetségekkel megáldott család, a Schulek, a Riecke és a Zsigmondy családok szálainak összefonódását ön maga körül valósította meg. (Nyilván nem tudatosan, itt igazat kell adnunk Leopold Sokratesnek, ha ezt mi magunk nem ismernénk fel: a Gondviselés segítségével!)

A fentiek és a Gáspárral időben ugyan távoli, de ami a helyet illeti közös nyíregyházi gyökerek alapján úgy éreztük, nem elégedhetünk meg a különböző családi beszámolókból talált néhány soros róla szóló megemlékezésekkel. Hiszen valószínűleg kevés távoli ősünkről találhatunk ennyi emléket. Az ezekből idézett gondolatai mellett az életrajz adatai is imponálóak. Németországi útjainak a felsorolása alapján több ezer km-re tehető azoknak az utaknak a hossza, amit gyalogosan megtett. „Fußreise” (gyalogos utazás) az általa használt kifejezés. (Kedvenc német írója és kortársa Jan Paul (1763–1825) adhatta neki az ötletet, aki Bajorország és Berlin között járt-kelt, vagy akár Johann Sebastian Bach példája, aki 1705/6 telén Arnstadtból gyalog, esetleg alkalmi kocsikra felkérérdzkedve, 8 nap alatt jutott fel Lübeckbe. A kíváncsiság vitte, vagy a híres elődök példája, ki tudja?)

A nagy emberek persze sokszor ütköznek embertársaik meg nem értésébe. Ezzel találkozunk a nyíregyházi Történetkönyvben lapozgatva is. Nem lehetett könnyű számára, sem lelkileg, sem társadalmilag, megoldani, kezelni a feleségével megromlott viszonyt. Gyermekai életével ebben a korlátozott terjedelmű munkában nem tudunk részletesen foglalkozni. Az ő életük Gáspár minden gondoskodása ellenére, szintén rendkívül tragikus. Két fiatalabb fia áldozta életét az 1848/49-es szabadságharcban a magyar szabadság oltárán. Vigasztaló, hogy legalább ezt nem kellett Gáspárnak megélnie. Az, hogy az Ágoston ágán mégis tovább élő Schulek nemzetség hozzájárulása Magyarország kulturális, tudományos, építészeti, közművelődési eredményeihez rendkívül gazdag, kötelezi az utókort, Gáspár érdemei elismerésére és az emlékezésre.

Végül hadd helyezzük még el kissé nagyobb távlatokban Gáspár életét a korabeli Európa és Magyarország társadalmi viszonyaiba. Hadd soroljuk fel a kort meghatározó események évszámait: a francia forradalom 1789 (Gáspár 1 éves!); II. József, a „kalapos” király halála 1790; I. Ferenc, Ausztria császáranak és Magyarország királyának uralkodása 1792–1835; a magyar jakobinusok pere és az elítéltek kivégzése a Vérmezőn: 1795. május 20. Ez utóbbiról olvashatjuk Taxner-Tóth Ernő közelmúltban megjelent könyvében (12): *„Az udvar a francia háború árnyékában nem egészen indokolatlanul tartotta szükségesnek Magyarország megfélemlítését.”*

Gáspár ebben a fenyegetettségben született, nőtt fel, tanult és dolgozott. Schulek Tibor említi a Bevezetésben idézett életrajzban Ferdinánd Friedrich *Vertraute Briefe über die aussere Lage der evangelischen Kirche in Ungarn* c.,

1825-ben Lipcsében megjelent könyvét, amiben a szerző (talán) elismerőleg említette (volna) Gáspár nevét. Ezzel szemben be kell vallanom, nem találtam Friedrich könyvében semmiféle utalásnak a nyomát, sem Gáspárra, sem másra. Ennek magyarázatát maga az említett könyv szerzője adja: „*Die von Berzeviczy erzählten Thatsachen (d. h. die Ungerechtigkeiten, Bedrückungen und Verfolgungen, [pár sorral feljebből átvéve magyarázatul. BT]), sind wahr, und liessen sich mit ähnlichen in solcher Masse vermehren, dass Bücherstösse davon angefüllt werden könnten. Aber durch den fleissigsten Willen in solcher Arbeit würde weder den Bedrängten auf irgend eine Weise geholfen werden, noch würden Sie dadurch ein richtiges, anschauliches Bild von der Grösse der gegenwärtigen Leiden und der künftigen Gefahren unserer armen Seelenverwandten erhalten können.*” (Sechster Brief). Vagyis az adatközlők megnevezése, a feltételezés szerint, akár veszélyeztethette volna őket. Még egy érdekes mondat a „Levélből” (115. oldal), ami jellemző lehet a korra és emberére: „*Mindezeknél a dolgoknál a jog és jogtalanság úgy keveredik, és úgy vegyül, a vétség és a kötelesség, a zsigeri és értelmi ítélet olyan összevisszaságot mutat, hogy mialatt az embert eltölti a fájdalom és elfojtott düh (Ingrimm) ennek az évszázadnak a borzalmi (Schändungen) miatt, az ember mégsem tudja, hogy panaszaival és vágyaival tulajdonképpen kihez is forduljon.*”

Ilyen körülmények kötött különösen is nagy szerepe van egy lelkésznek, aki nyelvi nehézségek nélkül tud iránymutatást, eligazítást, vizsgáztatást adni a hozzá forduló híveknek.

A könyv egészének tartalma nem lehet témája dolgozatunknak. Gáspár életének elért írásos dokumentumaiban sehol nem találtam még csak nyomát sem elnyomásnak, sem a hátrányos megkülönböztetés érzésének, ami nem jelenti mégsem azt, hogy mindezek ne lehettek volna – ahogy ma mondjuk – „benne a levegőben”. Hadd említsek egy erre jellemző tény: alig 3 évvel a szóban forgó, mellékletekkel együtt 173 oldalas könyv megjelenése után, már 1828-ban megjelent Laurenz Hohenegger²⁶ *Bemerkungen über F. Friderich's vertraute Briefe über die Lage der evangelischen Kirche in Ungarn*, 1828 (Wien, Wimmer) c. műve, amely 482 (!) oldalon világítja meg ugyanazt a „valóságos helyzetet” a győri dómból nézve.

A Gáspár életével kapcsolatos további kutatásoknak egy új iránya lehet annak a kérdésnek a megválaszolása, mi is történt halála után a nyíregyházi Történetkönyvben említett „roppant” könyvtárával? Ha a Wittenberg/Hale-i

²⁶ Laurenz Hohenegger (theologischer Schriftsteller, geb. zu Oedenburg/Sopron 1782, gest. 1842). Studierte die (kath.) Theologie und wurde nach Beendigung derselben 1805 Professor am Lyceum zu Raab/Győr, 1815 Pfarrer im Kroisbach, 1827 Domherr zu Raab, später Rector daselbst und zuletzt Propst von St. Adalbert, als welcher er im Alter von 60 Jahren starb. (https://de.wikisource.org/wiki/BLK%C3%96:Hohenegger,_Laurenz)

XVII. századi máig nyilvántartott érdekességnek számító Magyar Könyvtár 2000 kötetnyi állományára gondolunk, valószínű, hogy Gáspár könyvtára néhány száz kötetnél nem igen rúghatott többre, ami persze abban az időben nagynak számított és értékesnek is, hiszen többségükben valószínűleg ritkaságnak számító szakkönyvek voltak. Feltételezhetően Kant egyik másik művének első-második kiadásához tartozó kötete is közöttük lehetett. A pozsonyi líceum levéltárában nem maradt fenn Gáspár nevéhez köthető levéltári anyag.²⁷ A levéltárral egy térben látott könyvtár régi könyveket is tartalmazhat, de ezek áttekintésére nem nyílt lehetőségem.

²⁷ Szemben a Zsigmondy Sámuellel kapcsolatos anyaggal. Persze Zsigmondy évtizedeken át elismert professzora volt a líceumnak.

Köszönetnyilvánítás

Itt szeretnék köszönetet mondani a Nyíregyházi Ev. Gyülekezet Levéltárának (név szerint is Kovács László Attila ig. lelkész úrnak, Demcsákné Balczó Ildikónak és Belyus Beátának), a Budapesti Ev. Országos Levéltárnak (név szerint Czenthe Miklós úrnak), a Hallei Egyetemi Levéltárnak (név szerint Markus Wagner úrnak), a Pozsonyi Líceum Levéltárának (név szerint Ivona Kollarova levéltárosnak) és az Országos Széchényi Könyvtárnak a hatékony és készséges segítségükért. Köszönet jár továbbá Flórián Lászlónak, odaadó és szakszerű kalauzunknak, aki felvillantotta előttünk Gáspár által mindhárom nemzetrészt, a magyart, a németet és a szlovákot (felsorolás ABC sorrendben) képviselő és szolgáló élete utolsó állomásának, Pozsony óvárosának közös emlékeit.

Köszönettel tartozom továbbá mindazoknak, akik képekkel, javaslataikkal, kritikai megjegyzéseikkel segítették munkámat.

Irodalom

1. Schulek Tibor-féle családfák, ill. családtörténeti írások (német és magyar nyelven)
2. Schulek Tibor: *A XIX. század nemzetiségi válsága egy felvidéki család sorsában*, Új Magyar Múzeum, Kassa, 1943
3. Schulek Gáspár - *Önéletrajz az eperjesi Tiszai Egyházkerületi Ordinációs könyvből*, 1813 (latin, és itt magyar fordítása)
4. *Történetkönyv - a Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezet Története 1753-1855*, Nyíregyháza 2018; a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárának Kiadványai, II. Közlemények, (Itt jegyezzük meg, hogy idézeteink a Történetkönyv eredeti, kéziratos példányából származnak, még a 2018. évi nyomtatott változat megjelenése előtti időből. Ezek helyenként kisebb ellentmondásokhoz vezethetnek, pl. az oldalszámok tekintetében.)
5. Leopold Sokrates Riecke: *Pohárköszöntő*, 1872 (részletek a német nyelvű kéziratból)
6. „Catalogus / Caput I / Catalogi veteres bibliothecae hungaricae halensis et instrumenta administrandi eiusdem, 4., Tegmenta seminiembranea. – Vol. 1. = pp. XXIX (= praefatio germ. exarata) (latin című, de német nyelvű kézirat, Historische Sammlungen Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt August-Bebel-Straße 13, D-06108 Halle [Saale])
7. Pálffy Miklós - *Katalog der Handschriftensammlung der Hallenser Ungarische Bibliothek*, VEB Max Niemeyer Verlag Halle/Saale 1965, lásd továbbá: https://medit.lutheran.hu/files/halle_handschriften.pdf
8. Rose Liedemann: *Erinnerungen* (A kézirat pontos címe: *Erinnerungen an und von Rose Liedemann, geb. Riecke* (Tochter von Heinrich Riecke und Schwester von Leopold Sokrates Riecke), geboren in Brünn den 5. Okt. 1796, gestorben in Budapest den 20. Apr. 1884, verheiratet in Budapest den 15. Aug. 1819 mit Johann Samuel Friedrich Liedemann, Grosshändler in Budapest und Direktor der Ungarischen Kommerzbank. – Diese Niederschrift

nach dem Original besorgte eigenhändig meine treue Schwiegermutter, Alwine Laisch, im Alter von 81 Jahren, Mai 1981, Holm Riecke.

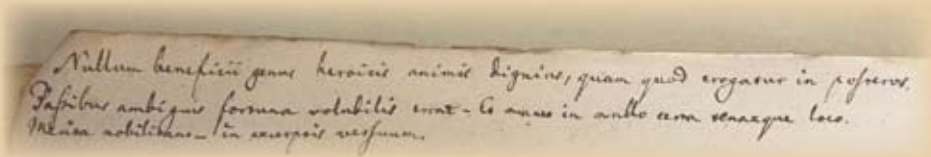
9. Schulek M. Gáspár: *Von dem Zusammenhange unserer öffentlichen Gottesverehrungen mit den grössten Gütern der Menschheit*. Eine Kanzelrede zur Einweihung der evang. Kirche zu Miskolcz... gehalten am 15. Oct. 1820. Miskolcz.

10. Schwarz. Karl W.: *Die Wiener Protestantisch-Theologische Lehranstalt, ihre Gründung 1819/21 und ihre Beziehung zur Zips*. In Deutsche Sprache und Kultur in der Zips, Hrsgs Wynfrid Kriegleder, Andrea Seidler und Jozef Tancer, edition lumière, Bremen 2007. pp. 137-153.

11. Kecskeméti József: *Korszakos ütközet volt a népek csatája*, 2010. 10. 24, in: <https://www.honvedelem.hu/cikk/22506/korszakos-utkozet-volt-a-nepek-csataja>

12. Taxner-Tóth Ernő: *Vérmező - A Guillotine évei Magyarországon; Reménykedők, Rettegők, Hiszékenyek, Ügynökök, Kalandorok*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2016.

Hadd idézzük itt Gáspár pozsonyi líceumi professzorkollégájának,
Zsigmondy Sámuelnek néhány, a korra jellemző sorát:

„Null[um] beneficium genus heroicis animis digni
ut quam quod erogatur in populos.
Passibus ambihguis fortuna volabilis errat
Et manes in nullo certa tenaxque loco.
Merita nobilitant - in excerptis versuum.”

„A hősi lelkekhez egyetlen méltatás sem méltó[bb],
mint amit [majdan] az utókor teljesít.
A röpdülő jó sors téved kétes léptekkel,
és nem maradsz meg egy biztos szilárd helyben.
Érdemek nemesítnek - kiváló írott sorokban.”

A szöveg forrása a pozsonyi líceum levéltárának Zsigmondy Sámuel-
kéziratgyűjteménye. Magyarra fordította Zsigmondy Árpád.

Zsigmondy Sámuel leánya, Augusta (1819–1844) révén,
akinek férje Schulek Ágoston (1814–1868) volt, a mai kiterjedt
Schulek család jó részének egyenes ági felmenője,
feleségemnek, Klárinak csakúgy, mint Gáspár, szépapja.